

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલય, અમદાવાદ સમક્ષ

આર/ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૭૬૫/૨૦૧૮

સાથે

સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧/૨૦૧૮

સાથે

આર/ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૭૭૧/૨૦૧૮

સાથે

સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧/૨૦૧૮

સાથે

આર/ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૭૭૩/૨૦૧૮

સાથે

સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧/૨૦૧૮

સાથે

આર/ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૭૮૦/૨૦૧૮

સાથે

સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧/૨૦૧૮

સાથે

આર/ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૮૦૭/૨૦૧૮

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીયન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાળા

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના રિપોર્ટ્સને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપી શકાય?	હા
૨	રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવા કે નહીં ?	હા
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવાની ઇચ્છા રાખે છે?	ના
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન અંગે અથવા તેના હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશ અંગે કાયદાનો કોઈ મહત્વનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે?	ના
	આ ચુકાદો અધીનસ્ત ન્યાયતંત્રમાં પરિપત્રિત કરવો.	

=====

શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર અને તેના અધીનસ્થ મંદિરો જાહેર ટ્રસ્ટ ગઢડા

વિરુદ્ધ

જનકભાઈ મોહનભાઈ પટેલ

=====

ઉપસ્થિતિ:

એફ.એ. નં. ૭૬૫/૨૦૧૮:-

શ્રી શાલિન મહેતા અને શ્રી એન.ડી. નાણાવટી, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ,
સાથે શ્રી હર્ષદ્રાય એ. દવે(૩૪૬૧) અપીલકર્તાઓ માટે;

એફ.એ. નં.૭૭૧/૨૦૧૮:-

શ્રી બી.એસ. પટેલ, વિદ્વાન વકીલ, શ્રી શ્રેય એચ. દવે, વિદ્વાન
વકીલ સાથે, અપીલકર્તાઓ તરફથી;

એફ.એ. નં.૭૭૩/૨૦૧૮:-

શ્રી મેહુલ એસ. શાહ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, સાથે શ્રી વિરલ કે. શાહ,
વિદ્વાન વકીલ, અપીલકર્તાઓ માટે;

એફ.એ. નં.૭૮૦/૨૦૧૮;

શ્રી બી.એમ. માંગુડિયા, અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલ;

એફ.એ. નં.૮૦૭/૨૦૧૮નું:-

શ્રી બી. એમ. માંગુડિયા, અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલ;

પ્રત્યક્ષ બજવણી માટેનું સોગંદનામું દાખલ નથી (એન)(૧૧)
પ્રતિવાદી(ઓ) નં.

૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯,
૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૧૯,
૧૨૦, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮,
૧૨૯, ૧૩૦, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૨, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫,
૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭, ૩૮,
૩૯, ૪, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫, ૫૦,
૫૧, ૫૨, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૪,
૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭,
૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯, ૯૦,
૯૧, ૯૨, ૯૩, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯

શ્રી એન. કે. પહવા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, સાથે શ્રી એમ આઈ
મર્યન્ટ(જી), પ્રતિવાદી(ઓ) નં. ૧૩, ૧૪, ૧૯, ૬ માટે, અને શ્રીમતી
સંગીતા એન. પહવા(પરજી), પ્રતિવાદી(ઓ) નં. ૧, ૧૦, ૧૧, ૮ માટે

=====

સમક્ષ: માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ જે.બી.પારડીવાળા

તારીખ : ૨૭/૦૮/૨૦૧૮

સી.એ.વી. જજમેન્ટ

૧. ઉપરોક્ત તમામ ફર્ટ અપીલ્સમાં ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓ એકસરખા
હોવાથી અને પડકાર પણ ભાવનગરના એડિશનલ જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા
પસાર કરાયેલા એક જ આદેશ સામે હોવાથી, તે તમામને એકસાથે સુનાવણી

માટે લેવામાં આવી હતી અને આ સામાન્ય ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા તેમનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૨. સુવિધા ખાતર, /૨૦૧૮ની ફર્સ્ટ અપીલ ક્રમાંક ૭૬૫ ને મુખ્ય મામલા તરીકે ગણવામાં આવે છે.

૩. બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૭૬ (સંક્ષેપમાં “અધિનિયમ, ૧૯૫૦”) ને નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૬ સાથે પાંચતાં, તેના હેઠળની આ ફર્સ્ટ અપીલ નીચલી અદાલત સમક્ષના મૂળ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ થી ૮ની અરજ પર કરવામાં આવી છે અને તે ભાવનગરના વધારાના જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ માં તા. ૧૭મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૮ના રોજ આપેલ ચુકાદા અને આદેશ સામે નિર્દેશિત છે.

૪. સિવિલ વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૪૦/૨૦૧૧, અહીંના પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અને ૬ દ્વારા અનુક્રમે, ઉપર ઉલ્લેખિત ભાવનગરના જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા ઘડાયેલ યોજનાની કલમ-૪૮નો આશરો લઈને, યોજનાના અધિનિયમ હેઠળ ઘડાયેલા ચૂંટણી નિયમોમાં જરૂરી દિશાનિર્દેશો અને ફેરફારો માટે દાખલ કરવામાં આવી હતી. ભાવનગરના જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા ઘડાયેલી યોજના:-

૫. ભાવનગરના જિલ્લા ન્યાયાધીશે તારીખ ૭મી ઓક્ટોબર, ૧૯૭૮ના રોજ ઘડેલી યોજનાની રૂપરેખા વિષે મને યથાર્થ સંક્ષિપ્ત જાણકારી આપવા દો.

૬. ઘડાયેલ યોજના શ્રી ગોપીનાથદેવ, ગઢડા સ્થિત મંદિર તથા તેને અધિનસ્ત મંદિરોને સંબંધિત મિલકતોના સંચાલન માટે છે. એક જાહેર ટ્રસ્ટને

“ગઢડા ખાતે શ્રી ગોપીનાથદેવના મંદિરો અને તેના અધિનસ્ત મંદિરોનો ટ્રસ્ટ” નામે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો અને તે આ નામે ઓળખાયો.

૭. યોજનાની કેટલીક મુખ્ય વિશેષતાઓનો નીચે મુજબ સારાંશ આપી શકાય;

(૧) આચાર્ય સર્વોચ્ચ ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક સત્તાધિકારી છે. ટ્રસ્ટની મિલકતનું ધારણ આચાર્ય દ્વારા તેના ઉપર કોઈપણ વ્યવસ્થાપન અને વહીવટના અધિકારો વિના સંરક્ષક વિશ્વસ્ત તરીકે કરવામાં આવે છે.

(૨) ટ્રસ્ટની મિલકતોનું સંચાલન અને તમામ સત્તાઓનો ઉપયોગ ટ્રસ્ટીઓમાં નિહિત છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ટ્રસ્ટનું સંચાલન અને વહીવટ બોર્ડના સભ્યો પાસે છે. બોર્ડના સભ્યો સંચાલક ટ્રસ્ટીઓ છે. ટ્રસ્ટનું સંચાલન આચાર્યના નામે કરવામાં આવે છે. તેમ છતાં, આચાર્યએ સંચાલક ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડની સલાહ લેવાની રહે છે.

(૩) વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડની રચના યોજનાની કલમ-૧૯ માં નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. તે નીચે મુજબ છે;

“૧૯. મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડની રચના;

(એ) વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીઓનું બોર્ડ ૭ સભ્યોનું હશે;

(બી) બોર્ડની રચના નીચે મુજબ કરવામાં આવશે:-

(૧) ગૃહસ્થોમાંથી ચૂંટવાના ચાર પ્રતિનિધિઓ.

(૨) બ્રહ્મચારીઓ, સાધુઓ અને પાળાઓમાંથી પ્રત્યેકમાંથી એક પ્રતિનિધિ રહે તે રીતે સંન્યાસીઓમાંથી ત્રણ પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી કરવામાં આવશે.

(૩) બોર્ડ દર વર્ષના આરંભે પોતાના સભ્યોમાંથી એકને અધ્યક્ષ તરીકે પસંદ કરશે અને આમ પસંદ થયેલ અધ્યક્ષ, નવો અધ્યક્ષ પસંદ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, એક વર્ષ માટે પદ પર રહેશે. તે જ અધ્યક્ષને મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓ યોગ્ય માને તેટલી વાર ફરીથી પસંદ કરી શકાશે, પરંતુ સતત ત્રણ વર્ષથી વધુ માટે નહીં. પરંતુ શરતે કે અધ્યક્ષની પસંદગીના મુદ્દે બોર્ડના સભ્યો વચ્ચે મતસામ્ય થાય તો તેનો નિર્ણય ચીફી નાખીને કરવામાં આવશે.

(સી) મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓના પ્રથમ બોર્ડની ચૂંટણી ૧.૧.૧૯૭૯ના રોજ અથવા તે પહેલાં, પરંતુ કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં ૯.૪.૧૯૭૯થી મોડે નહીં, યોજાશે અને ત્યારબાદની ચૂંટણીઓ આવી ચૂંટણી પછીના દરેક પાંચમા વર્ષના ચૈત્ર માસના ૧૨મા દિવસે યોજાશે.

(ડી) દરેક ચૂંટણી ગઢડા ખાતે તેમજ ચૂંટણી સંબંધિત નિયમો હેઠળ સમયાંતરે નક્કી કરવામાં આવે તેવા અન્ય કેન્દ્રો પર યોજવામાં આવશે.

(ઈ) ચૂંટણી સંબંધે આ બાબતમાં ઘડવામાં આવી શકે એવા નિયમોને આધિન રહી, બોર્ડ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવનાર મતદાર ચાટીમાં જેમનાં નામો સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હોય એવા દરેક પુખ્ત વયના પુરુષ ગૃહસ્થ, બ્રહ્મચારી, સાધુ અને પાલા અનુક્રમે બોર્ડ પર પોતાના પ્રતિનિધિઓની પસંદગી કરશે.

(એફ) કાર્યકાળ પૂર્ણ થવાથી નિવૃત્ત થતા સભ્યો માત્ર બે વખત સુધી જ પુનઃચૂંટણી માટે પાત્ર રહેશે.

(જી) બોર્ડ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા એવા નિયમો, જેમને જિલ્લા અદાલત દ્વારા ફેરફાર સાથે અથવા ફેરફાર વિના મંજૂરી આપવામાં આવી હોય, તેવું ઉપબંધ કરી શકે છે કે નિર્ધારિત અગાઉના વર્ષોમાં ગ્રહસ્થીએ ટ્રસ્ટના ભંડોળમાં નિર્ધારિત રકમનું અભિદાન કર્યું ન હોય તો તેને મતદાન કરવાનો અધિકાર નહીં હોય. તે છતાં, શરત એ છે કે ગ્રહસ્થી સભ્ય અગાઉના પાંચ વર્ષ માટે નિર્ધારિત સભ્યફાળાની બાબતમાં બાકીદાર ન હોવો જોઈએ.”

(જ) વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડમાં સભ્ય બનવા માટેની લાયકાતો યોજના ની કલમ-૨૦ માં નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, જે નીચે મુજબ છે;

“૨૦. સંચાલક ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડમાં સભ્ય બનવા માટેની લાયકાત:-
કોઈપણ વ્યક્તિ બોર્ડના સભ્ય તરીકે પાત્ર ગણાશે નહીં.

(એ) જો તે પુખ્ત વયનો પુરુષ ન હોય.

(બી) જો તે નૈતિક અધઃપતન સંકળાયેલ કોઈ ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હોય.

(સી) જો તે અનમોચિત દેવાળિયો હોય;

(ડી) જો ત્યાગીની ઉંમર ૨૧ વર્ષથી ઓછી હોય અને તેણે ત્યાગી તરીકે દસ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા ન હોય;

(ઈ) એક ત્યાગી, જે ગઢડા ખાતે અનુસરાતી પરંપરા સિવાય સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની કોઈપણ શાખાનો અનુયાયી હોય.

(એફ) જુનાગઢ, વડતાલના અથવા તેવી ગોણ મંદિરોને સંબંધિત એવો ત્યાગી, અથવા જેના માટે સક્ષમ અદાલત દ્વારા મંજૂર કરાયેલ અલગ યોજના અમલમાં હોઈ શકે.

(પ) યોજનાના પ્રકરણ-પ માં પદાધિકારીઓ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. તે નીચે મુજબ છે;

“વી-પદાધિકારીઓ

૨૨(એ) કલમ ૧૯(બી) મુજબ તેના સભ્યોમાંથી ચૂંટાયેલા અધ્યક્ષ બોર્ડની બેઠકોની અધ્યક્ષતા કરશે. કોઈ પણ બેઠકમાં અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય ત્યારે હાજર રહેલા સભ્યો પોતાની વચ્ચેમાંથી એક વ્યક્તિને તે નિશ્ચિત બેઠકના અધ્યક્ષ તરીકે નિયુક્ત કરશે.

(બી) બેઠક સમક્ષ રજૂ કરાયેલ દરેક ઠરાવનો નિર્ણય, બેઠકમાં હાજર રહી ઠરાવ અથવા પ્રશ્ન પર મતદાન કરનાર સભ્યોના બહુમતથી કરવામાં આવશે. દરેક સભ્યને એક મત રહેશે, પરંતુ સમમત થવાની સ્થિતિમાં, અધ્યક્ષને બીજો અથવા નિર્ણાયક મત રહેશે, ભલે તેણે અગાઉ પ્રશ્ન અથવા ઠરાવ પર એક મત આપ્યો હોય.

૨૩. બોર્ડ પોતાનામાંથી એક સભ્યને સચિવ તરીકે કાર્ય કરવા માટે ચૂંટશે. મુખ્ય કોઠારી અથવા વ્યવસ્થાપક તમામ સંયુક્ત સચિવ તરીકે કાર્ય કરશે.”

(ક) યોજનાનો અધ્યાય-૧૦ બોર્ડની સત્તાઓ અંગે છે. યોજનાના અધ્યાય-૧૦ ની કલમ-૩૩ નીચે મુજબ છે;

“એક્સ-બોર્ડની સત્તાઓ:-

૩૩.(૧) બોર્ડ ટ્રસ્ટ સંસ્થાના ભૌતિક બાબતોના દૈનિક વહીવટના વિશિષ્ટ અને એકમાત્ર પ્રભારમાં રહેશે.

(૨) ઉપરોક્ત ઉપખંડ (૧) હેઠળના સંચાલન અને વહીવટની સત્તાની સામાન્યતા પર અસર કર્યા વિના, બોર્ડને નીચેના બાબતોમાં સત્તાઓ રહેશે:-

(એ) ગઢડા ખાતે કોઠારી અથવા મેનેજરની નિમણૂક અથવા અધિનસ્ત મંદિરોના કોઠારીઓની ત્યાગીઓ અથવા સત્સંગીઓમાંથી નિમણૂક, તેમની લાયકાતો, સેવાની શરતો, સત્તાઓ અને ફરજો નિર્ધારિત કરવી, જેમાં તેમની બરતરફી, હટાવવું, સસ્પેન્શન, મુક્તિ અને બદલીનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ કોઠારી અથવા મેનેજરની નિમણૂકના કિસ્સામાં, બોર્ડ આચાર્યને તેમની સંમતિ માટે નામ મોકલશે, આચાર્ય બોર્ડ સાથે અસહમત થઈ શકે છે અને અન્ય નામ સૂચવી શકે છે, પરંતુ જો ટ્રસ્ટીઓનું બોર્ડ આચાર્ય સાથે સંમત ન થાય, તો ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડનો નિર્ણય અંતિમ રહેશે. મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડ પાસેથી પત્ર પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી પંદર દિવસની અંદર આચાર્યએ પોતાની સંમતિ આપવી અથવા પોતાના નિર્ણયમાં ફેરફાર કરવો.

(બી) વ્યવસ્થા અને સંચાલન માટે મેનેજર-કમ-સચિવ, નોકરો, ડ્રાઈવરો, રસોઈયા વગેરે સહિતના કર્મચારીઓની નિમણૂક કરવી, તથા તેમને દૂર કરવું, કાર્યમુક્ત કરવું, બરતરફ કરવું અથવા સસ્પેન્ડ

કરવું અને બદલી કરવી સહિતના વેતનધોરણો અને સેવાની શરતો નક્કી કરવી.

(સી) ત્યાગીઓને રહેણાંક આવાસનું ફાળવણી કરવી અને તેમને પાણી પુરવઠો, વિજળી, નિકાસ વગેરે જેવી આવશ્યક સેવાઓ પૂરી પાડવી.

(ડી) સોનાં અને ચાંદીનાં આભૂષણો, વાસણો, દાગીના, શેરો અને પ્રતિભૂતિઓ, વાહનો, ફર્નિચર, ફિક્સચર્સ, નિર્જીવ જથ્થો, જીવંત જથ્થો વગેરે સહિત, કોઈપણ પ્રકાર અને વર્ણનવાળી તમામ અચળ અને ચલ મિલ્કતોની વાર્ષિક ચાદીઓ તૈયાર કરવી.

(ઈ) વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડની ચૂંટણી અંગે નિયમોની રચના કરવી અને તે અનુસાર મતદારોની ચાદી તૈયાર કરવી.

(એફ) મુખ્ય કોઠારી અથવા આધીન મંદિરોના કોઠારીઓને, ખાસ કરીને ભંડાર સામગ્રીની ખરીદી, કૃષિ ઉત્પાદનના નિકાલ અને વેચાણ, રસોડાના સંચાલન, ખાદ્ય પદાર્થોના વિતરણ તથા મંદિર ખાતે આવતા મહેમાનો અને મુલાકાતીઓની દેખરેખ વગેરે બાબતોમાં પર્યવેક્ષણ, માર્ગદર્શન અને સહાયના હેતુસર, અનુયાયી સભ્યોમાંથી સમિતિની નિમણૂક.

(જી) મતદાન કરવાનો કોઈ અધિકાર ન હોય તે રીતે બોર્ડ, સમિતિમાં અથવા અન્યથા સલાહકારોની નિમણૂક, જેથી તેઓ તેના સભ્યોને સલાહ આપી શકે અને સહાય કરી શકે.

(એચ) મંજૂર થયેલ શેરો અને પ્રતિભૂતિઓમાં વધારાના ભંડોળનું રોકાણ અને તેનું રૂપાંતરણ.

(૧) ટ્રસ્ટની કૃષિ ઉપજ, જથ્થા-માલ તેમજ જીવંત પશુધનની વેચાણ અને નિકાલ.

(જે) ટ્રસ્ટના સંચાલન અને વહીવટ માટે આવશ્યક તમામ પ્રકારના ભંડારસામાનની ખરીદી.

(કે) મોટર કારો, ટ્રેક્ટરો, સ્ટેશન-વેગનો વગેરેનું વેચાણ અને ખરીદી.

(એલ) દીવાની, ફોજદારી અથવા મહેસૂલી અદાલતોમાં દાવાઓ, અપીલો, પુનરાવલોકનો દાખલ કરવા અને/અથવા તેમનો બચાવ કરવા તથા તમામ આવશ્યક કાનૂની કાર્યવાહી હાથ ધરવી.”

(૭) યોજનાનો ભાગ-૧૧ કોઠારીઓ અથવા સંચાલકો અંગે છે. સંબંધિત કલમો ૩૭ થી ૪૧ છે. તે નીચે મુજબ છે;

“૧૧-કોઠારીઓ અથવા વ્યવસ્થાપકો:-

૩૭. ગઢડા ખાતે ગોપીનાથદેવ મંદિર માટે મુખ્ય કોઠારીનું એક પદ રહેશે અને દરેક અધિનસ્ત મંદિર માટે કોઠારી અથવા વ્યવસ્થાપકનું એક પદ રહેશે.

૩૮. ગઢડા મંદિર ખાતે મુખ્ય કોઠારીનું એક પદ રહેશે અને આધીન મંદિરો ખાતે, જે તે પ્રમાણે, કોઠારીઓ અથવા વ્યવસ્થાપકો મુખ્ય કાર્યકારી અધિકારી-કમ-ખજાનચી તરીકે રહેશે અને તેઓ હંમેશા વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડને આધીન રહેશે.

૩૯. કોઠારીઓ અથવા વ્યવસ્થાપકોને સોંપવામાં આવી હોય તેવી સત્તાઓ તેઓ વાપરશે અને બોર્ડ દ્વારા સમયાંતરે તેના નિયંત્રણ અને દેખરેખ હેઠળ નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી ફરજો તેઓ બજાવશે.

૪૦. ગઢડા મંદિર ખાતે મુખ્ય કોઠારી સહિત કોઠારીઓ અથવા વ્યવસ્થાપકોના પદોના પદધારકોની નિમણૂક, બરતરફી, પદચ્યુતિ, સસ્પેન્શન અથવા સેવામુક્તિ બોર્ડ દ્વારા કરવામાં આવશે.

૪૧. ગઢડા મંદિરના મુખ્ય કોઠારી અથવા વ્યવસ્થાપક અને આધીન મંદિરોના કોઠારીઓ અથવા વ્યવસ્થાપકો આચાર્યના દૈનિક ઉપયોગ માટેના આભૂષણોના કબજામાં રહેશે અને તે સંબંધિત મંદિરોના ભંડારમાં રાખવામાં આવશે.”

(૮) પ્રકરણ-૧૪ વિવિધ બાબતો સંબંધિત છે. તેમાંની કલમ-૪૬ નીચે મુજબ છે;

“૧૪:- વિવિધ

૪૬. બોર્ડને સમયાંતરે વહીવટ માટે અને આ યોજનાની તમામ જોગવાઈઓ અમલમાં મૂકવા માટે, તેમજ ટ્રસ્ટની મિલ્કતોના સંચાલન માટે, તે યોગ્ય અને સમુચિત માને તેવા નિયમો અને વિનિયમો બનાવવાની સત્તા રહેશે, અને સમયાંતરે આવા કોઈપણ નિયમો અથવા વિનિયમોમાં ફેરફાર કરવાની અથવા તેમાંથી કોઈને રદ કરીને તેના સ્થાને અન્ય જોગવાઈ મૂકવાની પણ સત્તા રહેશે. હંમેશા આ શરતે કે ઘડવામાં આવેલા અથવા અનુસ્થિત રીતે સુધારવામાં આવેલા આવા કોઈપણ નિયમો અથવા વિનિયમો આ યોજનાની કોઈપણ કલમ સાથે અથવા અધિનિયમ સાથે અથવા તેના હેઠળ બનાવેલા નિયમો સાથે કોઈ રીતે અસંગત ન હોવા જોઈએ. વધુમાં આ શરતે કે

બોર્ડની ચૂંટણી સંબંધિત નિયમોમાં જિલ્લા અદાલતની મંજૂરી વિના કોઈ અસરકારક ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં. ’

(૯) આ ફર્સ્ટ અપીલનો નિર્ણય કરવા માટે જે બાબત મહત્વપૂર્ણ છે તે યોજનાની કલમ-૪૮નો પ્રભાવ છે. કલમ-૪૮ યોજનાના અધ્યાય-૧૪માં આવે છે, એટલે કે, વિવિધ બાબતોમાં. કલમ-૪૮ નીચે મુજબ છે;

૪૮. બોર્ડના કોઈપણ બે સભ્યો, આચાર્ય અથવા કોઈપણ બે સત્સંગીઓ, બે ત્યાગીઓ અથવા ચેરિટી કમિશનર યોજનાના સંદર્ભે દિશાનિર્દેશો મેળવવા અને/અથવા તેમાં ફેરફાર, સુધારો અથવા પરિવર્તન માટે જિલ્લા અદાલતમાં અરજી કરવા હકદાર રહેશે.

૮. હવે હું ધાર્મિક સંપ્રદાય વિષે એક યથોચિત કલ્પના આપું છું.

૮.૧ ૧૯મી સદીના પ્રારંભિક ભાગમાં મહાન સંત સ્વામી સહજાનંદજીએ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી હતી અને ભારતમાં અનેક મંદિરોની સ્થાપના કરી હતી, જેમાંથી મોટાભાગના ગુજરાત રાજ્ય તથા તેની આસપાસના વિસ્તારોમાં આવેલ છે. આ મંદિરોના વહીવટના હેતુસર તેમણે ભારતને બે ભાગોમાં વહેંચ્યું હતું અને તે બે ભાગોને ઉત્તર વિભાગ અથવા વિભાગ તથા દક્ષિણ વિભાગ તરીકે ઓળખાવ્યા હતા. પશ્ચિમમાં જામનગરને પૂર્વમાં કલકત્તા સાથે જોડતી એક રેખા દોરવામાં આવી હતી અને આ રેખાના ઉત્તર ભાગને ઉત્તર વિભાગ તથા દક્ષિણ ભાગને દક્ષિણ વિભાગ તરીકે ઓળખવામાં આવતો હતો. ઉત્તર વિભાગ માટે અમદાવાદ સ્થિત સ્વામિનારાયણ મંદિરને તેમણે મુખ્ય દેવતા અથવા ભગવાનનું સ્થાન નિર્ધારિત કર્યું હતું અને દક્ષિણ વિભાગ માટે વટતાલ ગામે આવેલ મુખ્ય સ્વામિનારાયણ મંદિરને તેમણે મુખ્ય ગાદી તરીકે નિર્ધારિત કર્યું હતું. તેમણે દેશવિભાગ-નો-લેખ તરીકે ઓળખાતા લખાણો તૈયાર કર્યા હતા, જેમાં

તેમણે આ મંદિરોના સંચાલન માટેની યોજના નક્કી કરી હતી. દક્ષિણ વિભાગ તેમની તરફથી એક ભત્રીજાના હવાલે વડતાલને મુખ્ય ગાદી રાખીને સોંપવામાં આવ્યો હતો અને ઉત્તર વિભાગ બીજા ભત્રીજાના હવાલે રાખવામાં આવ્યો હતો. સંપ્રદાયના આચાર્ય તરીકે આ બંને ભત્રીજાઓને લગ્ન કરવાની તથા ગૃહસ્થ જીવન જીવવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી અને દરેક વ્યવહારુ હેતુ માટે તેમણે બંને વિભાગોમાં મંદિરો તથા ધાર્મિક બાબતોના વાસ્તવિક સંચાલક ટ્રસ્ટી તરીકે દરેક ભત્રીજાને નિયુક્ત કર્યો હતો. સ્થાપક સ્વામી સહજાનંદજીએ વડતાલ ખાતે પોતાના અનુયાયીઓને ધર્માદા તરીકે ઓળખાતો, જે આવકમાંથી વ્યક્તિગત ફાળો હતો, એવો કર ચૂકવવા તથા નામવેરો તરીકે ઓળખાતો, જે માથાકર સ્વરૂપનો એક કર હતો, એવો કર ચૂકવવા જણાવ્યું હતું. સંસ્થાઓના પાલનપોષણ અને જાળવણી માટે વિશેષ પ્રસંગોએ આચાર્યને સ્વૈચ્છિક ભેટો અર્પણ કરવા માટે પણ તેમણે પોતાના અનુયાયીઓને પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા.

૮.૨ ઈ.સ. ૧૯૨૨ માં, બોમ્બેની વડી અદાલતે વડતાલ મંદિર માટે એક યોજના ઘડી હતી. વર્તમાન કાર્યવાહી ના પક્ષકારો ગોપીનાથદેવ મંદિરની યોજના અંગે સંબંધિત છે. વડતાલ મંદિર માટે ઘડાયેલી યોજનાના આધારે, આઝમ સર, ન્યાયાધીશે ગોપીનાથદેવ મંદિર માટે બોમ્બેની વડી અદાલતના નિર્ણયને અનુસરીને યોજના ઘડવા અંગે દિશાનિર્દેશ કર્યો.

૮.૩ ઈ.સ. ૧૯૨૫માં ભાવનગર રાજ્યની “હજૂર અદાલતે” અપીલમાં યોજનાની પુષ્ટિ કરી હતી, અને તે યોજના ૭મી ઓક્ટોબર, ૧૯૭૮ તારીખની યોજના ભાવનગરની જિલ્લા અદાલત દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવી ત્યાં સુધી અમલમાં રહી હતી.

૮.૪ તારીખ ૭મી ઓક્ટોબર, ૧૯૭૮ના રોજ, હાલની યોજના ટ્રસ્ટ દાવો નં.૦૧ ઓફ ૧૯૭૫માં ભાવનગર જિલ્લા અદાલતે આપેલા ચુકાદા અને

આદેશ દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવી હતી. આ યોજના શ્રી ગોપીનાથદેવો મંદિર તથા તેની અધિકારક્ષેત્રમાં આવતાં અન્ય મંદિરોના વધુ સારા સંચાલન અને વહીવટ માટે ઘડવામાં આવી હતી.

૮.૫ યોજનાના અનુસંધાને, જેને ભાવનગરની જિલ્લા અદાલત દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, તેના હેઠળ ચૂંટણીના નિયમો ઘડવામાં આવ્યા હતા.

૮.૬ ૯મી માર્ચ, ૧૯૯૪ના રોજ, જિલ્લા ન્યાયાધીશે સિવિલ મિસ્. અરજી ક્રમાંક ૫૭ ઓફ ૧૯૯૩ માં ચૂંટણીના નિયમોને મંજૂરી આપી હતી. ચૂંટણીના નિયમોને મંજૂરી આપતો જિલ્લા ન્યાયાધીશનો આદેશ નોંધપોથી પર ઉપલબ્ધ છે.

૮.૭ ઈ.સ. ૨૦૦૩ના વર્ષ દરમિયાન કોઈક સમયે મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડની ચૂંટણી યોજાઈ હતી અને ઉક્ત મંડળનો કાર્યકાળ ૧૯મી એપ્રિલ, ૨૦૦૮ના રોજ પૂર્ણ થયો હતો.

૮.૮ બોર્ડ ઓફ મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઝની ચૂંટણી કરવા માટેની છેલ્લી ચૂંટણી ૨૦મી એપ્રિલ, ૨૦૦૮ના રોજ યોજાઈ હતી. ઉક્ત બોર્ડ ઓફ મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઝનો કાર્યકાળ ૨૫મી એપ્રિલ, ૨૦૧૩ના રોજ પૂર્ણ થયો હતો.

૮.૯ વર્ષ ૨૦૧૧માં, અત્રેના પ્રતિવાદી નં.૧ અને ૬ એ યોજનાની કલમ-૪૮ હેઠળ નાગરિક વિવિધ અરજી નં.૧૪૦/૨૦૧૧ રજૂ કરી હતી, જેમાં ભાવનગર જિલ્લા અદાલતે દાવો નં.૦૧/૧૯૭૫ માં મંજૂર કરેલી યોજનાના ચૂંટણી નિયમોમાં વિવિધ સુધારાઓ કરવાની માગણી કરવામાં આવી હતી.

૮.૧૦ જિલ્લા ન્યાયાધીશે, વર્ષ ૨૦૧૧ની દીવાની વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૪૦ પ્રાપ્ત થયા બાદ, સી.પી.સી.ના આદેશ-૧ નિયમ-૮ની જોગવાઈઓ હેઠળ

જાહેર નોટિસના પ્રકાશનનો આદેશ આપ્યો હતો, જેમાં સૂચનો અને/અથવા વાંધાઓ આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા.

૮.૧૧ જિલ્લા અદાલત દ્વારા જારી કરાયેલ જાહેર નોટિસના પ્રતિસાદરૂપે, વિવિધ સત્સંગીઓએ સાંભળવામાં આવવા માટે અને/અથવા વિરુદ્ધ પક્ષ દ્વારા દાખલ કરાયેલ સિવિલ મિસ્. અરજી ક્રમાંક ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ તેમજ સિવિલ મિસ્. અરજી ક્રમાંક ૧૧૬ ઓફ ૨૦૧૧માં પક્ષકાર-પ્રતિવાદી તરીકે જોડવા માટે અરજીઓ કરી.

૮.૧૨. ૫મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૧ અને ૩જી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૧ વચ્ચે, ધર્માદા રજિસ્ટર સંબંધિત નોંધોની ચકાસણી કરવા તેમજ અન્ય નોંધોના નિરીક્ષણ માટે સત્સંગીઓ દ્વારા વિવિધ અરજીઓ કરવામાં આવી હતી. અત્રેના પ્રતિવાદીઓનો એવો કેસ છે કે ટ્રસ્ટે ન તો કોઈ જવાબ આપ્યો અને ન ટ્રસ્ટની નોંધોના નિરીક્ષણની મંજૂરી આપી.

૮.૧૩ ૫મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૧ના રોજ, સત્સંગીઓએ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૪૧-એ હેઠળ સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનર, રાજકોટ સમક્ષ એક અરજી રજૂ કરી, જેમાં ટ્રસ્ટના વહીવટ સંદર્ભે વિવિધ દિશાનિર્દેશોની માંગ કરવામાં આવી હતી, જેમાં ધર્માદા સંબંધિત દસ્તાવેજો રજૂ કરવા માટેના દિશાનિર્દેશો પણ સમાવેશ થતા હતા, જેથી વિવિધ કૃત્યોની પવિત્રતા અને પ્રામાણિકતાની તપાસ કરી શકાય અને દાતાઓની યાદી તૈયાર કરવા તથા ધર્માદાના હિસાબી લેખાંકન સંબંધિત હિસાબો જાળવવામાં થયેલી ચૂકાઓની પણ તપાસ કરી શકાય.

૮.૧૪ ૨૨મી જુલાઈ, ૨૦૧૧ના રોજ, સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનરે એક અસ્થાયી વચગાળાનો આદેશ પસાર કરીને ટ્રસ્ટને ટ્રસ્ટના ભક્તો દ્વારા ચૂકવવામાં આવેલા ધર્માદાની રસીદો સંબંધિત દસ્તાવેજો રજૂ કરવા નિર્દેશ

કર્ચો હતો. પ્રતિવાદીઓના જણાવ્યા મુજબ, આ આદેશનું પાલન કરવામાં આવ્યું નથી.

૮.૧૫ ૮મી નવેમ્બર, ૨૦૧૧ના રોજ, અપીલકર્તાઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી સિવિલ મિસ્ક. અરજી ક્રમાંક ૧૧૬ ઓફ ૨૦૧૧માં જિલ્લા ન્યાયાધીશે ધર્માદાની રકમ રૂપિયા ૨૫/-માંથી સુધારીને રૂપિયા ૨૫૦/- કરવાનો આદેશ કર્યો.

૮.૧૬. ૨૪મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૨ના રોજ, સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનરે અરજી ક્રમાંક ૪૧/૧૮/૨૦૧૧ માં ક્લિપક્ષીય આદેશ પસાર કરીને, મતદાર યાદીની તૈયારી સંબંધિત કૃત્યો અને ચૂકની સત્યતા તપાસી શકાય તે માટે ટ્રસ્ટને દાન/ધર્માદાની ચુકવણી બદલ આપવામાં આવેલી રસીદો સહિત મૂળ નોંધપોથી રજૂ કરવાની દિશા આપી હતી. પ્રતિવાદીઓના મતે, આ આદેશનું પાલન કરવામાં આવ્યું નથી.

૮.૧૭ ટ્રસ્ટે, તેના પદાધિકારીઓ સાથે મળીને, અરજી નં. ૪૧/૧૮/૨૦૧૧ માં જોઈન્ટ ચેરિટી કમિશનર દ્વારા તા. ૨૪મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૧ના રોજ પસાર કરવામાં આવેલ આદેશને પડકારતાં, આ અદાલત સમક્ષ વિશેષ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧૧૭૦૬ ઓફ ૨૦૧૨ દાખલ કરી હતી. ટ્રસ્ટે અધિનિયમની કલમ ૪૧-એ હેઠળ ચેરિટી કમિશનરના અધિકારક્ષેત્રને પ્રશ્નાંકિત કર્યું હતું.

૮.૧૮ આ અદાલતે તા. ૧૧મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ આપેલા ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા ઉપરોક્ત વિશેષ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧૧૭૦૬/૨૦૧૨ નામંજૂર કરી હતી. આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે ચેરિટી કમિશનર પાસે અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૪૧-એ હેઠળ જરૂરી નિર્દેશો

આપવાની સત્તા તથા અધિકારક્ષેત્ર છે. આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૨(૧૦)માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતા સત્સંગીઓ પાસે અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૪૧-એ હેઠળ અરજી જાળવી રાખવાનો અધિકાર છે.

૮.૧૯ અરજી ક્રમાંક ૪૧/૧૮/૨૦૧૧ માં ચેરિટી કમિશનર દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દેશોનું પાલન કર્યા વિના અને ચૂંટણી કાર્યક્રમ અંગે યોજનામાં કોઈપણ ફેરફાર કર્યા વિના, ટ્રસ્ટે સ્થાનિક દૈનિક “સૌરાષ્ટ્ર સમાચાર” તા. ૧૩ માર્ચ, ૨૦૧૩ માં કામચલાઉ ચાદી પ્રસિદ્ધ કરી હતી.

૮.૨૦ ૧૪મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ, સત્સંગીઓએ સ્થાનિક દૈનિક “સૌરાષ્ટ્ર સમાચાર” માં અસ્થાયી ચાદીની પ્રસિદ્ધિ વિરુદ્ધ સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનર સમક્ષ આંક ૭૮ અરજી રજૂ કરી. સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનરે જાહેર સૂચનાને સ્થગિત કરી અને ટ્રસ્ટને યોજનામાં ફેરફાર માટે ભાવનગરના જિલ્લા ન્યાયાધીશ સમક્ષ યોગ્ય અરજી રજૂ કરવા જણાવ્યું.

૮.૨૧ તે દરમિયાન, આ અદાલતે સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલકેશન નં. ૧૧૭૦૬ ઓફ ૨૦૧૨માં તા. ૧૧મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ આપેલ ચુકાદા અને આદેશથી દુખી અને અસંતોષિત થઈ, ટ્રસ્ટે લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં. ૪૭૯ ઓફ ૨૦૧૩ દાખલ કરી.

૮.૨૨ તે પછી, ટ્રસ્ટે સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનરને પક્ષકાર તરીકે જોડ્યા વિના તથા અરજી ક્રમાંક ૪૧/૧૮/૨૦૧૧ માં સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનર દ્વારા આપવામાં આવેલા અને આ અદાલતના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા સમર્થિત નિર્દેશોનું પાલન કર્યા વિના, મતદારોની ચાદી પ્રસિદ્ધ કરવા માટેના

નિર્દેશોની માંગ સાથે મુખ્ય જિલ્લા ન્યાયાધીશ, ભાવનગર સમક્ષ દીવાની વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૩૮ ઓફ ૨૦૧૩ દાખલ કરી હતી.

૮.૨૩ મુખ્ય જિલ્લા ન્યાયાધીશે, તા. ૧૬મી માર્ચ, ૨૦૧૩ ના આદેશ દ્વારા, સંયુક્ત ચેરિટી કમિશનર અને સંબંધિત તમામ વ્યક્તિઓને નોટિસ આપ્યા વિના, ટ્રસ્ટને મતદારોની પ્રાથમિક ચાદી અંગે વાંધાઓ સ્વીકારવાની મંજૂરી આપતા અંતરિમ તબક્કાના દિશાનિર્દેશો જારી કર્યા.

૮.૨૪ નાગરિક વિવિધ અરજી નં. ૩૮ ઓફ ૨૦૧૩ માં જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા તા. ૧૬મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ કરવામાં આવેલા આદેશથી વ્યથિત થઈને, ભારતભાઈ લવજીભાઈ ગભુ નામના એક વ્યક્તિએ અન્ય એક સત્સંગી સાથે મળીને આ અદાલત સમક્ષ વિશેષ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૩૨૭૮ ઓફ ૨૦૧૩ અને વિશેષ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૩૫૫૬ ઓફ ૨૦૧૩ દાખલ કરી હતી. આ અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે તા. ૧૨મી એપ્રિલ, ૨૦૧૩ના સંયુક્ત ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા નાગરિક વિવિધ અરજી નં. ૩૮ ઓફ ૨૦૧૩ માં મુખ્ય જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા તા. ૧૬મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ કરવામાં આવેલ આદેશ રદ કર્યો હતો. આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે જિલ્લા ન્યાયાધીશ સમક્ષ યોજનામા યોગ્ય ફેરફાર મેળવ્યા વિના ટ્રસ્ટ માટે કોઈ કાર્યક્રમ પ્રસિદ્ધ કરવો ખુલ્લો નહોતો.

૮.૨૫ આ અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે તા. ૧૨મી એપ્રિલ, ૨૦૧૩ના રોજ આપેલા ચુકાદા અને આદેશથી વ્યથિત થઈ, ટ્રસ્ટે અનુક્રમે લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં. ૬૦૮ ઓફ ૨૦૧૩ અને લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં. ૬૦૯ ઓફ ૨૦૧૩ રજૂ કરી.

૮.૨૬ રપમી એપ્રિલ, ૨૦૧૩ના રોજ, યોજનાની કલમ-૧૯(એફ)માં જોગવાઈ મુજબ ટ્રસ્ટના પદાધિકારીઓનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થયો.

૮.૨૭ ઉપર ઉલ્લેખિત બે લેટર્સ પેટન્ટ અપીલો તા. ૨મી મે, ૨૦૧૪ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી.

૮.૨૮. આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા બંને અપીલો નામંજૂર કરીને આપવામાં આવેલ ચુકાદા અને આદેશથી વ્યથિત તથા અસંતોષિત થઈ, મામલો સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ લઈ જવામાં આવ્યો.

૮.૨૯ સર્વોચ્ચ અદાલતે, તા. ૧૧મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૭ના આદેશ દ્વારા, આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ ચુકાદા અને આદેશોમાં કોઈ વિશ્લેષ કર્યા વિના, અનુક્રમે વર્ષ ૨૦૧૫ની એસ.એલ.પી. (સિવિલ) ક્રમાંક ૨૨૨૯૮ અને ૨૨૨૯૯ તેમજ ટ્રસ્ટ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલ વર્ષ ૨૦૧૫ની એસ.એલ.પી. (સિવિલ) ક્રમાંક ૨૨૩૦૭નો નિકાલ કર્યો હતો. માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ચેરિટી કમિશનરને વિવાદનો શક્ય તેટલો વહેલો નિર્ણય કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો.

૮.૩૦. આ અદાલત સમક્ષ માવજીભાઈ દેવજીભાઈ ગઢિયા અને અન્ય એક દ્વારા ચેરિટી કમિશનર, ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા અરજી ક્રમાંક ૪૧/૧૮/૨૦૧૧માં નવેમ્બર, ૨૦૧૭માં પસાર કરાયેલા આદેશને, અન્યો ઉપરાંત, પડકારતી દાખલ કરાયેલ વિશેષ સિવિલ એપ્લીકેશન ક્રમાંક ૨૨૮૬૨ ઓફ ૨૦૧૭ની સુનાવણી થઈ ચૂકી છે અને મને એવી માહિતી આપવામાં આવી છે કે ચુકાદો અનામત રાખવામાં આવ્યો છે.

૮.૩૧ તે બાદ, ભાવનગરના જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા આક્ષેપિત આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો, જેના પરિણામે આ ફર્સ્ટ અપીલ્સ ઉદ્ભવી છે. અપીલકર્તાઓ તરફથી રજૂઆતો;

૯. શ્રી એન.ડી. નાણાવટી અને શ્રી શાલિન મહેતા, ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૭૬૫ ઓફ ૨૦૧૮ ના અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, જેઓ શ્રી હર્ષદ એ. દવે, અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલ સાથે ઉપસ્થિત હતા, તેમણે નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી;

“૧. શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર માટે જિલ્લા અદાલતે તા. ૦૭.૦૧.૧૯૭૮ના રોજ ઘડેલી યોજનાની કલમ ૪૬ મુજબ, ૧૯૯૪ના ચૂંટણી નિયમોમાં સુધારો માગતી ૨૦૧૧ની સી.એમ.એ. ૧૪૦ બે સત્સંગીઓની અરજી પર કાયમી નથી. ચૂંટણી નિયમોમાં સુધારો લાવવાનો અધિકાર માત્ર મંદિર બોર્ડને જ સોંપાયેલો છે. તેથી, ૨૦૧૧ની સી.એમ.એ. ૧૪૦માં ગુણદોષના આધારે કોઈપણ મુદ્દા પર નિર્ણય કર્યા વિના, માત્ર આ એક જ આધાર પર તેને નામંજૂર કરવી આવશ્યક હતી. ૨૦૧૧ની સી.એમ.એ. ૧૪૦ના અપીલકર્તાઓ માટે ઉપલબ્ધ એકમાત્ર ઉપાય ૧૯૫૦ના અધિનિયમની કલમ ૫૦ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાનો હતો.

૨. સીએમએ ૨૦૧૧નું ૧૪૦, ભલે તે યોજનાની કલમ ૪૮ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલું હોય, તેમ છતાં તેમાં યોજનામાં કોઈ ફેરફાર માગવામાં આવ્યો નથી. ૨૦૧૧નું સીએમએ ૧૪૦ ના પૃષ્ઠ ૮૧-૮૨ પરના પ્રાર્થના ખંડથી નિર્વિવાદ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે અરજદારો ચૂંટણીના નિયમોમાં સુધારો માગી રહ્યા છે. આથી, યોજનાની કલમ ૪૮ નો ખોટી રીતે આશ્રય લેવાયો છે અને તેથી અરજદારોને ૨૦૧૧ના સીએમએ ૧૪૦ માં કોઈ રાહત મેળવવાનો હક નથી.

૩. યોજનામાં એકથી વધુ સ્થાને એવો સ્પષ્ટ સંકેત મળે છે કે યોજના અને ચૂંટણીના નિયમો પરસ્પર ભિન્ન છે. હકીકતમાં, ચૂંટણીના નિયમો યોજના હેઠળના અધિનસ્ત છે. કલમ ૪૬માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ચૂંટણીના નિયમો સહિત કોઈપણ નિયમો યોજના સાથે અસંગત અથવા અસુસંગત હોઈ શકતા નથી. ચૂંટણીના નિયમોનું આધારસ્તંભ યોજના છે, પરંતુ તેનું વિપરીત સત્ય નથી. તેમજ, યોજનામાં “યોજના” અને “ચૂંટણીના નિયમો” એવા શબ્દો પરસ્પર વિનિમયરૂપે વપરાયેલા નથી. તેથી, યોજનાની કલમ ૪૮માં “ચૂંટણીના નિયમો” એવા શબ્દો વાંચી દાખલ કરવું અનુમત્ય નથી.

૪. જિલ્લા અદાલતે તા. ૧૭.૦૨.૨૦૧૮ના રોજ પસાર કરેલ વિવાદિત આદેશના પરિણામે ચૂંટણીના નિયમોમાં એવો સુધારો થાય છે, જે સુધારો યોજનાથી અસંગત છે. યોજનાની કલમ ૧૯(ઈ) મુજબ ચાર મતવિસ્તારો, વિઝ., ગૃહસ્થિ, બ્રહ્મચારી, સાધુ અને પાળા, પોતાના પ્રતિનિધિઓને અનુક્રમે બોર્ડ પર ચૂંટશે. વિવાદિત આદેશના નિર્દેશ ૩(એફ) હેઠળ બ્રહ્મચારીઓ, સાધુઓ અને પાળાઓને પરસ્પર તથા મતવિસ્તારોની પાર જઈને મતદાન કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, હવે બ્રહ્મચારીઓ સાધુઓ અને પાળાઓ માટે મત આપી શકે છે, સાધુઓ બ્રહ્મચારીઓ અને પાળાઓ માટે, અને પાળાઓ બ્રહ્મચારીઓ અને સાધુઓ માટે મત આપી શકે છે. આવો નિર્દેશ યોજનાની કલમ ૧૯(ઈ) સાથે સીધો વિરોધાભાસ પેદા કરે છે.

૫. વિવાદિત આદેશ/૨૦૧૧ની સી.એમ.એ. ૧૪૦ માં કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનાઓની હદથી આગળ જાય છે./૨૦૧૧ની સી.એમ.એ. ૧૪૦ ના અરજદારો દ્વારા ચૂંટણી નિયમોમાં માંગવામાં આવેલા સુધારાઓમાંથી એક એવો હતો કે મંદિર બોર્ડની ચૂંટણી

યોજવા માટે ચૂંટણી અધિકારી તરીકે જિલ્લા ન્યાયાધીશ જેવા સ્વતંત્ર વ્યક્તિની નિમણૂક કરવામાં આવે. જિલ્લા કલેક્ટરને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવે તેવી કોઈએ પ્રાર્થના કરી નહોતી. વિવાદિત આદેશ દ્વારા બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને ચૂંટણી અધિકારી બનાવવામાં આવ્યા છે. આ બાબતનો ન તો યોજનામાં અને ન તો ચૂંટણી નિયમોમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે./૨૦૧૧ની સી.એમ.એ. ૧૪૦ ની સુનાવણી સમયે, જિલ્લા કલેક્ટરને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિમણૂક કરી શકાય તેવી કોઈ પક્ષકારને જાણ કરવામાં આવી નહોતી. યોજનાની કલમ ૩૩(એફ) મંદિર બોર્ડને મતદાર યાદી તૈયાર કરવાની સત્તા આપે છે. વિવાદિત આદેશ હેઠળ મંદિર બોર્ડના સ્થાને બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને મુકવાથી પાછળના રસ્તે યોજનામાં ફેરફાર થવાનો પરિણામ આવે છે.

૬. આગલી ચૂંટણી વર્ષ ૨૦૧૮માં થવાની બાકી હતી. અપીલકર્તાઓએ તા. ૧.૦૨.૨૦૧૮ના રોજ જાહેર સૂચના બહાર પાડી તે બાબતની જાહેરાત કરી હતી. વિવાદિત તા. ૧૭.૦૨.૨૦૧૮નો આદેશ ચૂંટણીના નિયમોમાં ભૂતલક્ષી અસરથી ફેરફાર કરતો નથી. ચૂંટણી તેની જાહેરાત સાથે જ પહેલેથી શરૂ થઈ ચૂકી હોવાથી, કોઈપણ સ્થિતિમાં વિવાદિત આદેશ આ ચૂંટણીને લાગુ કરી શકાય તેમ નથી.”

૧૦. શ્રી બી.એસ. પટેલ, જેઓ ફર્સ્ટ અપીલ ક્રમાંક ૭૭૧ ઓફ ૨૦૧૮માં અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલ છે, તેમણે પોતાની લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરી છે. તે નીચે મુજબ છે;

(૨) માનનીય નીચલી અદાલતે અપીલમાં પડકારાયેલ આદેશ તા. ૧૭મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૮ના રોજ પસાર કર્યો છે. અપીલમાં, પાનું નં.

૬૩ પર, ફરો ૩એફ આ મુજબ વાંચવામાં આવે છે; “મંદિર બોર્ડમાં ગૃહસ્થના ૪ બેઠકો ભરવા માટે, ગૃહસ્થ પંથના ઉમેદવારને ૪ મત આપી શકાય, પરંતુ કોઈપણ વ્યક્તિ દરેક ઉમેદવારને એકથી વધુ મત આપશે નહીં; તે ૪ રીતે સાધુ એટલે કે ત્યાગી પંથમાં, સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારીના ૩ પદો ભરવા માટે, તેઓને કોઈપણ પંથના ઉમેદવારને ૩ મત આપવાનો અધિકાર રહેશે, પરંતુ કોઈપણ વ્યક્તિને દરેક પંથમાં એકથી વધુ મત આપવાનો હકદાર ગણવામાં આવશે નહીં. ત્યાગી એટલે કે સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારી અંગે.” ઉપરોક્ત આદેશ ટકી શકે એવો નથી અને નીચે દર્શાવેલ આધારોએ તેને પડકારવો આવશ્યક છે.

(એ) વિવિધ સિવિલ એપ્લીકેશન ક્રમાંક ૧૪૦/૨૦૧૧ પાનું ક્રમાંક ૫૪ થી શરૂ થાય છે. પાનું ક્રમાંક ૭૬ પર અરજીના અરજદારોએ કલમ ૧૪ ના તળિયે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે: “કોઈ ફેરફાર માંગવામાં આવતો નથી”. તેથી, વિજ્ઞાન નીચલી અદાલત દ્વારા મંજૂર કરાયેલ પ્રાર્થના અરજદારોની પ્રાર્થનાઓની બહારની છે, જેના માટે કોઈ નોટિસ પસાર કરવામાં આવી ન હતી.

(બી) જ્ઞાનવાન નીચલી અદાલતે પરિચ્છેદ ૧૭ માં, જેમાં પ્રથમ ચાર લીટીઓ નીચે મુજબ વાંચાય છે, એવો અવલોકન કર્યો હતો (અપીલ ફાઈલના પાનું ૬૦). રેકૉર્ડ પર આંક ૧૨૯ મુજબ એક અરજી દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં એક સાધુએ ત્રણ મતાધિકાર આપવાની તેમજ નિયમોની રચના પૂર્વે પણ એવી વિનંતી કરી હતી, તેમ છતાં મંદિર બોર્ડ તરફથી તેના વિરુદ્ધ કોઈ રજૂઆતો રેકૉર્ડ પર જોવા મળતી નથી.”

(૧) પેપર બુકના પાનું ક્રમાંક ૩૫૫ પર, વાંધાઓ ૧૪મી એપ્રિલ, ૨૦૧૫ના રોજ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે

(૨) શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટ દ્વારા જવાબ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે, જે પેપર બુકના પાનું નં.૪૧૮ પર છે? નીચે દર્શાવેલા બે આધાર પર આ આદેશ ટકાઉ નથી.

(૧) આદેશ એ આધાર પર આપવામાં આવ્યો છે કે ટ્રસ્ટે કોઈ વાંધો ઉઠાવ્યો નથી, જ્યારે ટ્રસ્ટે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો; તેથી માનનીય નીચલી અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલ અવલોકનો નોંધપોથીને વિરુદ્ધ છે.

(૨) આંક ૧૨૯ ના સમર્થનમાં કોઈ પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા નથી અને અગાઉની પ્રથાનો ઉલ્લેખ કરીને, તે જ બાબત યોજનાથી જ બદલવામાં આવી હતી. બદલાવની આવશ્યકતાનો વિચાર કર્યા વિના અને કોઈ કારણ દર્શાવ્યા વિના, અરજી મંજૂર કરવામાં આવી છે. તેથી, કલમ (એફ) માંનો આદેશ પોતે જ નોંધપોથીની બહારનો અકારણ આદેશ છે.

(૩) આંક ૧૨૯ વિવિધ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧૪૦/૨૦૧૧માં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જે કોઈ મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ પ્રદાન કરી શકતો નથી અને જાહેર નોટિસના અભાવે અન્ય વ્યક્તિઓ વાંધો રજૂ કરી શક્યા નથી.

(૪) આદેશ પારદર્શક ચૂંટણી અને લોકશાહી પ્રણાલીના આધારે પસાર કરવામાં આવ્યો છે. ભલે ટ્રસ્ટ હેઠળનો અધિકાર બંધારણીય કાયદા અંતર્ગતનો માનવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ જે બે ચુકાદાઓ પર હું નિર્ભરતા મૂકી રહ્યો છું, તે મતવિસ્તારની બહારના મતદારો દ્વારા મતદાન કરવાની દલીલને સ્પષ્ટપણે નકારે છે અને એવું ઠરાવે છે કે

આવી પદ્ધતિથી જો કોઈ ચૂંટાય, તો તેને તે મતવિસ્તારનો પ્રતિનિધિ ગણાવી શકાય નહીં.

(૧) એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૭૫૮ — [કિલેસિંહ અને અન્ય વિ. ધ રજિસ્ટ્રાર, કેન કો-ઓપરેટિવ સોસાયટી (કેન કમિશનર), લખનૌ] અને હું પરિષદ ૧૧ પર આધાર રાખું છું, જે નીચે મુજબ વાંચાય છે;

૧૧. નિયમ ૪૦૯નું અર્થઘટન કરવાની રજિસ્ટ્રારની સત્તા વિષે જોવામાં આવે તો, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ નિયમ રજિસ્ટ્રારને વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં વ્યવસ્થાપન સમિતિની ચૂંટણીના હેતુસર સભ્યોના મતાધિકારોને માર્ગદર્શન આપવા માટે નિયમનું અર્થઘટન કરવાની કે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાની કોઈ સત્તા આપતો નથી. તેના વિપરીત, નિયમ ૪૦૯ હેઠળ સહકારી મંડળી રજિસ્ટ્રારની પૂર્વ મંજૂરીથી (૧) પોતાના સભ્યપદને પ્રાદેશિક અથવા અન્ય કોઈ ચુકિતપૂર્ણ આધાર પર વિવિધ જૂથોમાં વહેંચી શકે છે અને (૨) વ્યવસ્થાપન સમિતિના સભ્યોની સંખ્યા અથવા તેમનું પ્રમાણ પણ એવી રીતે નિર્ધારિત કરી શકે છે કે જેથી મંડળીમાં રહેલા વિવિધ વિસ્તારો અથવા હિતોને, જે કેસ મુજબ હોય, શક્ય તેટલું યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ વ્યવસ્થાપન સમિતિમાં મળી શકે. તેથી, નિયમ ૪૦૯ હેઠળ સહકારી મંડળી સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણીના હેતુસર પોતાના સભ્યપદને પ્રાદેશિક અથવા અન્ય કોઈ ચુકિતપૂર્ણ આધાર પર જુદા જુદા જૂથોમાં વહેંચી શકે છે. આ નિયમ મંડળીને તે જુદા જુદા જૂથો વચ્ચે, જેમાં સભ્યપદ વહેંચવામાં આવ્યું હોય, વ્યવસ્થાપન સમિતિના સભ્યપદનું વિભાજન કરવાની સત્તા પણ આપે છે. વ્યવસ્થાપન સમિતિના સભ્યોની સંખ્યા અથવા તેમનું પ્રમાણ એવી

રીતે વહેંચવાનું રહેશે કે જેથી મંડળીના સભ્યપદને જેમ જેમ જુદા જુદા વિસ્તારો અથવા હિતોમાં વહેંચવામાં આવ્યું હોય, તેમને વ્યવસ્થાપન સમિતિમાં યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકે. સભ્યપદને જુદા જુદા જૂથોમાં વહેંચવાનું અને આવા જૂથોને વ્યવસ્થાપન સમિતિમાં યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ નિર્ધારિત કરવાનો સમગ્ર હેતુ એ વિશિષ્ટ જૂથને પોતાના પ્રતિનિધિને સમિતિમાં મોકલવાના અધિકારને પ્રબળ બનાવવાનો છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ મંડળીને પ્રાદેશિક ધોરણે ૧૪ અલગ જૂથોમાં વહેંચવામાં આવી હોય અને દરેક જૂથને વ્યવસ્થાપન સમિતિમાં એક સભ્ય ફાળવવામાં આવ્યો હોય અને જો એક જૂથના પ્રતિનિધિઓને ૧૪ મત આપવાનો અધિકાર હોય, તો તેના બે પરિણામો નીકળશે. પ્રથમ, મતવિસ્તારના પ્રતિનિધિની પસંદગી કરવાનો અધિકાર માત્ર તે મતવિસ્તાર સુધી મર્યાદિત રહેશે નહીં, પરંતુ અન્ય મતવિસ્તારોના બાહ્ય વ્યક્તિઓ સુધી વિસ્તરશે. બીજું, એક મતવિસ્તારનો સમિતિ સભ્ય અન્ય મતવિસ્તારોના પ્રતિનિધિઓના બહુમતી મતોથી ચૂંટાઈ આવી શકે. જો કોઈ પ્રાદેશિક મતવિસ્તારમાં નિવાસ ન કરતા પ્રતિનિધિઓ, તેવા પ્રાદેશિક મતવિસ્તારમાંથી સમિતિના સભ્યની ચૂંટણીમાં ભાગ લે, જ્યાં તે નિવાસી નથી, તો તે માત્ર વ્યક્તિના પ્રાદેશિક આધારથી પર પ્રતિનિધિત્વના અધિકારને વિસ્તૃત કરવા સમાન જ નહીં ગણાય, પરંતુ તે મતવિસ્તારની અંદરના પ્રતિનિધિઓને પોતાના પ્રતિનિધિની ચૂંટણી કરવાનો અધિકાર પણ નકારી કાઢે છે.

(૨) ૨૦૧૨ (૧) જી.એલ.એચ. રજપ — ખાનોદર (ઓલ્ડ) મિલ્ક પ્રોડ્યુસર્સ' કો.ઓપ. સોસાયટી લિ. તથા અન્ય વિ. ગુજરાત રાજ્ય તથા અન્ય – પરિચ્છેદ ૧૮ માં માનનીય વિભાગીય ખંડપીઠે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે.

“૧૮. છેલ્લી દલીલ એવી છે કે પેટા-નિયમમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે પ્રતિવાદી યુનિયન સાથે સંકળાયેલી દરેક સભ્ય મંડળીને ૧૬ પ્રતિનિધિઓની પસંદગી માટે મત આપવાનો અધિકાર છે, તેનો અર્થ એ થાય છે કે સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીએ ૧૦ મતવિસ્તારોમાં ૧૬ પ્રતિનિધિઓની પસંદગી માટે ૧૬ મત આપવાના થાય. ઉદાહરણરૂપે, વાવ મતવિસ્તારમાં ૮૨ સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીઓ છે અને બધી ૮૨ સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીઓ પ્રતિવાદી યુનિયન માટેની ચૂંટણીમાં ૧૦ જુદા જુદા મતવિસ્તારોમાં ૧૬ પ્રતિનિધિઓ માટે મત આપે છે. જો જુદી જુદી સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીઓ દ્વારા ૨ થી ૩ જુદા પ્રતિનિધિઓ ઉભા કરવામાં આવ્યા હોય, તો ચૂંટણીમાં મતોની ગણતરી તે ચોક્કસ મતવિસ્તારની નહીં પરંતુ બનાસકાંઠા જિલ્લાના કુલ ૧૧૨૮ સભ્યોમાંથી થવાની રહે છે. આથી ચૂંટણીના પરિણામ પર નિશ્ચિતપણે અસર પડશે અને કોઈ ચોક્કસ મતવિસ્તારમાં કોઈ સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીના પ્રતિનિધિને બહુમતી મત મળ્યા હોય તો પણ, તે પ્રતિનિધિ ચૂંટાઈ ન આવે તેવી શક્યતા રહે છે, કારણ કે તેને તમામ મતવિસ્તારોમાંથી, એટલે કે કુલ ૧૧૨૮ સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીઓમાંથી બહુમતી મત મેળવવા પડશે. આથી ચૂંટણીના પરિણામ પર કૃત્રિમ અસર ઊભી થશે, કારણ કે જ્યાં સંકળાયેલી મંડળીઓની સંખ્યા વધુ હશે તે વિસ્તારનો પ્રભાવ ત્યાંના એવા મતવિસ્તારના પરિણામ પર પડશે જ્યાં સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીઓની સંખ્યા ઓછી છે; એટલે કે આથી મોટા મતવિસ્તારની મંડળીને એવો લાભ મળશે કે જેને સમાન પ્રકારના મતવિસ્તારોની સભ્ય સંકળાયેલી મંડળીઓ કરતાં વધુ મતશક્તિ પ્રાપ્ત થશે. આ બાબત ૨૦૦૮ની ચૂંટણીમાં દિયોદર અને કાંકરેજ મતવિસ્તારોના પરિણામથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં તમામ મતવિસ્તારોના સભ્યોમાંથી વધુ મતો પ્રાપ્ત કરવા છતાં ઉમેદવાર હારી ગયો હતો, કારણ કે ૧૦

જુદા જુદા મતવિસ્તારોના તમામ સભ્યો દ્વારા અપાયેલા મતોના આધારે પરત ફરેલા ઉમેદવાર કરતાં તેને ઓછા મત મળ્યા હતા. તે સિવાય, સભ્યોની વધુ સંખ્યા ધરાવતા ૫ અથવા ૬ મતવિસ્તારો અન્ય મતવિસ્તારો પર પ્રભુત્વ જમાવી શકે છે, જે લોકશાહી સિદ્ધાંત નથી.” ઉપરોક્ત બે ચુકાદાઓના પ્રકાશમાં, કાયદા હેઠળ એ સ્થાપિત થાય છે કે મતવિસ્તારની બહારનું મતદાન લોકશાહી વિરુદ્ધ છે અને એવું શક્ય છે કે અન્ય મતવિસ્તારનો પ્રભાવ હાવી થઈ જાય અને બહુમતીમાં રહેલો બીજો વ્યક્તિ હારી જાય. અપીલની નોંધણીના પાનું ક્રમાંક ૨૬ પર, કલમ ૧૮(બી)(૨) નીચે મુજબ છે. “બ્રહ્મચારીઓ, સાધુઓ અને પાલાઓમાંથી પ્રતિનિધિત્વ રહે તે રીતે સંન્યાસીઓમાંથી ચૂંટવાના ત્રણ પ્રતિનિધિઓ.” આ સ્થિર કાનૂની સ્થિતિ છે કે ઘડાયેલ ચૂંટણી નિયમો યોજનાને અતિક્રમિત કરી શકતા નથી.

(સી) નીચલી અદાલતના ચુકાદામાં, પૃષ્ઠ ક્રમાંક ૬૪ પર, અપીલ મેમોના અમલાત્મક આદેશમાં, અનુચ્છેદ ૩(ડી) નીચે મુજબ છે, જે પૃષ્ઠ ક્રમાંક ૬૫ પર છે. “બોટાદના સહાયક ચેરિટી કમિશનર તથા વર્તમાન મંદિર બોર્ડના અધ્યક્ષની સહાયથી ચૂંટણી અધિકારીને પ્રાથમિક મતદાર યાદી, જે વર્તમાન ટ્રસ્ટ બોર્ડ દ્વારા મતદારોના ફોટોગ્રાફ્સ તથા અન્ય અનુસંગિક વિગતો સાથે તૈયાર કરવામાં આવશે, તેના વિરુદ્ધની આપત્તિઓ પર વિચાર કરવા માટેના તમામ હકો અને સત્તાઓ રહેશે અને અંતિમ મતદાર યાદી ચૂંટણી અધિકારીના નિર્દેશ અને આદેશ મુજબ તૈયાર કરવામાં આવશે.” ચૂંટણી નિયમોમાં સુધારો કરતો ઉપરોક્ત નિર્દેશ, તે યોજના વિરુદ્ધ જાય છે તે હકીકતનું ધ્યાનમાં લીધા વિના આપવામાં આવ્યો છે. યોજનામાં પૃષ્ઠ ૪૦ અને ૪૨ પર, કલમ ૩૩(૧)(સી) નીચે મુજબ છે; “મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી બોર્ડની ચૂંટણી સંબંધિત નિયમો ઘડવા અને તે મુજબ મતદાર યાદી

તૈયાર કરવી.” યોજનાના રચયિતાએ ‘અને’ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે અને તેથી કલમ ૩૩(૧)(સી)નું વિયોગાત્મક રીતે વાચન થવું જોઈએ. તેવી સ્થિતિમાં, ‘તે મુજબ મતદાર યાદી તૈયાર કરવી’ એ ટ્રસ્ટની સત્તા છે. ઉક્ત કલમમાં કોઈ સુધારો કરવામાં આવ્યો નથી અને કલમમાં સુધારો કરવા માટે કોઈ પ્રાર્થના પણ કરવામાં આવી નહોતી, પરંતુ કલમમાં સુધારો કરીને, ચૂંટણી નિયમો ઘડીને, મતદાર યાદી તૈયાર કરવાની સત્તા ટ્રસ્ટના મેનેજિંગ બોર્ડ સિવાયની સત્તાધિકારી સંસ્થા પર નિહિત કરવી યોજના વિરુદ્ધ છે. હું પુનરોચ્ચાર કરું છું કે યોજનામાં સર્વથા કોઈ સુધારો કરવામાં આવ્યો નથી. તેવી સ્થિતિમાં, ટ્રસ્ટી બોર્ડ દ્વારા ઘડાયેલા અને જિલ્લા અદાલત દ્વારા મંજૂર કરાયેલા ચૂંટણી નિયમો, જે નિયમો હેઠળનું ગૌણ ઘડતર છે, તે મૂળ યોજનાને અતિક્રમિત કરી શકતા નથી. તેથી પણ, ૩(૧)(ટી) ને પણ રદ કરવું આવશ્યક છે.”

૧૧. ફર્સ્ટ અપીલ ક્રમાંક ૭૭૩ ઓફ ૨૦૧૮ ના અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મેહુલ એસ. શાહે રજૂઆત કરી હતી કે અત્રેના પ્રતિવાદીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અરજીનો નિરાકરણ કરતાં નીચલી અદાલતે અપનાવેલી સમગ્ર પ્રક્રિયા ગેરકાયદેસર હતી. શ્રી શાહના જણાવ્યા મુજબ, જો અત્રેના પ્રતિવાદીઓને ચૂંટણીના નિયમોમાં કોઈ ફેરફાર કરાવવો હોત, તો તેમના માટે ઉપલબ્ધ એકમાત્ર કાનૂની ઉપાય કલમ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાનો હતો

અધિનિયમની ૫૦ કલમ. અધિનિયમની ૫૦ કલમ હેઠળ દાવો દાખલ કર્યા વિના, નીચેની અદાલત માત્ર યોજનાની કલમ-૪૮ પર આધાર રાખીને અરજીનો નિર્ણય કરી શકતી નહોતી. શ્રી શાહ રજૂ કરે છે કે અરજી દાખલ થયા પછી પણ, નીચેની અદાલત તેને અધિનિયમની ૫૦ કલમ હેઠળની અરજી તરીકે ગણી શકતી હતી અને મૂળ અરજદારોને અધિનિયમની ૫૦

કલમ હેઠળ દાવો જાળવી રાખવા માટે આવશ્યક શરતો પૂર્ણ કરવા કહેવું જોઈએ હતું.

૧૨. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓમાં, સંબંધિત અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા તમામ વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલોએ રજૂઆત કરી કે ફર્સ્ટ અપીલ્સમાં તત્ત્વ હોવાનું હોવાથી, તે મંજૂર કરવામાં આવે અને આક્ષેપિત આદેશ રદ કરવામાં આવે. વધુમાં, એવી પણ પ્રાર્થના કરવામાં આવી કે અદાલત કાયદા અનુસાર તમામ મુદ્દાઓના નવા વિચારો માટે મામલો નીચલી અદાલતને પરત મોકલે. પ્રતિવાદીઓ તરફથી કરવામાં આવેલી રજૂઆતો;

૧૩. બીજી તરફ, તમામ ફર્સ્ટ અપીલ્સનો પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી આર.આર. માર્શલ અને શ્રી નવીન કે. પાઠવા, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલશ્રી, જેમને શ્રી એમ.આઈ. મર્યન્ટ, વિદ્વાન વકીલ દ્વારા સહાય આપવામાં આવી હતી, દ્વારા જોરશોરથી વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૪. જિલ્લા અદાલતે આપેલો આક્ષેપિત આદેશ સમર્થન કરતાં પ્રતિવાદીઓ તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલો, વ્યાપક રીતે, નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય;

૧૪.૧ યોજનાની કલમ ૪૮ હેઠળ (એ) ટ્રસ્ટ બોર્ડના કોઈપણ બે સભ્યો; (બી) ટ્રસ્ટ બોર્ડના આચાર્ય; (સી) કોઈપણ બે સત્સંગીઓ; (ડી) કોઈપણ બે ત્યાગીઓ; અથવા (ઈ) ચેરિટી કમિશનરને, યોજનાને લગતા નિર્દેશો મેળવવા અથવા તેમાં ફેરફાર, બદલાવ કે પરિવર્તન માટે જિલ્લા અદાલતમાં અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે.

૧૪.૨ પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા મુજબ, ટ્રસ્ટ બોર્ડ અથવા ચેરિટી કમિશનર અથવા સત્સંગીઓ દ્વારા કોઈપણ દિશાનિર્દેશો માંગવાના હોય, તો ઉપલબ્ધ એકમાત્ર ઉપાય યોજનાની કલમ-૪૮ હેઠળ છે.

૧૪.૩ એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે કલમ-૪૬માં ટ્રસ્ટ બોર્ડના હિતમાં સક્ષમતા પ્રદાન કરતી સત્તા સમાવિષ્ટ છે. કલમ ૪૬ હેઠળ ટ્રસ્ટ બોર્ડને ચૂંટણીના નિયમો સહિતના નિયમો ઘડવાની મુક્તતા છે, જે જિલ્લા અદાલતની મંજૂરી પછી જ અમલમાં મૂકી શકાય છે. આવા નિયમોની મંજૂરી માટે ટ્રસ્ટ બોર્ડ દ્વારા કરવામાં આવતી અરજી પણ કલમ-૪૮ હેઠળ જ કરવી જરૂરી છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, નિયમોમાં પણ કોઈપણ ફેરફાર કરવા માટે ઉપાયરૂપે યોજનાની કલમ-૪૮નો આશ્રય લેવો પડે છે એવી જોરદાર રજૂઆત કરવામાં આવી છે.

૧૪.૪ એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ટ્રસ્ટ બોર્ડને જિલ્લા અદાલતની મંજૂરીને આધીન રહી નિયમો ઘડવાની/બદલવાની સ્વતંત્રતા છે. કલમ-૪૮ માં વર્ણવેલ અન્ય વ્યક્તિઓ જિલ્લા અદાલત સમક્ષ સીધા જઈ શકે છે અને યોજનામાં અથવા નિયમોમાં ફેરફારો પ્રસ્તાવિત કરી શકે છે.

૧૪.૫ વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે કલમ-૪૮ માં “દિશાનિર્દેશો” અને “ફેરફાર.... યોજના” શબ્દો વચ્ચે વપરાયેલા “અને/અથવા” શબ્દોને વિભાજક અર્થમાં વાંચવા જોઈએ. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે કલમ-૪૮ માં સમાવિષ્ટ વ્યક્તિઓ જરૂરી દિશાનિર્દેશો માટે જિલ્લા અદાલતમાં અરજી કરી શકે છે. તેઓ જરૂરી ફેરફાર અથવા બદલાવ માટે યોજનામાં તેમજ તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોમાં પણ અરજી કરી શકે છે.

૧૪.૬ જોરશોરથી રજૂ કરવામાં આવે છે કે અદાલતે નિયમોને યોજનાનો એક ભાગ તથા યોજનાના કાર્યક્ષેત્રની અંદર તરીકે વાંચવા જોઈએ. યોજનાના કાર્યક્ષેત્રમાંથી નિયમોનો વિચાર ન કરવો અથવા તેમને બહાર રાખવાથી નિયમો નિર્રથક બની જશે. યોજના અને નિયમો જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે. તેનો સ્વભાવ હુકમનામા જેવો છે. ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે યોજના અને તેના અધિનિયમ હેઠળ ઘડાયેલા નિયમો આવશ્યક છે અને કલમ-૪૮ના કાર્યક્ષેત્રની અંદર બંને દસ્તાવેજોને વાંચવું આવશ્યક છે.

૧૪.૭ વૈકલ્પિક રીતે એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે, સ્વીકાર કર્યા વિના માત્ર એ માની લઈએ કે નિયમો યોજનાનો ભાગ નથી, તો પણ યોજનામાં ફેરફાર માંગતી અરજી કલમ-૪૮ હેઠળના “દિશાનિર્દેશો” ના વ્યાપક્ષેત્રમાં આવશે.

૧૪.૮ એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે અપીલકર્તાઓ માટે એવો તર્ક કરવો અનુમત્ય નથી કે યોજનાની કલમ-૪૮ હેઠળ નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૪૦/૨૦૧૧ જિલ્લાનાં ન્યાયાધીશ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી શકતી નહોતી, કારણ કે અપીલકર્તાઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલી નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૧૬/૨૦૧૧ પણ યોજનાની કલમ-૪૮ હેઠળની હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

૧૪.૯ એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે અન્યથા પણ, સત્સંગીઓ વતી દાખલ કરવામાં આવેલી નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ માત્ર નિયમોમાં ફેરફાર માટે જ નથી, પરંતુ નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક ચૂંટણી અંગે જિલ્લા અદાલતના માર્ગદર્શન અને સ્પષ્ટીકરણના હેતુસર પણ છે.

૧૪.૧૦ અંતે, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે યોજનાની કલમ-૪૮ હેઠળની સિવિલ મિસ્ટ્રે. અરજી નં. ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ ની જાળવણીક્ષમતા અંગેનો મુદ્દો નીચલી અદાલત સમક્ષ કોઈપણ સમયે ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો. આ દલીલ પ્રથમ વખત રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવી રહ્યો છે.

વિશ્લેષણ

૧૫. પક્ષકારોની તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી અને નોંધ પર રહેલી સામગ્રીનો વિચાર કર્યા બાદ, નીચેના મુદ્દાઓ મારા વિચાર માટે ઊભા થાય છે.

૧૫.૧ શું નીચેની અદાલત સમક્ષ યોજનાની કલમ-૪૮નો આશરો લઈને, યોજનામાં તથા ચૂંટણીના નિયમોમાં યોગ્ય નિર્દેશો અને ફેરફારો માગતી અરજી કાયદેસર રીતે ગ્રાહ્ય હતી?. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, શું નીચેની અદાલત સમક્ષના મૂળ અરજદારો યોજનાના આધારે ઘડાયેલા ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફારો માગવા માટે કલમ-૪૮નો આશરો લઈ શકતા હતા?

૧૫.૨ શું વર્તમાન કેસમાં અધિનિયમની કલમ ૫૦ નો કોઈ અમલ થાય છે?. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, શું મૂળ અરજદારો માટેનો એકમાત્ર ઉપાય અધિનિયમની કલમ ૫૦ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાનો જ હતો?

૧૫.૩ શું યોજનાની કલમ ૪૮ માં ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફારનો પણ સમાવેશ થાય છે એમ હું વાંચું?

૧૫.૪ શું નીચલી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દેશો, ખાસ કરીને, બે સત્સંગીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અરજી, આંક ૧૨૯ના અનુસંધાનમાં વિવાદિત આદેશના પરિછેદ-૨૧ના ખંડ-(એફ) માં સમાવાયેલ મુજબ, કાયદેસર રીતે ન્યાયસંગત, યોગ્ય અને ટકાઉ છે?

૧૫.૫ શું ચૂંટણીના નિયમોમાં કરવામાં આવેલ ફેરફાર, કોઈ પણ રીતે, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬નું ઉલ્લંઘન કરનાર છે?

૧૫.૬ શું નીચેની અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલ ચુકાદો અને આદેશ, અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૭૬ ને સી.પી.સી. ની કલમ ૯૬ સાથે વાંચતાં, અપીલપાત્ર છે? બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, શું નીચેની અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલ આક્ષેપિત આદેશ ઠિકી છે? શું તે અપીલપાત્ર આદેશ છે? અપીલોની ગ્રાહ્યતા:-

૧૫.૭ હું પ્રથમ તો આ વિચારવા ઈચ્છું છું કે આ ફર્સ્ટ અપીલ્સ ગ્રાહ્ય છે કે નહીં, અથવા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ આ અદાલતના દેખરેખાધિકારને આહ્વાન કરીને વિશેષ સિવિલ એપ્લીકેશન દાખલ કરી, આક્ષેપિત ચુકાદો અને આદેશને પડકારવામાં આવવો જોઈએ.

૧૫.૮ આ અપીલો, અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૭૬ નો અવલંબ લઈને, દાખલ કરવામાં આવી છે. અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૭૬ નીચે મુજબ છે;

૭૬. જ્યાં સુધી તેઓ આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈ બાબત સાથે અસંગત ન હોય, ત્યાં સુધી, નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ની

જોગવાઈઓ, આ અધિનિયમ હેઠળ અદાલત સમક્ષની તમામ કાર્યવાહી પર લાગુ પડશે.

૧૫.૯ કલમ ૭૨(૪) ખાસ કરીને ઉપકલમ (૨) હેઠળ અદાલતના નિર્ણય વિરુદ્ધ વડી અદાલતમાં અપીલની જોગવાઈ કરે છે, પરંતુ કલમ ૭૨માં માત્ર કલમો ૪૦, ૪૧, ૫૦(એ), ૭૦ અથવા ૭૦(એ) હેઠળ નોંધાયેલા નિર્ણયોનો જ ઉલ્લેખ થાય છે. નિશ્ચિતપણે, કલમ ૭૨(૨)નો અંત “વગેરે.” થી થાય છે. અધિનિયમની અન્ય કોઈ જોગવાઈ હેઠળ બીજી કોઈ અપીલની જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી. નિર્વિવાદ રીતે, આક્ષેપિત ચુકાદો અને આદેશ અધિનિયમની કલમ ૭૨માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ કલમના વ્યાપમાં આવતા નથી. મને એવો અભિપ્રાય સ્વીકારવામાં મુશ્કેલી થાય છે કે માત્ર અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૭૬ના બળે જ આ ફર્સ્ટ અપીલ્સ કાનૂન મુજબ ચલાવી કહી શકાય નહીં. અપીલ કાયદાની રચના છે. જો કાયદામાં ખાસ જોગવાઈ કરવામાં ન આવી હોય તો કોઈને અપીલ કરવાનો હક નથી. અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૭૬ માત્ર એટલું સ્પષ્ટ કરે છે કે જો અધિનિયમની કોઈ જોગવાઈ અસંગત હોય અથવા સંઘર્ષમાં હોય, તો અધિનિયમ હેઠળ અદાલત સમક્ષની તમામ કાર્યવાહીમાં દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા લાગુ પડશે. બોમ્બે વડી અદાલતે, સદાનંદ વિ. નાસિક ડાયોસીસન કોવેન્ટ, જે ૧૯૯૭ (૨) મહા. એલ. જે. ૭૮૬માં નોંધાયેલ છે, અને કૃષ્ણકાન્ત દત્તારામ પાઠારે વિ. ડી.વાય. સી.સી., ૧૯૯૦ મહા. એલ. જે. ૯૦૭ના કેસમાં એવો અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો છે કે દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા માત્ર અધિનિયમ હેઠળ અદાલત સમક્ષની તમામ કાર્યવાહીને જ લાગુ કરવામાં આવી છે. અધિનિયમની કલમ ૨(૪)માં “અદાલત”ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે, એટલે કે સિટી સિવિલ અદાલત અથવા જિલ્લા અદાલત. તેથી, દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા માત્ર સિટી સિવિલ અદાલત અથવા જિલ્લા અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહીને જ લાગુ પડે છે. વડી અદાલતે એવો અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો

છે કે તે વડી અદાલત સમક્ષ દાખલ થયેલી અપીલોને લાગુ પડી શકતી નથી. કલમ ૭૬ એવું કહેતું નથી કે દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા અદાલત તથા વડી અદાલત બંનેને લાગુ પડે છે. વિષયને કોઈ પણ દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે, તો પણ કલમ ૭૬ માત્ર તેના પોતાના બળે હાલના કેસમાં જિલ્લા અદાલતે પસાર કરેલા આક્ષેપિત આદેશને અપીલયોગ્ય બનાવતી નથી. ભલે હું કલમ ૭૬માં વડી અદાલતનો સમાવેશ કરીને વાંચું, તો પણ માત્ર તેના આધારે અપીલ ચલણી બનતી નથી. કોઈ ખાસ આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ એટલા માટે ચલણી બનતી નથી કે દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા કાર્યવાહીને લાગુ કરવામાં આવી છે. અપીલ ચાલે કે નહીં તે આદેશના સ્વભાવ પર નિર્ભર રહેશે. આદેશોના બે પ્રકાર હોય છે. પ્રથમ, એવો આદેશ જેને પોતે જ હુકમનામું કહી શકાય અને બીજું, એવા આદેશો કે જેઓ હુકમનામા જેવો પ્રભાવ ધરાવે છે. તેથી, અદાલતે આદેશના સ્વભાવની જ તપાસ કરવી જોઈએ. ચદ્ધપિ ફર્સ્ટ અપીલ્સની ચલણક્ષમતા અંગે કોઈ ચર્ચા થઈ નથી, પરંતુ આ બાબતે મને થોડી શંકા ઉદ્ભવતા, મેં કાનૂની સ્થિતિનું અવલોકન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ વિષય પર મારી સમક્ષ કલકત્તા વડી અદાલતનો નિર્ણય છે, શ્રીજીબ ન્યાયતીથ, સેક્રેટરી અને અન્ય વિ. શ્રીમંત ડેન્ડી સ્વામી જગન્નાથ આશ્રમ, મહંત મહારાજ, તારકેશ્વર અને અન્ય, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૪૧ કલકત્તા ૬૧૮માં નોંધાયેલ છે, જેમાં વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

“૬. કાયદાનો સ્થિર સિદ્ધાંત એવો છે કે અપીલનો અધિકાર ધારાની જ ઉપજ છે. જ્યારે એવો અધિકાર ધારાથી સ્પષ્ટ રીતે આપવામાં આવ્યો ન હોય ત્યારે તે અસ્તિત્વમાં રહેતો નથી. સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ હેઠળ સ્થાપિત થયેલ દાવામાં ઘડાયેલ યોજનાનું અર્થઘટન કરતો અથવા યોજનાની જોગવાઈઓ અમલમાં મૂકવા માટે દિશાનિર્દેશ આપતો આદેશ પી.સી.નો આદેશ ગણાવી શકાય નહિ:

અને સિવારામ દુબઈ વિ. રાજા-ગોપાલ મિશ્રા ('૩૦) ૦ મદ ૯૧૮. જો પ્રશ્નાધીન આદેશ હુકમનામું ન હોય, તો અપીલ અયોગ્ય ગણાશે, કારણ કે તે ન તો કલમ ૪૭ હેઠળ કરાયેલ આદેશ છે અને ન તો સંહિતાની કલમ ૧૦૪ અથવા ઓર્ડર ૪૩માં નિર્દિષ્ટ આદેશ છે. તેથી, માત્ર પ્રથમ દલીલ જ વિચારણા માટે આવશ્યક બને છે, અને અમારી સમક્ષ રહેલા આ કેસના વિશેષ તથ્યોના આધારે તેનું નિરાકરણ કરવાનું છે. તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે વિદ્વાન ન્યાયાધીશને મહંતની અરજીમાં દર્શાવેલ મુદ્દા ૧ અને ૨નો નિર્ણય કરવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી, અને હકીકતમાં તેમણે તે મુદ્દાઓનો નિર્ણય કર્યો છે. તે મુદ્દાઓ યોજનાના આધારે મહંત અને સમિતિના અનુક્રમી અધિકારોને લગતા છે. આમ, મહંત અને સમિતિના અધિકારો વિષે, જેટલું વિદ્વાન જિલ્લા ન્યાયાધીશને સંબંધિત છે તેટલું, નિરાકરણ અને અંતિમ નિરાકરણ થઈ ચૂક્યું છે. પ્રતિવાદી ૧ના વિદ્વાન વકીલની આ દલીલ અમે સ્વીકારી શકતા નથી કે વિદ્વાન ન્યાયાધીશે તે મુદ્દાઓ પર માત્ર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે. તેમ છતાં, જેમ તેમનો ચુકાદો સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે, તેમણે મહંતની અરજીમાં દર્શાવેલ નિશ્ચિત મુદ્દાઓ (ક્રમાંક ૩ થી ૮) બાબતે કોઈ દિશાનિર્દેશ આપ્યો નથી, પરંતુ, જેમ તેઓ પોતે કહે છે તેમ, તેમની સમક્ષ રહેલા પક્ષકારોના અધિકારોને લગતા સામાન્ય પ્રશ્નોનો સદાકાળ માટે નિર્ણય કર્યો છે. તેથી તેમનો આદેશ સિવિલ પી.સી. ની કલમ ૨માં આપવામાં આવેલ હુકમનામાની વ્યાખ્યાના એક ભાગને અનુરૂપ છે. તેમ છતાં, જો વધુ બે શરતો પૂર્ણ થતી હોય, તો તેમનો આદેશ હુકમનામું ગણાશે, એટલે કે, (એ) જો આ આદેશ દાવામાં આપવામાં આવ્યો હોય અને (બી) જો મહંત અને સમિતિના સભ્યોને તે દાવાના પક્ષકારો ગણાવી શકાય.

૭. દાવો દાખલ થયેલ મામલામાં આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો છે તે બાબતને પ્રશ્નાસ્પદ બનાવી શકાય તેમ નથી, કારણ કે/૧૯૨૨ના દાવો ક્રમાંક ૨૮ને યોજનાના પરિચ્છેદ ૧૭ હેઠળ મહંત અને સમિતિને દિશાનિર્દેશ મેળવવા માટે અરજી કરવાની સગવડ રહે તે હેતુસર તથા યોજનામાં ફેરફાર માટે અરજી કરવાની સગવડ રહે તે હેતુસર સ્પષ્ટપણે બાકી રાખવામાં આવ્યો હતો. ઘોષે ઉલ્લેખેલા નિર્ણયો, એટલે કે મીનાક્ષી નાયડુ વિ. સુબ્રમણ્ય સાસ્ત્રી ('૮૮) ૧૧ મદ ૨૬, સંતપ્પા સેઠુરામ વિ. ગોવિંદસ્વામી કંદિયાર (૧૮) ૫ એ.આઈ.આર. ૧૯૧૮ મદ ૧૧૨૨, તેથી ભિન્ન ઠરે છે, કારણ કે તે કેસોમાં અદાલતે પસાર કરેલા આદેશો દાવાઓમાં પસાર કરાયેલા નહોતા, પરંતુ અરજીઓ પર પસાર કરાયેલા હતા—પ્રથમ કેસમાં મુતવક્ત્રીઓએ જિલ્લા ન્યાયાધીશ સમક્ષ, મુખ્ય કાઝી તરીકે, ભાડે આપવા માટેની મંજૂરી મેળવવા અરજી કરી હતી, અને તેમના દ્વારા ઉલ્લેખાયેલ બીજા કેસમાં, એટલે કે ('૯૧) ૧૮ કલ ૪૬૯, અમારા સમક્ષ રહેલા વિવાદના મુદ્દા સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી. ત્યાં ડિકીધારકે અમલવારી માટે અરજી કરી હતી. સફળ થવા માટે તેને તે સમાધાનને દૂર કરાવવું જરૂરી હતું, જેના દ્વારા ડિકીનું સંતોષ નોંધવામાં આવ્યું હતું. તેણે તે સમાધાન પર આ આધાર પર આક્ષેપ કર્યો કે તે છેતરપિંડીથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યું હતું. ચુકાદા-દેવાદારે એવો આગ્રહ કર્યો કે ઉક્ત સમાધાનની માન્યતા અમલવારીની કાર્યવાહી દરમિયાન પડકારી શકાય નહીં, પરંતુ તે માટે દાખલ કરાયેલા દાવામાં જ તેવું કરી શકાય. આ દલીલ નીચલી અદાલતે નામંજૂર કરી હતી અને ઠરાવ્યું હતું કે તે સમાધાનને તે અમલવારી પ્રક્રિયામાં પડકારી શકાય. આ જ આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને ચુકાદા-દેવાદાર દ્વારા એવો દાવો જાળવવામાં આવ્યો હતો કે તે આદેશ અપીલપાત્ર હતો, કારણ કે તે ૧૮૮૨ની દીવાની કાર્યવાહી સંહિતાના વ્યાપમાં આવતો હતો. આ

અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે તે અપીલ અયોગ્ય હતી, કારણ કે તે આદેશ અંતિમ આદેશ ન હતો, જેનો પ્રભાવ નીચલી અદાલતમાં અમલવારીની કાર્યવાહી સમાપ્ત કરવાનો થતો. તે નિર્ણય માત્ર એટલું જ સ્વીકારે છે, જે સ્થાપિત થઈ ચૂક્યું છે કે અમલવારીની કાર્યવાહી દરમિયાન કરવામાં આવેલ દરેક અને કોઈપણ આદેશ અપીલપાત્ર હતો નથી, પરંતુ માત્ર તે જ આદેશો અપીલપાત્ર હોય છે, જે નીચલી અદાલત સુધી મર્યાદિત રીતે બાબતનો અંતિમ નિર્ધાર કરે: ('૧૧) ૧૪ સી.એલ.જે. ૪૮૯ પૃષ્ઠ ૪૯૭ પર. આ કેસના આ ભાગ સંબંધે હવે વિચારણા માટે માત્ર એક જ પ્રશ્ન બાકી રહે છે, અને તે એ કે/૧૯૨૨ના દાવો ક્રમાંક ૨૮, જેને યોજનાના પરિચ્છેદ ૧૭ અને ૧૮માં દર્શાવાયેલા હેતુઓ માટે બાકી રાખવામાં આવ્યો હતો, તેમાં મહંત અને સમિતિના સભ્યોને પક્ષકારો તરીકે ગણાવી શકાય કે નહીં.

૮. વિદ્વાન જિલ્લા ન્યાયાધીશે યોગ્ય રીતે અવલોકન કર્યું છે કે આ અદાલત તથા કેટલીક અન્ય વડી અદાલતોના પૂર્વનિર્ણયોનું પ્રામાણ્ય ધ્યાનમાં લેતાં, યોજના ઘડનાર અદાલતને, જે દાવામાં યોજના ઘડવામાં આવી હતી, તે જ દાવામાં અરજી દ્વારા યોજનામાં ફેરફાર કરવાની જોગવાઈ કરવાની સત્તા બહારની બાબત નહોતી. શ્રી ઘોષ દ્વારા આ બાબત સ્વીકારવામાં આવી છે કે પરા. ૧૮ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી પર જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા યોજનામાં ફેરફાર કરતાં કરાયેલ આદેશ હુકમનામું ગણાશે અને અમારી દૃષ્ટિએ આ સ્વીકાર યોગ્ય રીતે કરવામાં આવ્યો છે. , દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ નવી દાવો યોજનામાં ફેરફાર કરવા માટે લાવવામાં આવી શકત અને આવા દાવામાં યોજનામાં ફેરફાર કરતો આદેશ હુકમનામું ગણાત. પરા. ૧૮ માત્ર એટલું જ કરે છે કે, શક્ય તેટલી હદ સુધી નવી દાવો દાખલ કરવાની ઔપચારિકતા ટાળે છે, કારણ કે તેમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે તેમાં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિઓની પહેલ પર યોજના

દાવો નં. ૨૮/૧૯૨૨માં જ ફેરવી શકાય. તેથી તે દાવાનો વ્યાપ એક અર્થમાં વધારવામાં આવ્યો હતો. એક અર્થમાં એવું નહોતું, કારણ કે તે દાવાનો મુખ્ય હેતુ તારકેશ્વર એન્ડાઉમેન્ટનું યોગ્ય વહીવટ હતો. અદાલત ઓ.૧ નિયમ ૧૦, દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ પક્ષકારો ઉમેરી શકે છે અને પરા. ૧૮ એ કહે છે કે મહંત અથવા સમિતિના સભ્યો દ્વારા અરજી થતા જ, એમ કહી શકાય કે, તેઓ ઓ.૧ નિયમ ૧૦ હેઠળના આદેશની ઔપચારિકતા વિના જ દાવો નં. ૨૮/૧૯૨૨ના પક્ષકારો આપોઆપ બની જાય. પરા. ૧૭ની ભાષા પરા. ૧૮ની ભાષાને અતિ નજીકથી અનુસરે છે અને અમને લાગે છે કે પૂર્વોક્ત પરાગ્રાફ હેઠળની અરજી એક વ્યક્તિ દ્વારા અન્યને અથવા અન્ય લોકોને પ્રતિવાદી પક્ષકાર તરીકે રાખીને કરવામાં આવે ત્યારે, મહંત અને સમિતિના સભ્યોને દાવો નં. ૨૮/૧૯૨૨ના પક્ષકારો તરીકે ગણવા જ જોઈએ. અમારો આ દૃષ્ટિકોણ આવશ્યકતઃ એવો અર્થ આપતો નથી કે તે પરાગ્રાફ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજીઓ પર પસાર કરાયેલા તમામ આદેશોને હુકમનામાનો પ્રભાવ મળશે. માત્ર તે જ આદેશોને એવો પ્રભાવ મળશે જે મહંત અને સમિતિના વિવાદાસ્પદ બનાવવામાં આવેલા અધિકારોનું અંતિમ નિર્ધારણ કરે. તેથી અમે આ પ્રાથમિક મુદ્દો નામંજૂર કરીએ છીએ અને માન્ય રાખીએ છીએ કે અપીલ દાખલપાત્ર છે.”

૧૫.૧૦ મારું માનવું છે કે ફેરફાર પોતે જ ડિકીમાં છે. જિલ્લા અદાલત દ્વારા ઘડાયેલ યોજનાને ડિકીનું અસરકારક સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. જો જિલ્લા અદાલત દ્વારા મંજૂર અને માન્ય કરાયેલ યોજના અથવા તે યોજનાના અધિન ઘડાયેલા નિયમોમાં કોઈ સુધારો અથવા ફેરફાર કરવામાં આવે, તો તે સુધારો, ફેરબદલી અથવા સંશોધનને પણ ડિકી તરીકે જ અર્થઘટિત કરવું પડશે. જો એવું હોય, તો અપીલ દાખલપાત્ર છે.

૧૫.૧૧ ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, હું નિર્ધારિત કરું છું કે આ ફર્ટ અપીલ્સ કાયદેસર રીતે દાખલયોગ્ય છે.

૧૫.૧૨ બંને પક્ષ તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી વિવિધ અન્ય પરસ્પર વિરુદ્ધ દલીલો તરફ અવલોકન કરતા પહેલાં, અપીલકર્તાઓએ જેના પર ભારપૂર્વક આધાર મૂક્યો છે તે અધિનિયમની કલમ ૫૦ની જોગવાઈ પર હું નજર કરું. અધિનિયમની કલમ ૫૦ નીચે મુજબ છે;

" કલમ ૫૦ :

કોઈપણ કેસમાં – (૧) જ્યાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે જાહેર ટ્રસ્ટનો ભંગ થયો છે,

(૨) જ્યાં એવી જાહેરાત આવશ્યક હોય કે કોઈ નિશ્ચિત મિલકત જાહેર ટ્રસ્ટની માલિકીની મિલકત છે, અથવા જ્યાં આવી મિલકતનો કબજો અથવા તેમાંથી મળેલી આવક પાછી મેળવવા માટે, અથવા જાહેર ટ્રસ્ટના હિતવિરુદ્ધ કબજો ધરાવતી વ્યક્તિ સહિત કોઈપણ વ્યક્તિ પાસેથી આવી મિલકત અથવા તેની આવકનો હિસાબ મેળવવા માટે દિશાનિર્દેશ જરૂરી હોય, અથવા

(૩) જ્યાં કોઈ જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે અદાલતનો નિર્દેશ આવશ્યક માનવામાં આવે, ત્યાં ચેરિટી કમિશનર અથવા ટ્રસ્ટમાં હિત ધરાવતા અને કલમ ૫૧ માં જોગવાઈ મુજબ ચેરિટી કમિશનરની લેખિત સંમતિ પ્રાપ્ત કરેલ બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓ, વિવાદિત હોય કે ન હોય તેવા દાવા માટે, તે અદાલતમાં, જેની સ્થાનિક અધિકારક્ષેત્રની સીમાઓમાં ટ્રસ્ટના વિષયવસ્તુનો સમગ્ર અથવા કોઈ ભાગ સ્થિત હોય, નીચે મુજબના પૈકી કોઈપણ રાહત મેળવવા હુકમનામું મેળવવા માટે દાવો દાખલ કરી શકે છે :

(એ) આવી મિલકતના કબજાની અથવા તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલ આવકની વસૂલાત માટેનો આદેશ,

(બી) કોઈપણ ટ્રસ્ટી અથવા વ્યવસ્થાપકને દૂર કરવું,

(સી) નવા ટ્રસ્ટી અથવા વ્યવસ્થાપકની નિમણૂક, (સીસી) કોઈપણ સંપત્તિ ટ્રસ્ટીમાં નિહિત કરવી,

(ડી) હિસાબો લેવા અને અમુક પૂછપરછો કરવા માટેનો આદેશ,

(ઈ) ટ્રસ્ટની મિલકતનો અથવા તેમાંના હિતનો કેટલો હિસ્સો ટ્રસ્ટના કોઈ ચોક્કસ હેતુને ફાળવવામાં આવશે તે બાબતે ઘોષણા,

(એફ) ટ્રસ્ટની મિલકતનો સમગ્ર ભાગ અથવા તેનો કોઈપણ ભાગ ભાડે આપવા, વેચવા, ગીર્વે મૂકવા અથવા અદલાબદલી કરવા માટે સત્તા આપતો આદેશ,

(જી) અગાઉથી નિર્ધારિત યોજનાનું નિર્ધારણ, અથવા એવી યોજનામાં ફેરફારો કે બદલાવ, અથવા

(એચ) કેસના સ્વરૂપ મુજબ જરૂરી હોય તેવી વધુ અથવા અન્ય રાહત મંજૂર કરવી : પરંતું, શરતે કે આ કલમમાં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ રાહતનો દાવો કરતો કોઈ દાવો, તેના સંબંધિત જોગવાઈઓને અનુરૂપતા વિના, કોઈપણ જાહેર ટ્રસ્ટ અંગે દાખલ કરવામાં આવશે નહીં. ”

૧૫.૧૩ અધિનિયમની કલમ ૫૦ જાહેર ટ્રસ્ટ સંબંધિત દાવાઓના અમલીકરણ માટે જોગવાઈ કરે છે. આ કલમ સી.પી.સી.ની કલમ ૮૨ની રૂપરેખા પર આધારિત છે, પરંતુ તે પોતાનો વ્યાપ વિસ્તારીને કોઈપણ વ્યક્તિ પાસેથી જાહેર ટ્રસ્ટની માલિકીની મિલકતનો કબજો પાછો મેળવવા અંગે દિશાનિર્દેશ મેળવવા માટેના દાવાઓને પણ તેમાં સમાવેશ કરે છે. આવા દાવાઓ ચેરિટી કમિશનર દ્વારા અથવા ચેરિટી કમિશનરની સંમતિથી બે અથવા વધુ રિલેટરો દ્વારા દાખલ કરી શકાય છે. ટ્રસ્ટમાં હિત ધરાવતા

ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ દ્વારા ટ્રસ્ટીઓ વિરુદ્ધ બેદરકાર અને હેરાનગતિજનક અનિશ્ચિત સંખ્યાના દાવાઓ દાખલ થવાથી રોકવા માટે આ શરત મૂકવામાં આવી હતી. આ કલમનો હેતુ માત્ર જાહેર હકોનું જ નહીં પરંતુ ટ્રસ્ટીઓ અને સંસ્થાઓના હકોનું પણ રક્ષણ કરવાનો છે. અધિનિયમની કલમ ૫૦નો મૂળભૂત હેતુ તુરંત વિવાદવાજીને રોક લગાવવાનો છે અને ચેરિટી કમિશનરની સંમતિને કટુતાભર્યા વિવાદોથી બચવા માટેના સુરક્ષા ઉપાય તરીકે માનવામાં આવે છે. હેતુ એવો છે કે ચેરિટી કમિશનર દાવો દાખલ કરે અથવા દાવો દાખલ કરવા માટે પોતાની સંમતિ આપે તે પહેલાં, તે પોતાને આ બાબતે સંતુષ્ટ કરે કે ટ્રસ્ટભંગનો અથવા અદાલતના દિશાનિર્દેશ મેળવવાની આવશ્યકતાનો પ્રાથમિક દૃષ્ટ્યે કેસ હાજર છે. અધિનિયમની કલમ ૫૦, તમામ હેતુઓ માટે, સી.પી.સી.ની કલમ ૯૨નું સ્થાન લે છે અને જાહેર ટ્રસ્ટ માટે સંહિતાની કલમ ૯૨ની લાગુ પડતાને બાકાત રાખે છે. અધિનિયમની કલમ ૫૦ લાગુ પડે છે કે નહીં તે પ્રશ્ન ફરીયાદપત્રમાં કરાયેલ પ્રાર્થનાઓ પર આધાર રાખે છે. દાવાની પ્રકૃતિ નક્કી કરતાં, ફરીયાદપત્રને સંપૂર્ણરૂપે વાંચવું પડે અને હકીકતમાં ફરીયાદીએ તત્પતઃ શું માગ્યું છે તે શોધવું પડે. વ્યાપક રીતે કહીએ તો, કલમ ૫૦ તેના અમલ માટે નીચેની શરતો આવશ્યક બનાવે છે;

(૧) અધિનિયમ હેઠળ નોંધાયેલ જાહેર ટ્રસ્ટનું અસ્તિત્વ;

(૨) જાહેર વિશ્વાસના કથિત ભંગ;

(૩) શું કોઈ જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે અદાલતનો નિર્દેશ આવશ્યક માનવામાં આવે છે;

(૪) જે સંપત્તિ સંબંધે દાવો દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય, તે જાહેર ટ્રસ્ટની માલિકીની સંપત્તિ હોવી આવશ્યક છે;

(૫) દાવો જાહેર જનતાના વતી અને તેના હિતમાં અથવા ટ્રસ્ટના સ્વહિતમાં પ્રતિનિધિત્વાત્મક દાવો હોવો જોઈએ, પરંતુ કોઈ વ્યક્તિગત અધિકારના ભંગનો ઉપચાર મેળવવા માટે અથવા ખાનગી હકોની સ્થાપના કરવા માટે એવો દાવો ન હોવો જોઈએ. દાવો અધિનિયમની કલમ ૫૦ની વ્યાપ્તિમાં આવે છે કે નહીં તેની સાચી કસોટી એ જોવાની છે કે દાવો મૂળભૂત રીતે જાહેર અધિકારની સ્થાપના માટે જાહેર જનતાના વતી કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં.

(૬) દાવો દાખલ કરી શકાય છે (એ) ચેરિટી કમિશનર દ્વારા, તેને જરૂરી લાગે તેવી તપાસ કર્યા પછી, અથવા (બી) બે અથવા વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા (૧) ટ્રસ્ટમાં હિત ધરાવતા; અને (૨) ચેરિટી કમિશનરની લેખિત સંમતિ પ્રાપ્ત કરેલી હોય.

૧૬. મારા મત મુજબ, વર્ષ ૧૯૭૮માં જિલ્લા અદાલતે ઘડેલી યોજનાની કલમ ૪૮ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે. તે અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા આપતી કલમના સ્વરૂપની છે. યોજનાની કલમ ૪૮ ટ્રસ્ટ બોર્ડના કોઈપણ બે સભ્યોને; ટ્રસ્ટ બોર્ડના આચાર્યને; કોઈપણ બે સત્સંગીઓને; કોઈપણ બે ત્યાગીઓને; અથવા ચેરિટી કમિશનરને યોજનાના નિર્દેશો મેળવવા અથવા યોજનામાં સુધારો, ફેરફાર અથવા ભિન્નતા કરવા માટે જિલ્લા અદાલતમાં અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા આપે છે. જિલ્લા અદાલત દ્વારા મંજૂર અને અનુમોદિત ચૂંટણીના નિયમોને યોજનાની કલમ ૪૮ની પરિધિમાંથી બહાર રાખવા માટે મને કોઈ યોગ્ય કારણ દેખાતું નથી. નિયમો યોજના હેઠળ ઘડવામાં આવ્યા છે. ખાસ કરીને યોજના હેઠળ ઘડાયેલા ચૂંટણીના નિયમોને જિલ્લા અદાલતની મંજૂરી અથવા અનુમોદન મળવું જોઈએ. નિયમોને યોજનાનો ભાગ ગણાવી શકાય અને તેથી, જો ટ્રસ્ટના હિતમાં, વિશેષ કરીને, નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક ચૂંટણી માટે, ચૂંટણીના નિયમોમાં કોઈ સુધારો જરૂરી હોય, તો યોજનાની કલમ ૪૮નો આશ્રય લેવા માટે તેમાં વિશેષરૂપે ઉદ્દેશિત વ્યક્તિઓ માટે હંમેશા

માર્ગ ખુલ્લો રહે છે. મારા મત મુજબ, મૂળ અરજદારોએ યોજનાની કલમ ૪૮નો યોગ્ય રીતે આશ્રય લીધો હતો.

૧૭ અપીલકર્તાઓ તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી આ દલીલથી હું પ્રભાવિત થતો નથી કે યોજનાની કલમ ૪૬ હેઠળ ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફાર માત્ર ટ્રસ્ટ બોર્ડ જ કરી શકે. કલમ ૪૬ ટ્રસ્ટ બોર્ડના હિતમાં સક્ષમ બનાવતી સત્તા છે. આ કલમ હેઠળ ટ્રસ્ટ બોર્ડને ચૂંટણીના નિયમો સહિત નિયમો બનાવવાની સત્તા છે, જેનો અમલ માત્ર જિલ્લા અદાલતની મંજૂરી મળ્યા બાદ જ થઈ શકે. આવા નિયમોની મંજૂરી માટે ટ્રસ્ટ બોર્ડ દ્વારા અરજી પણ યોજનાની કલમ ૪૮ હેઠળ જ કરવી પડે છે. તેથી, મારા મત મુજબ, નિયમોમાં પણ કોઈપણ ફેરફાર માટે યોજનાની કલમ ૪૮નો આશ્રય લેવો અનુમત્ય છે. ટ્રસ્ટ બોર્ડને જિલ્લા અદાલતની મંજૂરીને આધીન રહી નિયમો ઘડવાની/ફેરફાર કરવાની મુક્તતા છે. કલમ ૪૮માં સૂચિબદ્ધ અન્ય વ્યક્તિઓ જિલ્લા અદાલતને સીધી અરજી કરી શકે છે અને યોજનામાં અથવા નિયમોમાં ફેરફારનો પ્રસ્તાવ મૂકી શકે છે. જો મૂળ અરજદારો ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફાર માંગતા હોય, તો તેઓએ સૌપ્રથમ ટ્રસ્ટ બોર્ડનો સંપર્ક કરવો જોતો હતો, એવી દલીલથી પણ હું પ્રભાવિત થતો નથી. આ બાબતમાં યોજનાની કલમ ૪૮ અત્યંત સ્પષ્ટ હોય ત્યારે, મારા મત મુજબ, ચૂંટણીના નિયમોમાં જરૂરી ફેરફારો મેળવવા માટે સૌપ્રથમ ટ્રસ્ટ બોર્ડનો સંપર્ક કરવાની એવી કોઈ આવશ્યકતા કે કોઈ કાનૂની ફરજ નહોતી. એવું સૂચવવું સર્વથા અસંગત છે કે યોજનાની કલમ-૪૮ તેમાં સૂચિબદ્ધ વ્યક્તિઓને ટ્રસ્ટના વહીવટના હિતમાં યોજનામાં જરૂરી ફેરફાર માગવાની છૂટ આપે છે, પરંતુ જ્યારે ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફાર માગવાનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે કલમ-૪૮ લાગુ પડશે નહીં.

૧૮. મારા મત પ્રમાણે, આ કેસમાં અધિનિયમની કલમ ૫૦ લાગુ પડતી નથી. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, કલમ ૫૦ ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાંથી કોઈ એક

પરિસ્થિતિમાં અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને આહ્વાન કરવાની કલ્પના કરે છે; એટલે કે, (૧) જાહેર ટ્રસ્ટનો ભંગ; (૨) જાહેર ટ્રસ્ટની મિલકતનો કબજો પરત મેળવવો; અને (૩) જ્યાં નવા જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે અદાલતનું માર્ગદર્શન આવશ્યક માનવામાં આવે. સ્વીકાર્ય રીતે, શરત (૧) અને (૨) આકર્ષિત થતી નથી. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે ક્રમાંક ૩ ની શરત આકર્ષિત થાય છે, કારણ કે ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફારનો જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ સાથે કંઈક સંબંધ છે. મારા મત મુજબ, ચૂંટણીના નિયમોમાં આવશ્યક ફેરફારો કરવો હંમેશા જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે આવશ્યક માર્ગદર્શન ગણાય એવું નથી. ટ્રસ્ટનું દસ્તાવેજ, એટલે કે યોજના, જેને કાયદાની દૃષ્ટિએ હુકમનામા જેવો પ્રભાવ છે, તે પોતે જ આવશ્યક માર્ગદર્શન અથવા ફેરફારો મેળવવાની રીત અને પદ્ધતિ નિર્ધારિત કરે છે.

૧૯. મારો ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણ થોડા પૂર્વનિર્ણયો દ્વારા વધુ દઢ બને છે. બોમ્બે વડી અદાલતની ઢિ-ન્યાયાધીશપીઠે ચંદ્રપ્રસાદ રામપ્રસાદ વિ. જીનાભરથ નારાયણ ભારતી અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૩૧ બોમ. ૩૯૧ માં અહેવાલિત, કેસમાં લગભગ સમાન મુદ્દો વિચારવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. તે કેસમાં, સી.પી.સી.ની કલમ ૯૨ હેઠળ કલેક્ટરની સંમતિથી દાખલ થયેલા દાવામાં સુરતની જિલ્લા અદાલતે મંદિર સંબંધિત એક યોજના ઘડી હતી. તે યોજના હેઠળ ઘડાયેલા નિયમોએ જિલ્લા અદાલતને જાહેર નોટિસ આપી પછી રસ ધરાવતી પક્ષની અરજીએ અથવા પોતાની પહેલ પર યોજનામાં ફેરફાર કરવા અથવા તેમાં સુધારો કરવા સત્તા આપેલી હતી. નિશ્ચિત કેટલાક ટ્રસ્ટીઓને દૂર કરવા અને યોજનામાં ફેરફાર કરવા માટે અદાલતમાં કરવામાં આવેલી અરજીએ, જિલ્લા ન્યાયાધીશે આ આધારે અરજી ફગાવી દીધી કે અરજદાર માટે યોગ્ય ઉપાય સી.પી.સી.ની કલમ ૯૨ હેઠળ અલગ દાવો

દાખલ કરવાનો હતો. અરજદારે વડી અદાલતમાં અપીલ કરતાં, ન્યાયમૂર્તિ પટકરે પોતાના અલગ પરંતુ સહમતિસભર ચુકાદામાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

“બીજા મુદ્દા અંગે, એટલે કે સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૨ મા ઉલ્લેખિત રાહત જ્યાં સુધી સંબંધિત છે, ઉપાય અરજી દ્વારા નહીં પરંતુ એડવોકેટ જનરલની સંમતિ સાથે દાવો દાખલ કરીને જ મળે છે, તે બાબતે મને એવું જણાય છે કે કલમ ૯૨ હેઠળ એડવોકેટ જનરલની સંમતિ એવી યોજના નક્કી કરવા માટે આવશ્યક છે જ્યાં અગાઉ કોઈ યોજના અસ્તિત્વમાં ન હતી, અને યોજનાના ફેરફાર અથવા બદલાવ માટે નહીં. એડવોકેટ જનરલની સંમતિ અંગેની જોગવાઈ હેરાનગતિપૂર્ણ દાવાઓને રોકવાની દિશામાં ઉપયોગી અને હિતાવહ છે, છતાં મારું માનવું છે કે જ્યારે એકવાર અદાલત દાનધર્મ તથા ધાર્મિક ટ્રસ્ટ સંબંધિત અને યોજનાની રચના સંકળાવતો મામલો પોતાના વિચારાધીન લઈ ચૂકી હોય, ત્યારે પરિસ્થિતિમાં ફેરફારને કારણે યોજનામાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા ઊભી થાય તે સ્થિતિમાં, ભારે અને જટિલ દાવાની પ્રક્રિયા કરતાં અરજી દ્વારા ઉપાય વધુ યોગ્ય અને ઝડપી ગણાય. પ્રેસિડન્સી નગરો બહારના વિસ્તારોમાં, એડવોકેટ જનરલ દ્વારા દાવો દાખલ કરવા અથવા રજૂઆતકારો દ્વારા દાખલ થનારા દાવાને સંમતિ આપવાના બદલે, સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૩ હેઠળ સ્થાનિક સરકાર જે કલેક્ટર અથવા તે માટે નિયુક્ત અન્ય અધિકારીને સત્તા આપે, તેઓ એડવોકેટ જનરલની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરી શકે છે. કલમ ૯૩ હેઠળ નિયુક્ત કલેક્ટર અથવા અન્ય અધિકારી પાસે પ્રેસિડન્સી નગરોમાં એડવોકેટ જનરલ જેટલું જ કાનૂની જ્ઞાન હોય છે અથવા તે જ પ્રમાણમાં કાર્યક્ષમ રીતે સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે, એવું સહેલાઈથી કહી શકાય તેમ નથી. સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૩૫અ તુરંચ અથવા

હેરાનગતિપૂર્ણ અરજીઓ સામે પૂરતું રક્ષણ આપે છે. જે અદાલતે અગાઉથી જ યોજના ઘડી છે, તે અદાલત, જરૂર હોય તો, યોજનામાં સુધારો કરવાની ઇચ્છનીયતા વિચારવા માટે એડવોકેટ જનરલ જેટલી સક્ષમ, નહીં તો તેથી પણ વધારે સક્ષમ સ્થિતિમાં હોય છે. મારા મત પ્રમાણે, એડવોકેટ જનરલની સંમતિ માત્ર ત્યારે જ આવશ્યક છે જ્યારે પ્રથમ વખત યોજના ઘડવાની હોય અને યોજના અંગે સુધારો, બદલાવ અથવા ફેરફાર કરવો જરૂરી હોય ત્યારે નહીં.

૧૬. તેથી, યોજનામાં ફેરફાર અથવા સુધારો કરવા માટે અદાલતમાં અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા આપતો નિયમ અધિકારાતીત છે, એમ માનવા માટે હું સંતોષ પામતો નથી. એટ.-જન. વિ. બિશપ ઓફ વર્સેસ્ટર (૧૮૫૧) ૯ હેર ૩૨૮ (પાનાં ૩૫૬ અને ૩૬૧) માં અવલોકન કરાયેલ મુજબ:--“આ અદાલતને તેના હુકમનામાંઓ હેઠળ નક્કી કરવામાં આવેલી યોજનાઓમાં, સમય અને પરિસ્થિતિઓમાં થયેલા ફેરફારોની આવશ્યકતા મુજબ, સતત ફેરફાર કરવાની પ્રચલિત રીત છે; અને જે કારણોમાં હુકમનામાં કરવામાં આવ્યા હોય, તેમાં અરજીપત્ર પર પણ તેણે વારંવાર એવું કર્યું છે; અને આવી પ્રકારના ફેરફારો કરવાની અદાલતની સત્તા, લોર્ડ ચાન્સેલરે કયા સ્વરૂપે હુકમનામું કર્યું છે, તેના સ્વભાવ પર નિર્ભર રહી શકે એવું હું માનતો નથી.” “...મને એવું સ્પષ્ટ લાગે છે કે આવી અરજીઓ પર અદાલતે શક્ય તેટલી અતિશય સાવચેતીએ આગળ વધવું જોઈએ; અદાલતે જે કર્યું છે તેમાં અત્યંત મજબૂત આધાર અને અત્યંત સ્પષ્ટ પુરાવા વિના વિશ્લેષ ન થવો જોઈએ; અને એટલું જ નહીં કે યોજના લાભકારી રીતે કાર્યરત નથી, પરંતુ એ પણ કે પાયાના હેતુ સાથે સુસંગત રીતે તેમાં ફેરફાર કરીને તેને લાભકારી રીતે કાર્યરત બનાઈ શકાય.”

૧૭. હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ખંડ ૪, પરિચ્છેદ ૩૨૮, પાનું ૧૮૮ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:— ચેરિટીના વહીવટ માટે અદાલત દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી યોજના, જો સમયગાળાના પસાર થવા અને પરિસ્થિતિઓના પરિવર્તનને કારણે તે ફેરફાર કરવો ચેરિટીના હિતમાં જરૂરી બને, તો અદાલત દ્વારા ફેરફાર કરી શકાય છે. પરંતુ આવી રીતે નક્કી કરવામાં આવેલી યોજનાઓમાં ફેરફાર નોંધપાત્ર આધાર વિના કરવામાં આવતો નથી, તેમજ સ્પષ્ટ પુરાવા વિના પણ કરવામાં આવતો નથી કે માત્ર હાલની યોજના લાભદાયક રીતે કાર્ય કરતી નથી એટલું જ નહીં, પરંતુ ફાઉન્ડેશનના હેતુ સાથે સુસંગત રીતે તેને તે રીતે કાર્યરત બનાવી શકાય છે.

૧૮. હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ખંડ ૪, ના પરિચ્છેદ ૩૨૯ માં નિર્ધારિત યોજના ફેરફારવા અથવા તેમાં સુધારો કરવા માટેની અરજી માટે ઇંગ્લેન્ડમાં એડવોકેટ જનરલની સંમતિ કદાચ આવશ્યક હોવી શકે, અને પૂર્ણ પીઠના નિર્ણયમાં મદ્રાસ વડી અદાલતે ઉદ્દેખેલા કેસોમાં પણ એવું માનવામાં આવ્યું હોય, છતાં કલમ ૯૨ નું કડક અર્થઘટન કરવામાં આવે તો તે યોજના નક્કી કરવાની પ્રાર્થના ધરાવતી દાવા માટે એડવોકેટ જનરલની સંમતિ આવશ્યક બનાવે છે, પરંતુ યોજના એકવાર નક્કી થઈ ગયા પછી તેમાં સુધારો કે ફેરફાર કરવા માટે નહીં.

૧૯. તેથી, મદ્રાસ વડી અદાલતની પૂર્ણપીઠે જે નિષ્કર્ષ પર પહોંચી છે તેની સાથે સહમત થવામાં મારી અસમર્થતા બદલ હું ખેદ વ્યક્ત કરું છું, અને આ મુદ્દો વિધાનમંડળ દ્વારા અથવા કોઈ ઉચ્ચતર ન્યાયાધિકરણ દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, હું આ અદાલતની તે પ્રથાનું અનુસરણ કરવાનું વધુ યોગ્ય માનું છું, જે લાંબા

સમયથી પ્રચલિત રહી છે અને જેને પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

૨૦. તેથી, મારું માનવું છે કે અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા આપતી યોજનાના નિયમો અતિઅધિકારક્ષેત્રથી પર નથી. નિયમોમાંથી એક નિયમ જિલ્લાની અદાલતને સશક્ત કારણોસર ટ્રસ્ટીઓને દૂર કરવાની સત્તા આપે છે. તેથી, અરજીઓ કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનાઓ યોજનાના નિયમોથી આવરી લેવાયેલી છે.

૨૧. આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે નીચલી અદાલતે પસાર કરેલો આદેશ અમલવારી કાર્યવાહીનો આદેશ છે કે દાવામાં કરાયેલી અરજી પરનો આદેશ છે. જેરાનછોડ વિ. ડાકોર ટેમ્પલ કમિટી, પી.સી. ના પ્રિવી કાઉન્સિલના નિર્ણય મુજબ, એવો આદેશ નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૭ હેઠળ અમલવારી કાર્યવાહીનો આદેશ ગણાઈ શકતો નથી અને તેની સામે અપીલ સમર્થ થતી નથી. મારું માનવું છે કે આવા મામલામાં એવો આદેશ યોજનામાં અનામત રાખવામાં આવેલી અરજી કરવાની મુક્તતા હેઠળ દાવામાં કરાયેલી અરજી પરનો આદેશ ગણાય. એવો પસાર કરાયેલ આદેશ ડિક્કી છે કે કેમ અને જેના વિરોધમાં અપીલ થાય તે બાબત સંદિગ્ધ છે. એવો આદેશ દાવામાં કરાયેલી અરજીમાં પસાર થયેલો ગણવો કે યોજના હેઠળની અરજીમાં પસાર થયેલો ગણવો, તે મુદ્દો તત્ત્વ કરતાં સ્પષ્ટપણે વધુ છે. તેમ છતાં, હું નીચલી અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશને નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૧૫ હેઠળ આ અદાલત દ્વારા પુનર્વિચારાધીન માનું છું. માનનીય જિલ્લા ન્યાયાધીશને અરજી સ્વીકારવાની અધિકારિતા હતી અને તેમણે કાયદાથી તેમના ખાતે ન્યસ્ત અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હતા.”

૨૦. ન્યાયાધીશ બ્રૂમફિલ્ડે, પોતાના અલગ પરંતુ સહમતિ દર્શાવતા ચુકાદામાં, નીચે મુજબ ઠરાવ્યું;

જે અદાલત યોજના ઘડે છે તે જરૂરી ફેરફારો આવશ્યક છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે યોગ્ય સત્તાધિકારી હોવાનું જણાય છે, અને મારી મતાનુસાર, જો અદાલતોને યોગ્ય કારણ દર્શાવવામાં આવે ત્યારે ફેરફારો કરવાની અને યોજનાના આધારે યોગ્ય અરજીઓ પર અસંતોષજનક ટ્રસ્ટીઓને દૂર કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, તો અમે ટ્રસ્ટીઓના કે જનતાના હિતમાં જાળવવો જરૂરી હોય એવો કોઈપણ સુરક્ષાત્મક ઉપાય ત્યજી રહ્યા હોઈએ એમ નહિ ગણાય. જો આ દૃષ્ટિકોણનો અર્થ એવો થાય કે જેમાં યોજના ઘડવામાં આવી હોય એવો દાવો અનિશ્ચિત અવધિ સુધી બાકી રહે છે, તો તે અસામાન્ય હોઈ શકે, પરંતુ તે અસાધ્ય આક્ષેપ નથી. વધુમાં, મારા પોતાના તરફથી કહું તો, મને આ માનવામાં સંતોષ નથી કે અરજી કરવાની છૂટ આપતી યોજનાની કોઈ કલમના કારણે દાવો પોતે જ ચાલુ રહે છે એવું માનવું આવશ્યક છે, એવું માનવું અનુમત્ય જણાય છે કે દાવો અંતે પહોંચી ગયો છે અને ત્યારબાદ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશો દાવામાં નહીં પરંતુ યોજનાના આધારે કરવામાં આવ્યા છે

૨૧. તેથી, ડિવિઝન બેન્ચના અંતિમ નિષ્કર્ષોનું નીચે મુજબ સારાંશરૂપે સંક્ષેપ કરી શકાય;

“(૧) કે યોજનાના નિયમો હેઠળ તેને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાઓના બળે જિલ્લા અદાલત માંગવામાં આવેલ રાહત મંજૂર કરવા સક્ષમ હતી અને

સિવિલ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૨ હેઠળ કોઈ અલગ દાવો જરૂરી ન હતો.

(૨) કે યોજનાને મંજૂરી આપનાર અદાલતને તેમાં ફેરફાર અથવા સુધારો કરવાની સત્તા આપતો નિયમ અધિકારાતીત નથી.

(૩) કે જ્યાં અગાઉ કોઈ યોજના અસ્તિત્વમાં ન હતી ત્યાં યોજના ઘડવા માટે નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૨ હેઠળ એડવોકેટ જનરલની સંમતિ આવશ્યક છે અને યોજનામાં ફેરફાર અથવા પરિવર્તન માટે નહીં.

(૪) કે, બોમ્બે વડી અદાલતની એ પ્રથા કે જેમાં યોજનામાં એવો નિયમ સમાવિષ્ટ કરવામાં આવે છે કે ટ્રસ્ટમાં હિત ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિને યોજનામાં ફેરફાર અથવા બદલી માટે અરજી કરવાની છૂટ આપવામાં આવે, તે યોગ્ય છે અને તેને પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી છે.”

૨૨. બોમ્બે વડી અદાલતના ઉપરોક્ત નિર્ણયનો, અનુપરે, એ જ વડી અદાલતે ધીરજલાલ વેલજીભાઈ ગુક્કા વિ. પ્રતાપ ભોગીલાલ અને અન્ય તથા હસમુખ કારસનદાસ મહેતા વિ. પ્રતાપ ભોગીલાલ અને અન્ય, (૧૯૮૬) ૩ બોમ્. સી.આર. ૧૨૦ ના કેસમાં વિચાર કર્યો હતો. ઉક્ત કેસમાં, અરજદારોએ ચેમ્બર સમન્સનો આશ્રય લઈને ટ્રસ્ટના સંચાલન અને વહીવટની યોજનામાં કરાયેલા સુધારાઓને પડકાર્યા હતા. અરજદારોની તરફથી રજૂઆત એવી હતી કે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ અમલમાં આવ્યા પછી, સી.પી.સી., ૧૯૦૮ ની કલમ ૯૨ ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી નથી. તેવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ઉક્ત અધિનિયમ હેઠળ

ચેમ્બર સમન્સનો આશ્રય લઈને યોજનામાં સુધારો માંગવા માટે કોઈ અવકાશ નહોતો. વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે યોજનાની સુધારેલી કલમ ૨૬ ને અધિર્નિયમની કલમ ૫૦ ની મયાદાઓની અંદર જ કાર્યરત રહેવું પડતું હતું. બીજી તરફ, પ્રતિવાદીઓની તરફથી એવો પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યો હતો કે સી.પી.સી.ની કલમ ૮૨ હેઠળ પણ ટ્રસ્ટમાં હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓ એડવોકેટ જનરલની લેખિત સંમતિ મેળવીને દાવો દાખલ કરી શકે છે અને યોજનામાં ફેરફારો અમલમાં મૂકવા માટે ચેમ્બર સમન્સનો આશ્રય લઈ શકાય છે. બોમ્બે વડી અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્ન એ હતો કે ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા ચેમ્બર સમન્સનો આશ્રય લઈને યોજનામાં સુધારો કરવા માટે કરાયેલ અરજી અને અદાલતે તે સુધારો મંજૂર કર્યો હતો તે યોગ્ય હતું કે નહીં?. વિભાગીય ખંડપીઠે, ફકરા-૧૫ માં, ઉપર ઉલ્લેખ કરાયેલા ચંદ્રપ્રસાદ રામપ્રસાદ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપેલા પોતાના અગાઉના વિભાગીય ખંડપીઠના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરીને, ત્યારબાદ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

૧૬. તેથી, ભલે, સી.પી. સંહિતાની કલમ ૮૨ માં દાવો દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં એડવોકેટ જનરલની પૂર્વલિખિત મંજૂરી લેવાનું અનુમાનિત કરવામાં આવ્યું હોય, તેમ છતાં ચેમ્બર સમન્સ દ્વારા કાર્યવાહી હાથ ધરવી માત્ર અનુમત્ય જ નથી પરંતુ ઈચ્છનીય પણ છે. વધુમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે રતિલાલ પાનાચંદ ગાંધીના કેસ (ઉપરોક્ત) માં આપેલા પોતાના નિર્ણયના અનુચ્છેદ ૧૮ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે : "હવે અમે કલમ ૫૦ પર આવીએ છીએ અને તે કલમના ખંડો (ઈ) અને (જી) સામે અપવાદ લેવાયો છે. આ જોગવાઈઓ સામે કેવી રીતે કોઈ વાંધો ઉઠાવી શકાય તે સમજવું મુશ્કેલ છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, આ કલમ હકીકતમાં દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતાનો વિકલ્પ છે અને જાહેર ટ્રસ્ટોને સંબંધિત દાવાઓ

સાથે સંબંધિત છે. દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતાના ખંડ (ઈ) ની જોગવાઈનું તેમાં પુનરુત્પાદન કરવામાં આવ્યું છે અને ખંડ (જી) માં પણ દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતાના ખંડ (જી) ની જોગવાઈનું પુનરુત્પાદન કરવામાં આવ્યું છે. આ જોગવાઈઓના કારણે કોઈ માનસિક અધિકારના ભંગનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી.

૧૭. આ મત ફરીથી સર્વોચ્ચ અદાલતે , . ના કેસમાં અપનાવ્યો છે. ઉપરોક્તમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે ઓછામાં ઓછા મર્યાદિત હેતુ માટે, અધિનિયમની ની જોગવાઈ સી.પી. કોડની કલમ ૯૨નો વિકલ્પ છે, તેથી જો યોજનામાં એવી જોગવાઈ હોય તો બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમ હેઠળ પણ સમાન તર્કના આધારે ચેમ્બર સમન્સ માન્ય ગણાશે. નિઃસંદેહ, સર્વોચ્ચ અદાલતે ના કેસમાં પોતાના નિર્ણયમાં ઠરાવ્યું હતું કે બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમની કલમ ૫૦ અને સી.પી. કોડની કલમ ૯૨ સમપ્રકૃતિની નહોતી અને એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ મૈસૂર ૧ માં અહેવાલિત ગોદાલેશ્વર દેવના કેસમાં મૈસૂર વડી અદાલતના પૂર્ણ ખંડપીઠના નિર્ણયને પલટાવ્યો હતો. તેમ છતાં, નિર્ણયનો, ખાસ કરીને પરિણેદ ૧૫નો, સાવધાનીપૂર્વક અભ્યાસ કરતાં અમને એવું જણાય છે કે લોર્ડશીપ્સે બંને કલમોની જોગવાઈઓને કેટલીક ભિન્ન લાક્ષણિકતાઓને કારણે સમપ્રકૃતિની નથી એવી ઠરાવી હતી, જે બાબતોનો ચેમ્બર સમન્સ દ્વારા કાર્યવાહી હાથ ધરવા સાથે કોઈ સંબંધ નથી. તેથી, ચેમ્બર સમન્સનો આશરો લઈને યોજનામાં સુધારો માંગવામાં અથવા તે કાર્યવાહીમાં ન્યાયાધીશે આદેશ પસાર કરવામાં કોઈ મૂળભૂત ખામી કે અયોગ્યતા છે એવો અરજદારોના વિદ્વાન વકીલનો દાવો અમે સ્વીકારતા નથી. આ મત સ્વીકારવાનો અમારો એક વધુ કારણ છે. સ્વીકારેલી સ્થિતિ એવી છે કે સુટ નં. ૧૧૯૫ ઓફ ૧૯૬૨ માં બોમ્બે સિટી સિવિલ અદાલતે તા. ૧૨મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૨ ના રોજ

આપેલો હુકમનામું ટ્રસ્ટીઓએ અધિનિયમની ની જોગવાઈઓને અનુરૂપ કાર્યવાહી કરીને મેળવ્યો હતો. તા. ૧૨મી સપ્ટેમ્બરનું તે હુકમનામું આ કાર્યવાહીમાં, એ રીતે, પડકારવામાં આવ્યું નથી. એમ્બર સમન્સ તે જ કાર્યવાહીમાં, એટલે કે સુટ નં. ૧૧૯૫ ઓફ ૧૯૬૨ માં, આગળનું પગલું તરીકે લેવામાં આવ્યા છે. વધુમાં, આ સંદર્ભમાં અપનાવેલી પ્રક્રિયામાં એવું શું ગેરકાયદેસર છે તે અમે મૂલવી શક્યા નથી. અધિનિયમની ની જોગવાઈ સાથે વાંચવાની હેઠળ સુટ દાખલ કરતાં પહેલાં ચેરિટી કમિશનરની સંમતિ મેળવવા બદલે, ચેરિટી કમિશનરને પ્રતિવાદી બનાવવામાં આવ્યા છે. ચેરિટી કમિશનર તેમના વકીલ મારફતે અદાલત સમક્ષ હાજર રહ્યા છે. જો તેમને કોઈ વાંધો હોત, તો તે ઉઠાવવાની તેમને પૂરતી તક હતી. કોઈ વાંધો ઉઠાવવા બદલે, તેમણે પોતાના વકીલને સુધારાનો વિરોધ ન કરવા સૂચના આપી હતી, કારણ કે માંગવામાં આવેલ સુધારામાં તેમને કંઈ ખોટું જણાયું નહોતું.”

૨૩. કલકત્તા વડી અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશને ચંદ્રપ્રસાદ રામપ્રસાદ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં બોમ્બે વડી અદાલતના વિભાગીય ખંડપીઠના નિર્ણયનો પણ વિચાર કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. ચમેલી બીબી વિ. કંઠૈયાલાલ અગરવાલા અને અન્યના કેસમાં, જે એ.આઈ.આર. (૧૯૭૩) કલકત્તા ૩૨૮ માં અહેવાલિત છે, કલકત્તા વડી અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

“૧૪. તેથી, પરિણામે એવું અનુસરિત થાય છે કે ૧૯૪૪ માં ઘડાયેલી યોજનાનું અવલોકન કરીને આ નિર્ધારિત કરવું પડે કે પ્રેમ કુમારી તે યોજનાની જોગવાઈઓ મુજબ તેની હેઠળ અરજી કરી શકે છે કે નહીં. અહીં ઉપર સૂચવ્યા મુજબ શ્રી જૈન દ્વારા એવી દલીલ કરવામાં આવી

છે કે, ભલે યોજનામાં પોતે યોજનામાં ફેરફાર કરવાની જોગવાઈ કરતી એવી કોઈ કલમ ન હોય, છતાં જે કોઈ યોજના જાહેર ધાર્મિક અને પરોપકારી હેતુઓ માટે હોય તેમાં આવી કલમ અવ્યક્ત રીતે અંતર્નિહિત ગણવી જોઈએ. મારા મત મુજબ, દરેક યોજનામાં આવી કલમ હોવી ઈચ્છનીય છે જેથી, જ્યારે અને જે સમયે યોજનામાં યોગ્ય કેસ સ્થાપિત થવાથી ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે, ત્યારે નવી દાવાની શરણ ન લેતા, યોજનામાં અથવા સ્વયં ટ્રસ્ટમાં રસ ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિ યોજનાની હેઠળ અરજી કરીને તે કરી શકે; તેમ છતાં, આવી કલમના અભાવે, યોજનામાં જ અરજી કરીને તેમાં ફેરફાર કરી શકાય નહીં. આવી પરિસ્થિતિમાં નવી દાવો દાખલ કરવાનો અર્થ નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ ની કલમ ૯૨ હેઠળ નિર્ધારિત જટિલ પ્રક્રિયાનું અનુસરણ કરવાનું થઈ શકે, પરંતુ જ્યારે આવી કલમ યોજનામાં જ ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યારે યોજનામાં અથવા ઉક્ત ટ્રસ્ટમાં રસ ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિને અરજી કરવાનો હક આપવા માટે અદાલતે આ તબક્કે એવી કલમ દાખલ કરવી જોઈએ નહીં. જ્યારે ઉક્ત યોજના ઘડવામાં આવી હતી ત્યારે અદાલતે પોતાના વિવેકથી એવું યોગ્ય માન્યું હતું કે આવી સત્તાઓ સામાન્ય જનતાને આપવામાં ન આવે જેથી નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ ની કલમ ૯૨ હેઠળ નવી દાવાની શરણ લીધા વિના યોજનામાં ફેરફાર માટે વારંવાર આવી અરજીઓ કરી શકાય નહીં.

૨૦. મારા મત મુજબ, જો અદાલત એવો હુકમનામો પસાર કરે કે જેના દ્વારા કોઈ યોજના નિર્ધારિત કરવામાં આવે અને તે યોજનામાં ફેરફાર માટે અરજી કરવાની મુક્તિ આપવામાં આવેલી ન હોય, તો દાવો અંત પામે છે. ફેરફારની જોગવાઈ યોજનાને સ્થિતિસ્થાપક બનાવે છે. તે તેમાં યોજનાને જરૂરી પ્રસંગે સ્થિતિસ્થાપક બનાવવાની તથા તેમાં સુધારો અથવા ફેરફાર કરવાની સત્તાઓ અનામત રાખે છે,

પરંતુ જો યોજના ઘડાતી વખતે આવી કોઈ સત્તા અનામત રાખવામાં આવેલી ન હોય, તો માત્ર અરજી દ્વારા તે યોજનાની હેઠળ કશું કરી શકાય નહીં અને આવી પરિસ્થિતિમાં, તેમાં નિર્ધારિત ઔપચારિકતાઓનું પાલન કર્યા પછી, દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૨ હેઠળ નવો દાવો વિચારવામાં આવે છે. ફેરફારની જોગવાઈ પછીના કોઈ સમયબિંદુએ તે હેતુ માટે અરજી કરીને ઉમેરવામાં આવી શકતી નથી, કારણ કે તે હકીકતમાં પહેલેથી જ અંત પામેલા દાવાને ફરી જીવંત કરવાની કોશિશ સમાન થશે. તેનો સાર એવો છે કે હુકમનામા દ્વારા, હુકમનામું પસાર કરતી વેળાએ, યોજનામાં જ જો આવી સત્તા અનામત રાખવામાં ન આવી હોય, તો આવી સત્તા પછીના કોઈ પણ સમયગાળામાં યોજનામાં જ ઉમેરવામાં આવી શકતી નથી. આવી સ્થિતિમાં, યોજનામાં ફેરફાર અથવા સુધારાની જોગવાઈ સામેલ કરવા માટે બીજી યોજના અને બીજું હુકમનામું આવશ્યક બને છે. પ્રિવી કાઉન્સિલે (૧૯૦૭) ૩૪ ઈન્ડ એપ ૭૮ માં અહેવાલિત કેસમાં, તેમની લોર્ડશીપ્સ દ્વારા ઘડાયેલ યોજનામાં આવી જોગવાઈઓ પછીના તબક્કે નહીં, પરંતુ તે સમયે સામેલ કરી હતી જ્યારે કલમ ૯૨ હેઠળનો દાવો અપીલમાં તેમના સમક્ષ આવ્યો હતો.

૨૧. હવે હું આ મુદ્દા અંગે બારમાંથી મારા સમક્ષ ઉદ્દેખિત સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયોનું પરીક્ષણ કરીશ. , એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૦૨૬ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આવી ફેરફાર યોજના સંબંધિત જોગવાઈ હેઠળ અરજી દ્વારા કરી શકાય. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના કેસમાં યોજના અંગે ફેરફાર માટે અરજી કરવાની મુક્તિ આપતી આવી જોગવાઈ પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં હતી. તે એવો કેસ ન હતો જેમાં પ્રશ્ન એવો હતો કે આવી જોગવાઈ પછીના તબક્કે યોજનામાં દાખલ કરી શકાય કે નહીં, જેમ કે મારા સમક્ષના કેસમાં છે. સર્વોચ્ચ અદાલતના લોર્ડશીપ્સ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં

આવ્યું છે કે તેમના સમક્ષ ઉદ્ભવેલો મુખ્ય પ્રશ્ન એ હતો કે જ્યાં સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૨ હેઠળ એકવાર રચાયેલી યોજનામાં, યોજનામાં જ સુધારો કરવાની સત્તા અનામત રાખવામાં આવી હોય, ત્યાં અદાલતને તે યોજનામાં કેટલા અંશે સુધારો કરવા માટે ખુલ્લું હતું. તેથી, મારા સમક્ષ જે પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો છે તે પ્રશ્નનો નિર્ણય સર્વોચ્ચ અદાલતે તે કેસમાં કર્યો નથી. તે કેસનો નિર્ણય કરતી વખતે સર્વોચ્ચ અદાલતે આ બાબતનો નોંધ લીધો હતો કે પ્રિવી કાઉન્સિલે અનેક કેસોમાં, એવી જોગવાઈ વાસ્તવમાં દાખલ કરીને યોજનાઓ રચી હતી, જેમાં રસ ધરાવતા કોઈપણ વ્યક્તિને યોજનામાં જરૂરી અથવા સુવિધાજનક જણાતી કોઈપણ ફેરફાર માટે વડી અદાલતમાં અરજી કરવાની મુક્તિ આપવામાં આવી હતી, પરંતુ એવી જોગવાઈ કાયદેસર રીતે તેમાં દાખલ કરી શકાય કે નહીં તે બાબતનો નિર્ણય કર્યા વિના. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ.આઈ.આર. ૧૯૪૮ બોમ. ૧૪૬ : આઈ.એલ.આર. (૧૯૪૭) બોમ. ૪૬૬માં અહેવાલિત બોમ્બેના કેસનો પણ નોંધ લીધો હતો, જે ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે અત્યંત અસામાન્ય પરિસ્થિતિઓમાં નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો. મારા મત પ્રમાણે, આ કેસ પણ શ્રી જેનને મદદરૂપ થતો નથી અને સર્વોચ્ચ અદાલતના અવલોકનો એ સૂચવે છે કે જો આવી જોગવાઈ યોજનામાં જ ગેરહાજર હોય, તો સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૨ હેઠળ દાવો દાખલ કરવો એ જ એકમાત્ર ખુલ્લો ઉપાય રહે છે અને સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૨ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાની પ્રક્રિયા ભલે કેટલીય જટિલ હોય, તેમ છતાં તેનો જ આશ્રય લેવો પડે.

૨૨. કલમ ૯૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ દાવામાં યોજનાસંદર્ભે પારિત કરાયેલા હુકમનામાનો શું પ્રભાવ થાય છે, તેનો વિચાર ઉપરોક્ત કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે પૃષ્ઠ ૧૨૧૦ પર આવેલ નીચેના

અવતરણમાં ક્યો છે: "કલમ ૯૨ હેઠળનો દાવો તેમાં હુકમનામું પારિત થાય ત્યારે નિશ્ચિતપણે અંત પામે છે, જેમાં ટ્રસ્ટના વહીવટ માટેની યોજના નિર્ધારિત કરવાની બાબત પણ સમાવે છે. પરંતુ અદાલત કલમ ૯૨ હેઠળ યોજના ઘડી શકે છે એ હકીકત માત્રથી તે યોજનાને લવચીક સ્વરૂપ આપવાથી અને તેના પોતાના જ પ્રાવધાનોમાં તેની સુધારણા માટે જોગવાઈ કરવાથી તેને રોકાતી નથી. તેથી હુકમનામાની અંતિમતા પર કોઈ અસર થતી નથી; તે માત્ર એટલું જ નિર્દેશ કરે છે કે જ્યાં આવશ્યકતા ઊભી થાય ત્યાં યોજનામાં સુધારો કરીને વહીવટની રીતમાં ફેરફાર કરી શકાય. અમે આ વાત સાથે સંમત થઈ શકતા નથી કે જો યોજનામાં રહેલી આવી જોગવાઈ અનુસાર યોજનામાં સુધારો કરવામાં આવે, તો તે હુકમનામામાં સુધારો કરવાના સમાન ગણાશે. હુકમનામું જેમનું તેમ યથાવત્ રહે છે, અને જે કંઈ બને છે તે એટલું જ કે હુકમનામાના તે ભાગને, જે યોજના મુજબના સંચાલનની જોગવાઈ કરે છે, અમલમાં મૂકવામાં આવે છે. અમારી દૃષ્ટિએ, યોજનામાં તેની સુધારણા માટેની જોગવાઈ હોવી યોગ્ય પણ છે અને સુવિધાજનક પણ છે, કારણ કે આવી સુધારણા જરૂરી બને તેવી પરિસ્થિતિઓ ઊભી થાય ત્યારે દાવાની જટિલ પ્રક્રિયા કરતાં વહીવટની રીતમાં સુધારો કરવા માટે તે વધુ ઝડપી ઉપાય પૂરું પાડે છે." ઉપરોક્ત અવલોકન પરથી પરિણામે એવું અનુસરિત થાય છે કે જ્યાં સુધી સુધારણા માટે અરજી કરવાનો અધિકાર અનામત રાખતી આવી જોગવાઈ યોજના પોતાના અંદર જ ન કરવામાં આવી હોય ત્યાં સુધી ઉક્ત યોજનાને મંજૂરી આપતું હુકમનામું અંતિમતા પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યું માનવામાં આવશે. આવી જોગવાઈ વિના જો યોજનામાં સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો તે હુકમનામામાં સુધારો કરવાના સમાન ગણાશે, જે આ તબક્કે અદાલત કરવા સક્ષમ નથી. "

૨૪. એ.ડી.કે. રંગાસ્વામી રાજુ વિ. ધ મ્યુનિસિપલ ચેરમેન, રાજાપાલયમ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૭ મદ્રાસ ૨૮૭ માં અહેવાલિત, માં મદ્રાસ વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

“૪. સી.પી.સી.ના ઓર્ડર ૨૦ નિયમ ૩ માં નિર્ધારિત સામાન્ય કાનૂન મુજબ, જ્યાં ન્યાયાધીશે ચુકાદો ઉચ્ચાર્યો હોય અને તેના પર હસ્તાક્ષર કર્યા હોય, ત્યાં ત્યારબાદ તેમાં કલમ ૧૫૨ હેઠળ જોગવાઈ થયેલ હોય અથવા પુનર્વિચાર પરિસ્થિતિ સિવાય ફેરફાર કરવો અથવા ઉમેરો કરવો નહિ. હાલમાં આપણો સંબંધ કલમ ૧૫૨ અથવા પુનર્વિચાર માટેની અરજી સાથે નથી. ડિકીમાં ફેરફાર કરવા અંગેના આ સર્વથા પ્રતિબંધના સંદર્ભમાં, વ્યવહારમાં કેટલીક અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓ અનુસરવામાં આવી છે. સી.પી.સી.ની કલમ ૯૨ હેઠળ પસાર થયેલ ડિકી બાબતે, રસ ધરાવતા વ્યક્તિઓને સમયાંતરે અરજી કરવાની છૂટ અનામત રાખતી જોગવાઈ યોજનામાં જ સમાવવાનો પ્રયત્ન રહ્યું હોવું સ્વીકારાયેલ છે ((૧૯૦૭) ૩૪ ઇન્ડ એપ ૭૮) (પી.સી.) થી. પ્રિવી કાઉન્સિલે પોતે જ એક યોજના ઘડી હતી અને તે યોજનાની શરતોમાંની એક શરત એવી હતી કે રસ ધરાવતા વ્યક્તિઓને યોજનામાં કોઈપણ ફેરફાર માટે સમયાંતરે વડી અદાલતમાં અરજી કરવાની છૂટ અનામત રાખવામાં આવે. ફ્રી, કિર્પાશંકર વિ. ગોપાલ રાવ ((૧૯૧૩) ૨૪ મદ એલ.જે. ૧૯૯) માં, તે મામલામાં પ્રિવી કાઉન્સિલે જે યોજના ઘડી હતી તેમાં એવી જોગવાઈ ધરાવતી એક કલમ હતી કે યોજનાની જોગવાઈઓમાં બોમ્બેની વડી અદાલતમાં અરજી કરીને ફેરફાર કરી શકાય, તેમાં સુધારો કરી શકાય અથવા તેમાં ઉમેરો કરી શકાય. સર્વોચ્ચ અદાલતે, (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૨૦૬) માં, નોંધ્યું હતું કે આવી કલમ કાયદેસર રીતે યોજનામાં સામેલ કરી શકાય કે નહીં તે પ્રશ્ન પર

વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો, પરંતુ હકીકત એ રહી કે બે યોજનાઓમાં પ્રિવી કાઉન્સિલે દરેકમાં વડી અદાલતમાં અરજી દ્વારા તેમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા આપતી કલમ સામેલ કરી હતી. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ પ્રશ્ન પર વિચાર કર્યો કે સી.પી.સી.ની કલમ ૯૨ માં એવું કંઈ છે કે નહીં, જે તેના હેઠળ ઘડાયેલી યોજનામાં તે યોજના ઘડનાર અદાલતમાં અરજી દ્વારા તેમાં ફેરફાર કરવાની જોગવાઈ મૂકવા વિરુદ્ધ જાય. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે કલમ ૯૨ માં એવું કશું નથી કે જે અદાલત માટે યોજનામાં જ તેના ભવિષ્યના ફેરફાર માટે કલમ મૂકવી ગેરકાયદેસર બનાવે અને કલમ ૯૨ની ઉપકલમ (૧) યોજનાની જોગવાઈઓ અનુસાર તેમાં ફેરફાર કરવા માટેની અરજીને અટકાવતી નથી, શરતે કે આવી જોગવાઈ યોજનામાં જ કરી શકાય. આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા પછી કે, જો યોજનામાં જ તેમાં ફેરફાર કરવાની જોગવાઈ હોય, તો આવા ફેરફાર માટે અદાલતમાં અરજી કરી શકાય. ફેરફારના સ્વરૂપને સમજાવતા સર્વોચ્ચ અદાલતે આગળ નોંધ્યું: "કલમ ૯૨ હેઠળનો દાવો તેમાં ડિકી પસાર થાય ત્યારે નિશ્ચિતપણે પૂર્ણ થાય છે, જેમાં ટ્રસ્ટના વહીવટ માટેની યોજનાનું નિર્ધારણ પણ સમાવેશ પામે છે. પરંતુ અદાલત કલમ ૯૨(૧) હેઠળ યોજના નિર્ધારિત કરી શકે છે તે હકીકત માત્રથી તેને યોજનાને લવચીક બનાવવામાં અને યોજનામાં જ તેમાં ફેરફાર કરવાની જોગવાઈ કરવામાં કોઈ અવરોધ નથી. તે ડિકીની અંતિમતાને અસર કરતું નથી; તે માત્ર એટલું જ નક્કી કરે છે કે જ્યાં આવશ્યકતા ઊભી થાય ત્યાં યોજનામાં ફેરફાર દ્વારા વહીવટની પદ્ધતિમાં બદલાવ કરી શકાય." સર્વોચ્ચ અદાલત સામાન્ય રીતે આ દલીલ સાથે સંમત થઈ હતી કે, જો યોજનામાં આવેલી આવી કલમના અનુસંધાનમાં યોજનામાં સુધારો કરવામાં આવે, તો તે ડિકીમાં સુધારો કરવાને સમકક્ષ નહીં ગણાય; પરિણામે ડિકી જેવી હતી તેવી જ ચથાવત્ રહે અને જે કંઈ થાય તે માત્ર એટલું કે ડિકીનો જે ભાગ

યોજના હેઠળના સંચાલન અંગે જોગવાઈ કરતો હતો તેને અમલમાં મૂકવામાં આવે. સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયના વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, જો યોજનામાં જ તેમાં ફેરફાર કરવાની જોગવાઈ હોય, તો ટ્રસ્ટના સંચાલન માટે યોજનાની જોગવાઈઓમાં ફેરફાર અમલમાં મૂકી શકાય છે, અને તે ડિકીમાં સુધારો થવાનું પરિણામ આપતું નથી. “

૨૫. અબ્દુલ ખૈર અને અન્ય વિ. નઝીર હોસૈન અને અન્ય, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ કલકત્તા ૬૩૧ માં અહેવાલિત છે, તેમાં કલકત્તા વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

૭. અનેક કેસોના ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યા છે, જેનો હવે વિચાર કરી શકાય. , રેપ કેસ ૩૮૨ ના કેસમાં, ૧૮૭૬ના દાવામાં ૧૯૩૬માં અરજી કરવામાં આવી હતી, જેમાં અદાલતે દેવત્તર મિલ્કતના વહીવટ માટે હુકમનામું પસાર કર્યું હતું. મૂળ પક્ષકારો ઘણાં પહેલાં મૃત્યુ પામ્યા હતા, પરંતુ સમયાંતરે, અંતિમ હુકમનામા પછી પણ, મૃત્યુ પામેલા પક્ષકારોના વારસદારોને બદલીરૂપે દાખલ કરવામાં આવતા રહ્યા હતા. અરજીઓ હુકમનામામાં રહેલી “અરજી કરવાની છૂટ” શરત અનુસાર દાવામાં કરવામાં આવી હતી. ૧૯૩૬માં, આવા બદલીરૂપે દાખલ થયેલા પક્ષકારોમાંના એક શરતના મૃત્યુ પછી, શરતના વારસદારો દ્વારા બદલી માટે તથા એડમિનિસ્ટ્રેટર-જનરલને શરતના પાળાના હિસ્સા બદલ શરતને ચૂકવવાપાત્ર રકમ શરતના વારસદારોને ચૂકવવા અંગે દિશાનિર્દેશ આપવા અરજી કરવામાં આવી હતી. અમીર અલી ન્યાયાધીશે આદેશ કર્યો હતો, જે શરતના વારસદારોના અધિકારને આધીન અસ્થાયી વ્યવસ્થા તરીકે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, અને જેનો નિર્ણય સક્ષમ દાવામાં કરવો જરૂરી હતો. આ આદેશ કરતાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશે પાનું ૩૮૩ પર નીચે મુજબનું અવલોકન કર્યું હતું:

“દાવાનો, નિઃસંદેહ, અંતિમ હુકમનામાથી અંત આવે છે, પરંતુ અમારા મત મુજબ પ્રશ્નાધીન પ્રકારનું હુકમનામું સંપૂર્ણપણે જડ અથવા વધુ અનુરૂપ ફેરફાર કરવા અસમર્થ નથી. “હુકમનામાનું અમલીકરણ પૂર્ણ કરવું” એવો પ્રયોગ થોડો દ્વિઅર્થક છે. જો તેનો અર્થ માત્ર એટલો હોય કે દાવાના પક્ષકારો વચ્ચે, જેમનું આ તબક્કે અસ્તિત્વ છે, પસાર કરાયેલ હુકમનામાને અસરકારક બનાવવું, તો નિશ્ચિતપણે આ પ્રકારના દાવામાં હુકમનામાનું અમલીકરણ બહુ પહેલાં પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું છે. બીજી દૃષ્ટિએ, સિદ્ધાંતરૂપે હુકમનામાનું અમલીકરણ ક્યારેય પૂર્ણ થતું નથી. પરંતુ એ યાદ રાખવું જોઈએ કે અમારી પદ્ધતિ અંગ્રેજી પદ્ધતિ જેવી સચોટ રીતે સમાન હોઈ શકતી નથી; આ સ્વરૂપના દાવા ઇંગ્લેન્ડમાં થતા નથી. અન્ય શબ્દોમાં, હું વધુ વિચારણા વિના એવો નિયમ નિર્ધારિત કરવા જતો નથી કે આવા કેસમાં, અસ્તિત્વમાં રહેલા વ્યક્તિઓ અંગે હુકમનામું પૂર્ણ થઈ ગયા પછી, “અરજી કરવાની છૂટ” હેઠળ તેને અનુવર્તી પરિસ્થિતિઓને અનુરૂપ બનાવવા માટે કોઈ સત્તા રહેતી નથી.

૮. દેવત્તર ટ્રસ્ટના વહીવટ અંગેના દાવામાં અંતિમ હુકમનામું પસાર થયા પછી પણ દાવો સંપૂર્ણપણે સમાપ્ત થયો છે એવું કહી શકાય નહીં અને ત્યારબાદ “અરજી કરવાની છૂટ” કલમ હેઠળ અરજી કરી શકાય છે, એવી પ્રતિજ્ઞા માટે આ એક અધિકૃત નિર્દેશ છે. તેમ છતાં, જે રીતે આ મત વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે તે તાત્કાલિક સ્વરૂપનો છે, તે નોંધવું આવશ્યક છે. જોકે, તે આ બાબત નક્કી કરતું નથી અથવા સૂચિત પણ કરતું નથી કે આ કલમ હેઠળ અદાલત કોઈપણ આદેશ પસાર કરી શકે, જેમાં ટ્રસ્ટી અથવા શેબાર્થ અથવા મુતવક્ત્રીની હટાવટ કરવી અથવા જૂની યોજનાને રદ કરીને સંપૂર્ણપણે નવી યોજના ઘડવી પણ સમાવેશ થાય છે.

૧૬. મને એવું લાગે છે કે જ્યારે કોઈ વહીવટી દાવામાં અદાલત અંતિમ હુકમનામામાં યોજના ઘડે છે અને અરજી કરવાની મુક્તિ અનામત રાખે છે, ત્યારે દાવો સંપૂર્ણપણે સમાપ્ત થયો ગણાતો નથી. ઉપર નોંધાયેલા પ્રકરણોમાં કલકત્તા અને પટણા વડી અદાલતો દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય સાથે હું આદરપૂર્વક સહમત છું. અદાલતે યોજના નક્કી કરતી વખતે એવું અનુભવ્યું હોવાથી કે યોજના અમલમાં મૂકવા માટે દિશાનિર્દેશો અને આદેશો આપવાની જરૂર પડી શકે, તેણે પક્ષકારોને અંતિમ હુકમનામું પસાર થયા પછી પણ તે જ દાવામાં અરજી કરવાની મુક્તિ આપી. યોજનાને અમલમાં મૂકવાના મર્યાદિત હેતુ માટે દાવો પ્રલંબિત રહે છે, ભલે અંતિમ હુકમનામું પસાર થવાથી તે અંતે આવી ગયો હોય. એ.આઈ.આર. ૧૯૧૮ કલ ૫૩૦ માં અહેવાલિત સદુપાધ્યાના પ્રકરણમાં, સર આસુતોષ મુકર્જીએ એવું ઠરાવ્યું હતું કે અદાલતને યોજના અમલમાં મૂકવા માટે આદેશો આપવા કરતાં વધુ સત્તા છે. અદાલત ત્યારબાદ આવશ્યક જણાય તેવી કલમ ઉમેરીને યોજનામાં સુધારો કરવા પણ સક્ષમ છે. પરંતુ મારા ચુકાદા મુજબ, એ જ તેની મર્યાદા છે.”

૨૬. શ્રીનિવાસ આર. આચાર્ય અને અન્ય વિ. પુરુષોત્તમ ચતુર્ભુજ અને અન્ય, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૫૩ બોમ્બે ૩૯૩ માં અહેવાલિત છે, તેમાં બોમ્બે વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

૧૪. એ સુસ્થાપિત છે કે અદાલતના તમામ આદેશો સાથે ‘ઇન ગ્રેમિયો’ અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા અંતર્નિહિત રીતે સંકળાયેલી હોય છે; કેટલીક બાબતોના ચુકાદાઓમાં, જ્યાં આવી અનુવર્તી અરજીની આવશ્યકતા પૂર્વાનુમાનિત હોય છે, ત્યાં કોઈપણ પક્ષને અદાલતમાં અરજી કરવાની સ્વતંત્રતા ખાસ રાખવામાં આવે તેવા શબ્દો ચુકાદામાં

દાખલ કરવાની પરંપરા હોય છે. હવે, આવા કેસોમાં ક્યારેક ચુકાદાનો યોગ્ય રીતે અમલકાર્ય થવા માટે કેટલીક દિશાઓ મેળવવા અદાલતનો આશરો લેવો જરૂરી બની શકે છે અથવા અનુસંધાને ઊભા થતાં પ્રશ્નો અંગે નિર્ણય મેળવવો જરૂરી બની શકે છે. પરોપકારી દાવામાં અદાલતે ઘડેલી યોજનાના કેસમાં, ચુકાદા દ્વારા જાહેર કરાયેલા હકોના અમલકાર્યનો પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે. અથવા તો પ્રશ્ન એવો હોઈ શકે કે યોજનાને વધુ હિતાવહ રીતે અમલમાં મૂકી શકાય તે માટે જરૂરી બનેલા યોજનામાં કોઈ સામાન્ય ફેરફારનો. આવા કેસમાં અરજી કરવાની સ્વતંત્રતાનો પ્રભાવ એવો થાય કે અદાલત આ બાબતનો સંક્ષિપ્ત રીતથી નિવેડો આપી શકે. બીજી તરફ, યોજનામાં મૂળભૂત ફેરફારો જરૂરી બનાવતા જીવંત અને મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો પણ ઊભા થઈ શકે છે. તે માટે લાંબા પુરાવામાં પ્રવેશવાની આવશ્યકતા પણ પડી શકે છે. માત્ર એટલા માટે કે અરજીના માર્ગે કોઈ પ્રક્રિયા ઉપલબ્ધ છે, તેથી હંમેશા મૂળભૂત દાવો અવરોધિત થાય જ એવો સામાન્ય નિયમ ઘડી શકાય નહીં. અગાઉના દાવામાં પહેલેથી જ નિવારિત થયેલી બાબતને ફરી ઉશ્કેરવામાં આવે છે, એવું યોજનામાં ભવિષ્યની કોઈ તારીખે દરેક પ્રકારના ફેરફારની માંગણી અંગે કેવી રીતે કહી શકાય તે હું સમજી શકતો નથી. આવા કેસમાં દાવો 'રેસ જુડિકાટા' દ્વારા અવરોધિત થશે એવું માનવું, આ નિયમના તર્કથી વિમુખ થવાનું થશે. આવી કોઈ શાસ્ત્રોક્ત ટેકનિકલતા હું સ્વીકારી શકતો નથી. હવે, એ એક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે અદાલતે એકવાર નિશ્ચિત કરેલી યોજનામાં, અદાલત પણ માત્ર પૂરતા મૂળભૂત આધારો સિવાય ફેરફાર કરી શકતી નથી. એ સાચું છે કે સમય અને પરિસ્થિતિઓમાં થતા ફેરફારો 'એક્સ ડેનિટો જસ્ટિટિયે' એવી માંગ કરી શકે છે કે દાનવ્યવસ્થાના હેતુઓ સિદ્ધ થાય અને યોજના હિતાવહ રીતે કાર્ય કરે તે માટે યોજનામાં ફેરફારો કરવામાં આવે. તે જ

સમયે, આ બાબતમાં અદાલતે હંમેશા સાવચેતી રાખવાની હોય છે અને એ જોવાનું હોય છે કે અદાલતે જે કર્યું છે તેમાં, એવો ફેરફાર કરવા માટે પૂરતા મૂળભૂત આધાર હોય અને તે આધારોને ટેકો આપતા સંતોષકારક પુરાવા અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા હોય ત્યારે જ હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવે. સર્વોપરી વિચારણા, નિશ્ચિતપણે, પરોપકારના હિતની જ હોવી જોઈએ.

૨૭. આ વડી અદાલતની પૂર્ણ ખંડપીઠે જય રણછોડ ભોગીલાલ સેવક અને અન્ય વિ. ઠાકોરેલાલ પ્રાણજીવનદાસ જુમખાવાલાલ અને અન્ય, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૮૫ ગુજ. ૧ માં પ્રકાશિત છે, તે કેસમાં આ પ્રશ્ન નક્કી કરવા માટે વિચારણા કરી હતી કે ટ્રસ્ટ દસ્તાવેજ અનુસાર ટ્રસ્ટીની નિમણૂક કરવાની સત્તા, જ્યારે આવી સત્તા જિલ્લા અદાલતને સોંપવામાં આવી હોય, ત્યારે શું તે અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓને આધીન છે કે કેમ. આ અદાલતની ઢિ-ન્યાયાધીશ ખંડપીઠે યાસીનમિયાન અમીરમિયાન ફારુકી વિ. આઈ.એ. શેખ, (૧૯૭૭) ૧૮ જી.એલ.આર. ૫૪ ના કેસમાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓના દષ્ટિકોણે, અગાઉથી ઘડાયેલી યોજનાની જોગવાઈ અતિક્રાંત થશે અને તેને અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓને આધીન રહી અનુકૂળિત અને પુનઃઘડિત કરવી પડશે. ઢિ-ન્યાયાધીશ ખંડપીઠે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે તેમાં ઉલ્લેખિત કોઈપણ રાહત માટેનો દાવો અથવા કાર્યવાહી (નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક સહિત) ચેરિટી કમિશનરની સંમતિ વિના ચલાવી શકાય તેવી રહેશે નહીં. આ અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ યાસીનમિયાનના કેસમાં (ઉપરોક્ત) ઢિ-ન્યાયાધીશ ખંડપીઠ દ્વારા અપાયેલ તર્ક સાથે સહમત થઈ શક્યા નહોતાં અને તેથી, તેમણે આ બાબતોને માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવા દિશાનિર્દેશ આપ્યો. આવી પરિસ્થિતિઓમાં પૂર્ણ ખંડપીઠની રચના કરવામાં આવી હતી. પૂર્ણ

ખંડપીઠના અવલોકનો પણ વિચારાધીન મુદ્દા પર નોંધપાત્ર પ્રકાશ પાડે છે. હું સંબંધિત અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કરી શકું;

“૮. ઉપરોક્ત સંબંધિત જોગવાઈઓમાંથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમના પ્રારંભ બાદ જાહેર ટ્રસ્ટો પર સી. પી. સી. ની કલમ ૯૨ લાગુ પડતી રહી નથી. પ્રશ્ન એ છે કે તેની અસર શું થાય, ખાસ કરીને અધિનિયમની કલમ ૫૦ માં અનુરૂપ જોગવાઈ ઘડવામાં આવી હોય ત્યારે. ચાસીનમિયાનના કેસમાં વિભાગીય પીઠે, ((૧૯૭૭) ૧૮ ગુજ એલ.આર. ૫૪) ના પરિણેદ ૧૦ અને ૧૧ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: "કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં, જે આ વિષય પરનું વિશેષ વિધાન છે, અમારો મત છે કે જેટલી હદ સુધી કલમ ૫૦ સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ સાથે વિરુદ્ધ છે અથવા તેના સાથે સંઘર્ષમાં આવે છે, તેટલી હદ સુધી તે સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ માં સમાવાયેલ સામાન્ય જોગવાઈઓ પર પ્રાધાન્ય મેળવે છે. જો કલમ ૫૦ પાસે, જેમ કે અમે ઠરાવીએ છીએ, સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ ની જોગવાઈઓને અગ્રસ્થાને રાખીને અમાન્ય બનાવવાની ક્ષમતા હોય, તો તે અનિવાર્ય રીતે કલમ ૯૨, સી.પી.સી. હેઠળ દાખલ કરાયેલા દાવામાં ઘડાયેલી કોઈપણ યોજનાની સંબંધિત જોગવાઈને પણ પ્રભાવી રીતે અતિક્રમિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવતી જ હોવી જોઈએ. કલમ ૯૨ સી.પી.સી. હેઠળ દાખલ કરાયેલા દાવામાં ઘડાયેલી યોજના તે કલમથી સ્વતંત્ર નથી અને તેને તેનાથી ઉપર પણ રાખી શકાય નહીં. કલમ ૯૨, સી.પી.સી. હેઠળના દાવામાં ઘડાયેલી યોજના દ્વારા પક્ષકારોને અપાયેલા અધિકારો અથવા ઉપાયો માત્ર ત્યારે જ તેમની સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં ટકી શકે, જ્યારે કલમ ૯૨ ટકી રહે. જો તે ટકી ન રહે, તો તેમને બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ

અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં અનુરૂપ રીતે ગોઠવવા અને પુનઃઆકાર આપવા પડે.

૧૧. બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ પર એક પગલું આગળ જઈને અમને આ દૃષ્ટિકોણ વધુ બળપૂર્વક સ્વીકારવાની સક્ષમતા આપે છે. કલમ પર ની ઉપકલમ (૧) આ મુજબ જોગવાઈ કરે છે: 'સિવિલ પી. સી. ૧૯૦૮ માં રહેલી કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, ઉક્ત સંહિતાની કલમો ૯૨ અને ૯૩ ની જોગવાઈઓ જાહેર ટ્રસ્ટો પર લાગુ પડશે નહીં'. તેથી, એ સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં સુધી બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ લાગુ પડે છે એવા જાહેર ટ્રસ્ટોનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી કલમ ૯૨ તથા તેની હેઠળ પ્રદાન કરાયેલા હકો અને ઉપાયો રદ કરવામાં આવ્યા છે. તેથી કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા તેની હેઠળનો ઉપાય અમલમાં લાવવા માટે કલમ ૯૨ નો આશરો લેવામાં આવી શકશે નહીં. આથી, એવું માત્ર એટલા માટે નથી કે સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ રૂપ સામાન્ય કાયદાને અતિક્રમિત કરનાર કલમ ૫૦ રૂપ વિશેષ કાયદો અસ્તિત્વમાં છે, પરંતુ કલમ પર ની ઉપકલમ (૧) ની જોગવાઈને કારણે પણ એવું છે, કારણ કે તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર ટ્રસ્ટોના સંબંધમાં સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ ને રદ કરે છે અથવા અમલબહાર બનાવે છે; તેથી અમે કહીએ છીએ કે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની જોગવાઈઓ હેઠળ શાસિત જાહેર ટ્રસ્ટોને લગતી બાબતોમાં સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ હેઠળનો ઉપાય અપનાવી શકાતો નથી. જો કલમ પર ની ઉપકલમ (૧) ના બળે જાહેર ટ્રસ્ટોના સંબંધમાં સિવિલ પી. સી. ની કલમ ૯૨ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાનો ઉપાય રદ થઈ ગયો હોય, તો એ સ્પષ્ટ છે કે સિવિલ પી. સી. ની સંહિતાની કલમ ૯૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલા દાવામાં ઘડાયેલ યોજનાની કોઈ કલમ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ ઉપાયને પણ બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ ની

જોગવાઈઓ આગળ પાછું હટવું પડશે. જો બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમો ૫૦ અને ૫૨ ની જોગવાઈઓના બળે કલમ ૯૨ હેઠળનો ઉપાય જ અસ્તિત્વમાં રહેતો નથી, તો એવી યોજનાની સંબંધિત કલમ, જે ટ્રસ્ટીની હકાલપટ્ટી માટે અથવા યોજનામાં ફેરફાર કરવા માટે અથવા જાહેર ટ્રસ્ટને સંબંધિત અને બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની જોગવાઈઓ હેઠળ આવતી અન્ય કોઈ બાબત માટે ઉપાય પ્રદાન કરે છે, તેને એવો અધિવૈધાનિક દરજ્જો આપી શકાતો નથી કે જેથી તે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમો ૫૦ અને ૫૨ ની જોગવાઈઓને અતિક્રમિત કરે." આમ, વિભાગીય ખંડપીઠે એવો મત વ્યક્ત કર્યો કે યોજનાની સંબંધિત કલમ, જે ટ્રસ્ટીની હકાલપટ્ટી માટે અથવા યોજનામાં ફેરફાર માટે અથવા જાહેર ટ્રસ્ટને સંબંધિત અને બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ આવતી અન્ય કોઈ બાબત માટે ઉપાય પ્રદાન કરે છે, તે કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓને અતિક્રમિત કરી શકતી નથી. તે ચુકાદાના તથ્યો દર્શાવે છે કે વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ બે કેસો હતા, જેઓનો નિકાલ એક જ સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. એક કેસ ટ્રસ્ટીની હકાલપટ્ટી સંબંધિત હતો (પરા ૨ જુઓ) અને બીજો કેસ યોજનામાં ફેરફાર સંબંધિત હતો (પરા ૬ જુઓ) અને પરા ૧ માં અદાલતે પોતાના વિચારાર્થે ઊભો થયેલો પ્રશ્ન આ મુજબ રચ્યો હતો: "શું બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ અમલમાં આવતાં પહેલાં સિવિલ પ્રોસીજર સંહિતાની કલમ ૯૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલા દાવામાં ઘડાયેલ યોજનાની સંબંધિત કલમ હેઠળ અથવા તેવી યોજનામાં ટ્રસ્ટીઓની હકાલપટ્ટી માટે અથવા યોજનામાં ફેરફાર માટે કરાયેલ અરજી, બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, જાળવાપાત્ર છે?" તેથી, એ સ્પષ્ટ છે કે

વિભાગીય ખંડપીઠને ટ્રસ્ટીની હકાલપટ્ટી અને યોજનામાં ફેરફાર માટે અનુસરવાની પ્રક્રિયા અંગેનો પ્રશ્ન નક્કી કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું. કલમ ૫૦ આ બંને રાહતો માટે ખંડ (બી) અને (જી) માં જોગવાઈ કરે છે. વિભાગીય ખંડપીઠનો એવો નિષ્કર્ષ યોગ્ય છે કે ટ્રસ્ટીઓની હકાલપટ્ટી અને યોજનામાં ફેરફારના આ પ્રશ્નો સુધી મર્યાદિત રીતે, હકો અને ઉપાયો અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં સમાયોજિત અને પુનઃઆકારિત થવાના છે. તેમ છતાં, તેને "જાહેર ટ્રસ્ટને સંબંધિત અન્ય કોઈ હેતુ માટે" સુધી વિસ્તરાવતું વધુ અને વ્યાપક અવલોકન વિભાગીય ખંડપીઠ માટે કરવું આવશ્યક નહોતું અને હકીકતમાં વિભાગીય ખંડપીઠે એવો કોઈ અન્ય હેતુ વિચાર્યો જ નથી, જેના સંબંધમાં ઉપાયને અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં સમાયોજિત અથવા પુનઃઆકારિત કરવાની જરૂર પડે.

૯. યોજનાનુસાર (ટ્રસ્ટ દસ્તાવેજ મુજબ) ટ્રસ્ટીની નિયુક્તિનો વર્તમાન પ્રશ્ન ક્ષિ-ન્યાયાધીશ પીઠ સમક્ષ નહોતો અને હકીકતમાં, ક્ષિ-ન્યાયાધીશ પીઠે મૃત્યુ અથવા રાજીનામાના કારણે સામાન્ય ક્રમમાં ઊભી થયેલી ખાલી જગ્યા માટે, દૂર કરવાથી નહીં, અમલમાં રહેલી યોજનાનુસાર નવા ટ્રસ્ટીની નિયુક્તિના પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો નથી.

૧૦. ફર્સ્ટ અપીલમાં અપીલકર્તાના અને પુનરાવર્તન અરજીમાં પ્રતિવાદીઓના વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું છે કે યોજનાની કલમ (૭) હેઠળની જિલ્લા અદાલત કાયદાની અદાલત છે, જેમ કે ડાકોર મંદિર સંબંધિત ૬ ગુજ એલ.આર. ૪૯ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ ગુજ) ના કેસમાં પી. એન. ભગવતી, જે. (તે સમયે આ અદાલતમાં હતા તે રીતે) એ ઠરાવ્યું હતું, અને પર્સોના ડિઝાઇનેટ નથી; તેમજ વિદ્વાન વકીલે આગળ રજૂ કર્યું છે કે કલમ ૭ હેઠળ જ્યારે જિલ્લા અદાલતને

ટ્રસ્ટીની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે અને કોઈ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી, ત્યારે જિલ્લા અદાલતે ધારા ૫૦ની પ્રક્રિયા અનુસરવી પડે અને જો ધારા ૫૦ની આવશ્યકતાઓ (ચેરિટી કમિશનરની સંમતિ) પૂર્ણ કરવામાં આવી ન હોય, તો અરજી પોષણક્ષમ રહેતી નથી અને તે અરજી સ્વીકારવાની જિલ્લા અદાલતને અધિકારિતા નથી.

૧૧. તેમ છતાં પ્રશ્ન એ છે કે શું ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજની કલમ ૭ હેઠળ અરજી કરવામાં આવે ત્યારે ધારા ૫૦ નો કોઈ લાગુ પડતો પ્રભાવ થાય છે કે નહીં. તે કોઈ ટ્રસ્ટીની હટાવટ તથા તેના સ્થાને નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક માટેની અરજી નથી. દરેક ટ્રસ્ટ દસ્તાવેજે, ભલે તે ટ્રસ્ટના સ્થાપક દ્વારા રચાયેલ હોય કે કોઈ યોજના હેઠળ, ટ્રસ્ટીના પદના ઉત્તરાધિકારની પદ્ધતિ માટે જોગવાઈ કરવી જ પડે. સ્થાપક અથવા યોજના ટ્રસ્ટીના ઉત્તરાધિકાર તથા ટ્રસ્ટીના પદમાં ઊભી થતી ખાલી જગ્યા ભરવાની વ્યવસ્થા અનેક વિવિધ રીતોથી કરી શકે છે, જેમ કે ચૂંટણી, સહ-નિયુક્તિ, નામનિર્દેશન, નિમણૂક, અને નામનિર્દેશન અથવા નિમણૂક કરવાની સત્તા નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારીઓમાં નિહિત હોઈ શકે છે. કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં તે કલેક્ટર હોઈ શકે, તે સરકાર હોઈ શકે, તે અદાલત હોઈ શકે અથવા જિલ્લા અદાલત હોઈ શકે. અધિનિયમ હેઠળ નોંધાયેલા હજારો જાહેર ટ્રસ્ટો છે, જેમાં ઉત્તરાધિકારની તથા મૃત્યુ અને રાજીનામા દ્વારા સામાન્ય અને સ્વાભાવિક ક્રમે ઊભી થતી ખાલી જગ્યાઓ ભરવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ છે, અને ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજમાં તે બાબતે જોગવાઈ કરવી આવશ્યક છે, તેમજ ચેરિટી કમિશનરે ધારા ૧૯ હેઠળ યોગ્ય તપાસ પછી ટ્રસ્ટીના પદના ઉત્તરાધિકારની પદ્ધતિ અંગે કારણસહિત પોતાના નિષ્કર્ષો નોંધવાના રહે છે અને તે નિષ્કર્ષો જાહેર ટ્રસ્ટ નોંધપોથીમાં દાખલ કરવાની જરૂર પડે છે. આવી નોંધો અધિનિયમની ધારા

૨૧(૨) હેઠળ અંતિમ અને નિષ્કર્ષાત્મક હોય છે. હાલના કેસમાં ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજમાં જિલ્લા અદાલત દ્વારા ખાલી જગ્યાઓ ભરવાની જોગવાઈ છે. તેથી, ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજ અનુસાર જિલ્લા અદાલતને નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક દ્વારા ખાલી જગ્યા ભરવા માટે અનુરોધવામાં આવે છે. જિલ્લા અદાલતમાં આવી અરજીને દાવો સ્વરૂપની કહી શકાય નહીં, કારણ કે ટ્રસ્ટનો દસ્તાવેજ પોતે જ ટ્રસ્ટીઓની નિર્ધારિત સંખ્યા, ટ્રસ્ટીઓના પદના ઉત્તરાધિકારની પદ્ધતિ અને ટ્રસ્ટીઓના પદમાં ઊભી થતી ખાલી જગ્યાઓ ભરવાની રીત નક્કી કરે છે. જો ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજે ખાલી જગ્યાઓ ભરવા માટે જિલ્લા અદાલત સિવાય કોઈ અન્ય સત્તાધિકારીની જોગવાઈ કરી હોત, તો અધિનિયમની ધારા ૫૦ હેઠળ ચેરિટી કમિશનરની પરવાનગી મેળવવાનો અથવા તે નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારી સમક્ષ અરજી કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થયો ન હોત. હાલના કેસમાં એવો નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારી જિલ્લા અદાલત હોય તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી. જિલ્લા અદાલતને અધિનિયમની ધારા ૫૦ હેઠળ ખાલી જગ્યા ભરવા માટે આહ્વાન કરવામાં આવતી નથી. ટ્રસ્ટીઓની નિમણૂક અને ઉત્તરાધિકારની પદ્ધતિ સામાન્ય રીતે ટ્રસ્ટના સ્થાપકના વિષયો છે અને તે ટ્રસ્ટની રચના સાથે સંબંધિત બાબતો છે; અને તે જોગવાઈને અમલમાં મૂકવા માટે, જો ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજમાં નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારીનો ટ્રસ્ટની બંધારણ મુજબ આશરો લેવાય, તો બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ હેઠળ અદાલત ધારા ૫૦ મુજબ ટ્રસ્ટીની નિમણૂક કરવાની કોઈ સત્તા વાપરે એવો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. ધારા ૫૦ ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાં અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને આહ્વાન કરવાની કલ્પના કરે છે; એટલે કે, (૧) જાહેર ટ્રસ્ટનો ભંગ, (૨) જાહેર ટ્રસ્ટની મિલકતનો કબજો પાછો મેળવવો અને (૩) જ્યાં નવા જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે અદાલતની પરવાનગી આવશ્યક માનવામાં આવે. સ્વીકાર્ય રીતે શરત ક્રમાંક (૧) અને (૨) લાગુ

પડતી નથી. અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલ રજૂ કરે છે કે શરત ક્રમાંક (૩) લાગુ પડે છે, એટલે કે નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂકની રાહત માંગીને જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે અદાલતની પરવાનગી આવશ્યક માનવામાં આવે છે. નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક હંમેશા જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે જરૂરી દિશાનિર્દેશ હોય એવું નથી. ટ્રસ્ટનો દસ્તાવેજ ટ્રસ્ટીના પદના ઉત્તરાધિકારની પદ્ધતિ નક્કી કરે છે. ફક્ત ત્યારે, જ્યારે ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજથી સ્વતંત્ર રીતે અથવા અદાલત દ્વારા કોઈ ટ્રસ્ટીની હટાવટના પરિણામે જાહેર ટ્રસ્ટના વહીવટ માટે નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક અંગે કોઈ દિશાનિર્દેશ જરૂરી બને, ત્યારે જ ત્રીજી શરત લાગુ પડશે. સામાન્ય અને સ્વાભાવિક રીતે ઊભી થતી ખાલી જગ્યાઓના કેસમાં ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજમાં નક્કી કરેલી ઉત્તરાધિકારની પદ્ધતિનું પાલન કરવું જ પડે અને ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજમાં નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારીનો આશરો લેવો જ પડે; અને માત્ર એટલા માટે કે હાલના કેસમાં તે સત્તાધિકારી જિલ્લા અદાલત છે, એવું માનવામાં આવી શકે નહીં કે શરત ક્રમાંક (૩) લાગુ પડે છે. આ કેસમાં નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક માટે અદાલતનો આદેશ જરૂરી છે કારણ કે ખાલી જગ્યા ભરવા માટે ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજ હેઠળ જિલ્લા અદાલત જ સત્તાધિકારી છે. તેથી, જિલ્લા અદાલતને ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજની કલમ ૭ હેઠળ ખાલી જગ્યા ભરવા આમંત્રિત કરવામાં આવી છે, ધારા ૫૦ હેઠળ નહીં, અને હાલના કેસમાં અધિનિયમની ધારા ૫૦ હેઠળ અદાલતનો આશરો લેવો જરૂરી નથી. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, જો જિલ્લા અદાલતના સ્થાને ખાલી જગ્યા ભરવા માટે કોઈ અન્ય સત્તાધિકારી નિર્દિષ્ટ કરાયેલ હોત, તો અધિનિયમની ધારા ૫૦ની લાગુ પડતાની કોઈ જ ચર્ચા ઊભી થઈ ન હોત અને ટ્રસ્ટમાં નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારીએ માન્ય નિમણૂકો કરી શકી હોત અને ખાલી જગ્યા ભરી શકી હોત. અહીં જિલ્લા અદાલત ટ્રસ્ટના દસ્તાવેજ હેઠળ એ જ સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. જો કલમ ૭ થી સ્વતંત્ર રીતે ટ્રસ્ટીની

નિમણૂક માટે કોઈ દિશાનિર્દેશ જરૂરી હોત, તો ત્રીજી શરત લાગુ પડતી અને ધારા ૫૦ હેઠળ ચેરિટી કમિશનરની સંમતિ જરૂરી બનતી. પરંતુ હાલના કેસમાં એવી સંમતિ જરૂરી નથી, કારણ કે અરજીથી અધિનિયમની ધારા ૫૦ની લાગુ પડતાનું આકર્ષણ થતું નથી. “

૨૮. બોમ્બે વડી અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે મિનોદ રુસ્તમજી શ્રોફ વિ. ચેરિટી કમિશનર, ૨૦૦૫(૨) એમએચએલજે ૧૧૩૫ ના મામલામાં, ઉપર ઉલ્લેખિત આ અદાલતના પૂર્ણ પીઠના નિર્ણય પર વિચાર કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત કર્યો હતો. હું સંબંધિત અવલોકનો ઉદ્ઘૃત કરી શકું છું;

‘૬. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ તરફથી હાજર રહેલા શીખેલ વકીલ શ્રી સેથનાએ અન્ય બાબતો સાથે એવી દલીલ કરી છે કે આ અદાલતને આ અરજીએ વિચારણા કરવાની અધિકારિતા નથી. તેમણે મને બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની વિવિધ જોગવાઈઓ, ખાસ કરીને કલમ ૨(૪) હેઠળ આવેલા “અદાલત” શબ્દની વ્યાખ્યા તથા બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦, કલમ ૫૦(એ), કલમ ૫૨, કલમ ૮૫ અને કલમ ૮૬ ની જોગવાઈઓ રજૂ કરી છે. અન્ય બાબતો સાથે એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૨(એ) ની જોગવાઈઓ દ્વારા વ્યાખ્યાયિત “અદાલત” શબ્દનો અર્થ ગ્રેટર બોમ્બેમાં સિટી સિવિલ અદાલત અને અન્યત્ર જિલ્લા અદાલત એવો થાય છે. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે મિસેલેનિયસ પિટિશન સ્વરૂપે કરાયેલ અરજી આ અદાલતમાં ચાલતી નથી, કારણ કે યોજના ઘડવા માટે અથવા તેમાં ફેરફાર કે સુધારો કરવા માટે બોમ્બે પોર્ટ ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ ની ઉપકલમ (૪) (જે) હેઠળ ચેરિટી કમિશનરને અરજી કરવી જોઈએ અને તેથી પારસી પંચાયતના ટ્રસ્ટીઓની ચૂંટણી માટેની યોજનામાં ફેરફાર કરવા,

સુધારો કરવા, તેની ચકાસણી કરવા અથવા નવી યોજના ઘડવાની અધિકારિતા માત્ર તેમની જ હશે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કલમ પર હેઠળ સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૨ અને ૯૩ ની જોગવાઈઓ રદ કરવામાં આવી છે અને તે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ પર લાગુ પડતી બંધ થઈ ગઈ છે અને તેથી આ અદાલતમાં આરંભવામાં આવેલી હાલની કાર્યવાહી આ અદાલતની અધિકારિતાની સંપૂર્ણ બહાર છે અને તે વિચારણા માટે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. અધિકારિતાનો આ મુદ્દો અન્ય હસ્તક્ષેપકારોએ પણ સમર્થન આપ્યું છે.

૭. શ્રી સેઠનાએ ગુજરાત વડી અદાલતના જય રણછોડ ભોગીલાલ સેવન અને અન્ય વિ. ઠાકોરેલાલ પ્રાણજીવનદાસ જમખાવાલાલ અને અન્ય વગેરે, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૮૫ ગુજરાત ૧ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે, તે મામલાના ચુકાદા પર તેમજ . જેનો અહેવાલ ગુજરાત લો માં પ્રસિદ્ધ થયો છે, તે મામલાના ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો છે અને દલીલ કરી છે કે બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ પર ની જોગવાઈ અમલમાં આવ્યા પછી દીવાની કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૯૨ અને ૯૩ ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે નહીં, કારણ કે તે ખાસ કરીને એ નિર્ધારિત કરે છે કે જાહેર ટ્રસ્ટના મામલામાં અને બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની જોગવાઈઓથી શાસિત ટ્રસ્ટોના મામલામાં ઉક્ત દીવાની કાર્યવાહી સંહિતાની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે નહીં.

૮. અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ શ્રી. દાદાએ બીજી બાજુ મારું ધ્યાન સિવિલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૦૮ ની કલમ ૯૨ અને ૯૩ ની જોગવાઈઓ તરફ દોર્યું છે. અરજદારના વિદ્વાન વકીલ શ્રી. દાદાએ મને ., એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસસી ૧૨૦૬ પીડી ચુકાદા પ્રકરણમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદા તરફ પણ ધ્યાન દોર્યું છે અને અન્ય બાબતો ઉપરાંત આ દલીલ કરી છે કે જો યોજના કોઈ દાવામાં ફેરફારો

અને સુધારાઓ માટે અરજી કરવાનો હક તેની અંદર અનામત રાખતી ડિકી પસાર કરીને નક્કી કરવામાં આવી હોય અને તે બૉમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટ, ૧૯૫૦ ની જોગવાઈઓ અમલમાં આવે તે પહેલાંની હોય, તો આવી સ્થિતિમાં આ અદાલતને યોજનામાં ફેરફાર કરવાની સત્તા રહેશે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે બૉમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટ, ૧૯૫૦ ની કલમ પર ની જોગવાઈ માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડશે જ્યારે યોજના નક્કી કરવા માટેનો દાવો અધિનિયમમાં સુધારા પછી દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ જ્યાં સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯૨ અને ૯૩ હેઠળ યોજના પહેલેથી જ નક્કી કરવામાં આવી હોય અને તે યોજના આગળ કાર્ય કરવાની અથવા યોજનામાં ફેરફાર કરવાની પોતાની સત્તા અનામત રાખતી હોય, ત્યાં આવી પરિસ્થિતિમાં કલમ ૯૨ અને ૯૩ ની જોગવાઈઓ જ અમલમાં રહેશે અને બૉમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટ, ૧૯૫૦ ની કલમ પર વાંચવા સાથે કલમ ૫૦ (૪) લાગુ પડશે નહીં. યદ્યપિ સર્વોચ્ચ અદાલતનો ઉપરોક્ત ચુકાદો બૉમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટની જોગવાઈઓ પર વિચાર કરતો નથી. તે છતાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉક્ત ચુકાદાનું અનુસરણ આ અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે અરજદારના જ પ્રકરણમાં કર્યું હતું અને વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે મિસલેનિયસ પિટિશન નં. ૨૭૦ ઓફ ૧૯૬૯ માં ૨.૪.૧૯૭૦ ના રોજ આપેલા પોતાના ચુકાદામાં નીચે મુજબ નિર્ધારિત કર્યું હતું: "શ્રી. બી.કે. કરંજીયાની તરફથી શ્રી. ઝાઈવાલાએ આ અરજીની સુનાવણી અંગે પ્રાથમિક આક્ષેપ ઉઠાવ્યો હતો. તેમણે દલીલ કરી હતી કે આ અદાલતને આ અરજી સ્વીકારવાની અને તેનો નિકાલ કરવાની અધિકારિતા નથી. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે ટ્રસ્ટીઓ માટે યોગ્ય ઉપાય બૉમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓ મુજબ દાવો દાખલ કરવાનો છે. તેમણે ટ્રસ્ટીઓએ

સૂચવેલા સુધારાઓનો પણ આ આધારે વિરોધ કર્યો હતો કે તે પારસી કમિટીના સભ્યોને વધુ વ્યાપક મતાધિકાર આપતા નથી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે અંજુમન કમિટીના સભ્યોની ચૂંટણી પારસી કમિટીના સભ્યો દ્વારા પુખ્તવયના મતાધિકારના આધારે થવી જોઈએ. તેમ છતાં, તેમણે સૂચવ્યું હતું કે આવો સુધારો આ અદાલતે મંજૂર કરેલી યોજનામાં મૂળભૂત ફેરફાર ગણાશે અને તેમના અસીલ માટે યોગ્ય ઉપાય કાયદા મુજબ અનુમતિપ્રાપ્ત યોગ્ય કાયદેસરની કાર્યવાહી હાથ ધરવાનો રહેશે. જ્યાં સુધી ચેરિટી કમિશનરનો પ્રશ્ન છે, તેમણે અદાલતના આદેશોને વશ રહેવાનો અભિગમ દાખવ્યો છે અને અરજી મંજૂર કરવામાં આવે તે અંગે તેમને કોઈ વાંધો નથી. પહેલો પ્રશ્ન, જેનો વિચાર કરવો જરૂરી છે, તે એ છે કે શું આ અદાલતને આ અરજી સ્વીકારવાની અધિકારિતા છે કે નહીં. આ અદાલતે મંજૂર કરેલી યોજનાની કલમો ૮૮, ૯૦, ૯૧, ૯૪ અને ૯૫ યોજનામાં ફેરફાર અથવા સુધારો કરવા માટે અપનાવવાની પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે. કલમ ૮૮ હેઠળ, કોઈ પણ સમયે ટ્રસ્ટીઓના બહુમતીને યોજનાની જોગવાઈઓમાં ફેરફાર અથવા ઉમેરા માટેના કોઈ પણ પ્રસ્તાવો મંજૂરી માટે વડી અદાલતના ચેમ્બર ખાતે બેઠેલા ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરવાનો અધિકાર છે. આ કલમમાં વધુમાં જોગવાઈ છે કે ટ્રસ્ટીઓ એડવોકેટ જનરલને નોટિસ આપશે, જે બૉમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતા ચેરિટી કમિશનરને આપવાની રહેશે. કલમ ૯૦ એવી અરજી કઈ રીતથી કરવી તેની જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૯૧ એવી અરજીના અખબારોમાં પ્રકાશન માટે જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૯૪ ચેમ્બર ખાતે બેઠેલા ન્યાયાધીશને પારસી કમિટીના કોઈ પણ સભ્યોને વ્યક્તિગત રીતે અથવા વકીલ કે એટર્ની મારફતે હાજર રહેવાની મંજૂરી આપવાની છૂટ આપે છે. કલમ ૯૫ અનુસંગિક કલમ છે અને તેમાં જણાવાયું છે કે ચેમ્બર ખાતે બેઠેલા ન્યાયાધીશ દ્વારા

મંજૂર કરાયેલ કોઈ પણ ફેરફાર અથવા સુધારો યોજનાનો ભાગ બનશે. તેથી, આ અદાલતે રચેલી યોજના અનુસાર, યોજનાની જોગવાઈઓમાં ફેરફાર અથવા ઉમેરા માટેની અરજી સ્વીકારવાની અધિકારિતા વડી અદાલતને છે. ”

૯. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં આ અદાલતના એકલ ન્યાયાધીશે સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાને અનુસર્યો છે અને એવું ઠરાવ્યું છે કે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓ એવા પ્રકારના કેસોમાં લાગુ પડતી નથી, જેમાં બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ના અમલ પહેલાં હુકમનામું પસાર કરતી વખતે યોજનામાં અનામત રાખવામાં આવેલી સત્તાના આધારે યોજનામાં ફેરફાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ અધિનિયમની જોગવાઈઓ ભલે જે હોય, હુકમનામું પસાર કરતી વખતે જે યોજના આ અદાલતે નિશ્ચિત કરી હોય તેમાં ફેરફાર કરવાની અધિકારક્ષેત્ર માત્ર આ અદાલતને જ રહેશે.

૧૦. મારી દષ્ટિએ, સર્વોચ્ચ અદાલતના તે ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં, જેમાં કલમ ૯૨ અને ૯૩ની જોગવાઈઓનું પરિચિંતન કરવામાં આવ્યું છે, તથા આ અદાલતના એકલ ન્યાયાધીશના તે ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં, જે રાજે આનંદરાવ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાને અનુસરીને આપવામાં આવ્યો છે, હું આ મતનો છું કે વર્તમાન વિવિધ અરજીને સ્વીકારી તેનો નિર્ણય કરવા અંગેના અધિકારક્ષેત્રનો પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે અને સીધેસીધો આવરી લેવાયો છે અને તેથી, મારે એવું ઠરાવવું જરૂરી બને છે કે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૨ ની જોગવાઈઓ હોવા છતાં, ઉક્ત અધિનિયમ અમલમાં આવે તે પહેલાં આ અદાલતે હુકમનામા હેઠળ ઘડેલી યોજનાના સંદર્ભમાં, જો તેમાં યોજનામાં ફેરફાર કરવા અથવા તેમાં સુધારો કરવાની હક અનામત રાખવામાં આવી હોય, તો આ

અદાલતને યોજનામાં ફેરફાર કરવા, તેમાં સુધારો કરવા અથવા તેની ચકાસણી કરવા માટે અધિકારક્ષેત્ર યથાવત્ રહેશે; પરંતુ સમગ્ર યોજનાને બદલી નાખવા અને/અથવા તેના સ્થાને સંપૂર્ણ નવી યોજના પ્રતિસ્થાપિત કરવા માટે તેને અધિકારક્ષેત્ર રહેશે નહીં.

૧૧. વર્તમાન અરજીમાં સ્વીકાર્ય રીતે યોજના ૧૯૦૬ના દાવો નં. ૬૮૯માં તા. ૧૮.૬.૧૯૧૦ના રોજ ઘડવામાં આવી હતી, જેને ઉક્ત યોજનામાં જ અનામત રાખવામાં આવેલી સત્તાના બળે સમયાંતરે સુધારવામાં આવી છે. તે દૃષ્ટિએ, આ અદાલતે યોજનાની જ જોગવાઈઓના બળે યોજનામાં સુધારા માટેની અરજી દ્વારા યોજના સુધારવાની સત્તા અનામત રાખી છે અને અલગ દાવા દ્વારા નહીં. તેથી, હું મિસ્ક. અરજી નં. ૨૭૦ ઓફ ૬૯માં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે લીધેલા અભિપ્રાય સાથે સંમત છું અને અનુરૂપે હું ઠરાવું છું કે આ અદાલતને વર્તમાન અરજી સ્વીકારવાની અધિકારિતા છે. ”

૨૯. આ સંદર્ભે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના એક આદેશમાંથી પણ હું મારા આ અભિપ્રાયને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે આધાર મેળવું છું. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ પડકારનો વિષય આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા લાલજીભાઈ ભીખાભાઈ ધાડુક વિ. શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ મંદિરના ટ્રસ્ટ તથા અન્ય, વિવિધ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૩૧૫૪/૨૦૦૯ ના મામલામાં આપવામાં આવેલ ચુકાદો અને આદેશ હતો. ઉક્ત નાગરિક વિવિધ અરજી લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં. ૧૮૩/૧૯૭૩ માં અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં આ અદાલતે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની જોગવાઈઓ હેઠળ હાથ ધરવામાં આવેલી કાર્યવાહી અનુસંધાને એક યોજના ઘડી હતી. ઉક્ત કેસમાં, આ અદાલત દ્વારા ઘડવામાં આવેલી અંતિમ યોજનાની કલમ ૪૭ નીચે મુજબ છે;

ખંડ ૪૭ – બોર્ડના કોઈપણ બે સભ્યો, આચાર્ય અથવા કોઈપણ બે સત્સંગીઓ, બે ત્યાગીઓ અથવા ચેરિટી કમિશનર યોજનાના સંદર્ભે દિશાનિર્દેશો અને/અથવા ફેરફાર, બદલાવ અથવા ચકાસણી માટે ગુજરાતની વડી અદાલત સમક્ષ અરજી કરવાની હકદાર રહેશે

૩૦. ઉપર ઉલ્લેખિત કલમ-૪૭ માં દર્શાવાયેલ વ્યક્તિઓની શ્રેણીઓ પૈકીની એક શ્રેણી તરીકે અરજદારોએ આ અદાલત સમક્ષ નીચે મુજબની રાહતો માટે અરજી કરી હતી;

“(એ) આ અદાલત, ઉપરોક્ત ફકરા નં. ૨૭ માં જોગવેલ મુજબ તથા આ અદાલત દ્વારા તા. ૧૧ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૦ ના રોજ પારિત કરાયેલા આદેશ મુજબ કરવામાં આવેલ સુધારાને ધ્યાનમાં રાખી, યોજનામાં સુધારો કરવા માટે નિર્દેશ આપવા કૃપા કરે:

(એએ) અદાલત દ્વારા તે માટે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ સ્વતંત્ર વ્યક્તિઓ દ્વારા, જે આ અદાલતના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ હોઈ શકે, મતદારોની યાદી તૈયાર કરવાની અવસ્થાથી ચૂંટણી પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવે તેવી દિશા આપવા કૃપા કરવામાં આવે;

(બીબી) મહેરબાની કરીને આદેશ કરવામાં આવે કે આગળ કોઈપણ ચૂંટણી પ્રક્રિયા પ્રારંભ ન થાય અને પ્રતિવાદીઓ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા આક્ષેપોનો નિર્ણય કરવા અને/અથવા નિર્ધારિત કરવા બાબતે આગળની કોઈ કાર્યવાહી આગામી આદેશો સુધી સ્થગિત રાખવામાં આવે.

(બી) આ અરજીની પ્રવેશ-સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ બાકી હોય તે દરમિયાન, ટ્રસ્ટના બોર્ડ ઓફ મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઝની આગળ

આવનારી ચૂંટણી આ અદાલતના એવા એક અધિકારી દ્વારા યોજવામાં આવે અને હાથ ધરવામાં આવે, જે ડેપ્યુટી રજિસ્ટ્રારની પદવી કરતાં નીચા દરજ્જાના ન હોય, તેવી દિશા આપવાની કૃપા કરશો; અને જણાવેલ ચૂંટણી ભારતના ચૂંટણી પંચ દ્વારા વિધાનસભાની તથા સંસદીય ચૂંટણીઓ યોજવા માટે જારી કરવામાં આવેલી સામાન્ય માર્ગદર્શિકાઓનું પાલન કરીને હાથ ધરવામાં આવે.

(સી) કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં યોગ્ય માનવામાં આવે તેવી અન્ય અને વધુ રાહતો મંજૂર કરવામાં આવે તેવી કૃપા કરવામાં આવે.”

૩૧. વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ અરજદારોનો મુખ્ય વાદ એવો હતો કે જ્યારે યોજના સુધારા માટે જોગવાઈ કરે છે, અને યોજના વડી અદાલતે ઘડી છે, ત્યારે યોજનામાં જરૂરી સુધારા કરવાની સત્તા માત્ર વડી અદાલતને જ છે, જિલ્લા અદાલતને નથી. વિભાગીય ખંડપીઠે આ વાદ નામંજૂર કર્યો હતો અને એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે અરજદારો માટેનો ઉપાય અધિનિયમની કલમ ૫૦ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાનો હતો. આ સંદર્ભે વિભાગીય ખંડપીઠના અવલોકનો હું ઉદ્ઘૃત કરી શકું છું.

“૧૦. અહીં ઉપર પ્રતિપાદિત કરાયેલા કાયદાકીય અર્થઘટનના સિદ્ધાંતો માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા કાયદા સાથે સુસંગત છે. અદાલતની સત્તાઓ તે સિદ્ધાંતથી મર્યાદિત છે કે તેના દ્વારા પસાર કરાયેલ કોઈપણ આદેશ પ્રવર્તમાન વૈધાનિક કાનૂનની અમલમાં રહેલી જોગવાઈઓ સાથે અસંગત હોઈ શકે નહીં. ખંડ ૪૭ માં, જ્યારે આ અદાલતે યોજનાને મંજૂરી આપી હતી, ત્યારે તેણે એવો આદેશ કર્યો હતો કે યોજનામાં કોઈપણ સુધારા માટે સંબંધિત પક્ષકારોને આ અદાલતનો સંપર્ક કરવાની મુક્તતા રહેશે; પરંતુ અમે જોએ છીએ કે અધિનિયમની કલમ ૫૦ ના ખંડ (જી) માં પહેલેથી

નક્કી થયેલી યોજનામાં ફેરફાર અથવા બદલાવ કરવા માટે સ્પષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ખંડ ૪૭ નક્કી થયેલી યોજનાનો ભાગ છે. આ યોજનામાં કોઈપણ સુધારો માંગવામાં આવે તે પહેલાં, અધિનિયમની કલમ ૫૦ માં કરવામાં આવેલી જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવી આવશ્યક છે અને આ કલમમાં દર્શાવેલ પ્રક્રિયા અપનાવવી પડે. આ કલમ મુજબ, આ બાબતમાં કોઈપણ દાવો, જે ટ્રસ્ટ વિષયક બાબત અદાલતના સ્થાનિક અધિકારક્ષેત્રની હદોમાં આવેલ હોય તે અદાલતમાં, પહેલેથી નક્કી થયેલી યોજનામાં ફેરફાર અથવા બદલાવ માટે ચેરિટી કમિશનરની મંજૂરી સાથે, દાખલ કરવો ફરજિયાત છે. અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતા, નિઃસંકોચ રીતે એવું નિષ્કર્ષ કરી શકાય છે કે વૈધાનિક જોગવાઈઓને અનુસરીને, અરજદારોએ ટ્રસ્ટીઓ વિરુદ્ધ ચૂંટણીના આયોજન સંબંધે પક્ષપાતના આક્ષેપો સાથે આ અદાલત સમક્ષ વિવિધ અરજી રજૂ કરવાની જે રીત અપનાવી, તેમાં આ અદાલત દ્વારા અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય માર્ગ ગણાય નહીં, વિશેષ કરીને આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે યાસીનમિયાન અમીરમિયાન વિ. આઈ.એ. શેખ (ઉપરોક્ત) ના મામલે આપેલા તારણોના પ્રકાશમાં; જેમાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે યોજનાના ખંડને, અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓને પરાભૂત કરતાં, મંજૂર કરાયેલ યોજનાને ઉચ્ચતર વૈધાનિક દરજ્જો આપી શકાય નહીં. નિઃસંદેહ એ સાચું છે કે વર્તમાન કેસમાં ઉચ્ચ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતે યોજના નક્કી કરી છે, પરંતુ માત્ર તે કારણસર જ એવું ઠરાવી શકાય નહીં કે અધિનિયમની કલમ ૫૦ હોવા છતાં કોઈપણ અરજી ગ્રાહ્ય રહી શકે. ઉપચારને અધિનિયમની કલમ ૫૦ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં પુનઃઆકાર આપવો જરૂરી છે.

૧૧. ઉપરોક્તના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, અમારો વિચારપૂર્વકનો અભિપ્રાય એવો છે કે અરજી: ભલે જ ઠરાવાયેલ યોજનાની કલમ ૪૭ના અનુસંધાને હોય, છતાં આવી ઠરાવાયેલ યોજના માત્ર અધિનિયમની કલમ ૫૦માં સમાવિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈઓ અનુસાર જ સુધારી શકાય. કોઈપણ સ્થિતિમાં પક્ષપાતનો આક્ષેપ પુરાવા રજૂ કરીને સ્થાપિત કરવો આવશ્યક રહેશે અને આ અદાલત સમક્ષ વિવિધ અરજીમાં તેનો વિસ્તાર આવી શકતો નથી, કારણ કે તથ્યનો પ્રશ્ન વિવિધ અરજીમાં તપાસી શકાય એવો નથી અને પક્ષપાત અંગે નિષ્કર્ષે પહોંચતા પહેલાં પુરાવાની તપાસ-ચકાસણી કરવાની પ્રક્રિયા આવશ્યક બને, જે વિવિધ અરજીના વ્યાપથી પર છે. તે દૃષ્ટિએ, વિવિધ અરજી ભ્રાંતિપૂર્ણ ઉપચારરૂપ જણાય છે.”

૩૨. મૂળ અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલ મંજૂર કરતાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું;

અપીલ કરવા માટે મંજૂરી આપવામાં આવે છે।

આ અપીલ અહમદાબાદ સ્થિત ગુજરાત વડી અદાલત દ્વારા એફ.એ. નં. ૫૪૩ ઓફ ૧૯૭૦ માં એલ.પી.એ. નં. ૧૮૩ ઓફ ૧૯૭૩ માં વિવિધ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૩૧૫૪ ઓફ ૨૦૦૯ માં તા. ૨૬મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૦ ના રોજ આપવામાં આવેલ વિવાદિત ચુકાદો અને આદેશ સામે દાખલ કરવામાં આવી છે.

વિવાદિત ચુકાદામાં તથ્યો દર્શાવવામાં આવ્યા છે અને તેથી અમે અહીં તેની પુનરાવર્તન કરતા નથી.

સામાન્ય રીતે, જ્યારે કોઈ ટ્રસ્ટની રચના થાય છે, ત્યારે ટ્રસ્ટ ડીડ પોતે જ ટ્રસ્ટની યોજના નિર્ધારિત કરે છે. જે કોઈ વ્યક્તિ યોજનામાં ફેરફાર કરાવવા ઇચ્છે તે બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ હેઠળ (સંક્ષેપમાં “અધિનિયમ”) જિલ્લા ન્યાયાધીશ/ ચેરિટી કમિશનર સમક્ષ જઈ શકે છે. પરંતુ, વર્તમાન મામલામાં, યોજના ટ્રસ્ટ ડીડ દ્વારા રચવામાં આવી ન હતી, પરંતુ તે વડી અદાલતે પોતે જ તા. ૪.૫.૧૯૭૩ના આદેશ દ્વારા રચી હતી, જે નિઃસંદેહ અંતિમ આદેશ હતો; તેમ છતાં, જો કોઈ વ્યક્તિ યોજનામાં ફેરફાર કરાવવા ઇચ્છે, તો તેને હવે કલમ ૪૭ ને ધ્યાનમાં રાખીને વડી અદાલતનો જ આશરો લેવો પડશે. એવું કહેવું વિચિત્ર થશે કે વડી અદાલતે રચેલી યોજનામાં જિલ્લા ન્યાયાધીશ ફેરફાર કરી શકે.

આથી, અમે આ અપીલ મંજૂર કરીએ છીએ, આક્ષેપિત આદેશ રદ કરીએ છીએ અને સંબંધિત પક્ષકારોને સાંભળ્યા પછી કાયદા અનુસાર ફેરફાર અરજીનો નિર્ણય કરવા માટે બાબત વડી અદાલતને પરત મોકલી આપીએ છીએ, શક્ય તેટલી વહેલી તકે અને પ્રાધાન્યપૂર્વક આ આદેશની નકલની પ્રાપ્તિ/રજૂઆતની તારીખથી ચાર મહિનાની અંદર. જો પુરાવા નોંધવાની આવશ્યકતા હોય, તો વડી અદાલત પુરાવા પણ નોંધાવી શકશે.

જ્યાં સુધી અંતરિમ અરજીઓનો સંબંધ છે, અમે તેના વિષે કોઈ આદેશ પારિત કરતા નથી અને જેને કોઈ ગેરફરિયાદ હોય તે અંતરિમ અરજીઓમાં કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના બાબતે વડી અદાલતનો સંપર્ક કરી શકે છે. જો તેવી અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવે, તો સંબંધિત પક્ષકારોને સાંભળ્યા બાદ કાયદા અનુસાર તેમનો ત્વરિત નિર્ણય કરવામાં આવશે.”

૩૩. આ મુજબ, ઉપર ઉલ્લેખિત અને ચર્ચાયેલ કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં, મારું મત એવું છે કે યોજના અને ચૂંટણીના નિયમોમાં જરૂરી દિશા-નિર્દેશો તથા ફેરફાર માંગતી નીચલી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલ અરજી કાયદેસર રીતે ગ્રાહ્ય હતી. તે પ્રમાણે, મૂળ અરજદારો માટે અધિનિયમની કલમ ૫૦ હેઠળ દાવો દાખલ કરવાની કોઈ જરૂર નહોતી. હું કાનૂની સૂત્રરૂપે એવું નિર્ધારિત કરવાની દરખાસ્ત કરતો નથી કે કલમ ૪૮ જેવી અરજી કરવાની છૂટ આપતી જોગવાઈ એકવાર ઉપલબ્ધ હોય, તો અધિનિયમની કલમ ૫૦ હેઠળનો દાવો ગ્રાહ્ય ન રહે. મુદ્દાઓ અંગે દીર્ઘ પુરાવા નોંધાવવાની જરૂર હોય અથવા નિરાકરણના હેતુસર જટિલ પ્રશ્નો ઊભા થતાં હોય ત્યારે અધિનિયમની કલમ ૫૦ અમલમાં આવે. આવી છૂટ આપતી જોગવાઈ સંબંધિત અદાલતને બાબતનો સંક્ષિપ્ત રીતે નિકાલ કરવાની સગવડ આપે છે. હાલના મામલામાં, તમામ દિશા-નિર્દેશો મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. આ બાબતમાં કોઈ જટિલ પ્રશ્નો સંકળાયેલા છે એવું મને જણાતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે કહીએ તો, નીચલી અદાલતે મતદારોને ઓળખપત્રો આપવાની બાબતે કંઈક જણાવ્યું છે. આવો દિશા-નિર્દેશ મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી સુનિશ્ચિત કરવાની પ્રક્રિયામાં એક પગલું ગણાય. આ બધી બાબતોને ધ્યાનમાં લેતાં, મારું માનવું છે કે અધિનિયમની કલમ ૫૦ હેઠળ દાવો સ્થાપિત કરવો જરૂરી નહોતો. દિશા-નિર્દેશોની માન્યતા:-

૩૪. મારા વિચારાર્થે બીજો પ્રશ્ન એ છે કે નીચલી અદાલતે આપેલા નિર્દેશો ન્યાયસંગત, યોગ્ય અને કાનૂની રીતે ટકી શકે તેવા છે કે નહીં. આ સંદર્ભે, મને નીચલી અદાલતના આક્ષેપિત ચુકાદા અને આદેશનું અવલોકન કરવું આવશ્યક છે. તે માટે સંબંધિત પરિચ્છેદો ૧૩ થી ૨૧ છે. તે નીચે મુજબ છે;

“૧૩. હવે સીએમે નં. ૧૪૦/૨૦૧૧ માં સંકળાયેલા મુદ્દાઓ તરફ આવતાં, અરજદારો દ્વારા ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં અનેક ફેરફારો માંગવામાં આવ્યા છે. રજૂ કરવામાં આવે છે કે હાલનું ટ્રસ્ટ મંદિર બોર્ડ ચૂંટણી પ્રક્રિયા નિષ્પક્ષ રીતે હાથ ધરતું નથી. અરજદારો દ્વારા અનેક વિસંગતિઓ દર્શાવવામાં આવી છે અને તેવી ફરિયાદને કારણે તેમણે હાલની સીએમે દાખલ કરી છે. ઉઠાવવામાં આવેલા આધાર પૈકીનો એક આધાર મતદારોની સંખ્યામાં કરવામાં આવેલી હેરફેર સંબંધિત છે, જેમાં ટ્રસ્ટીઓને સીધા અથવા આડકતરી રીતે લાભ થાય તે માટે કૃત્રિમ બહુમતી અથવા કૃત્રિમ અલ્પમતી ઊભી કરવામાં આવી હોવાનું આક્ષેપિત છે, જેના પરિણામે અનુસંગિક રીતે ટ્રસ્ટલંગ થાય છે. બોમ્બે પબ્લિક ટ્રસ્ટ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરતાં, જો ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં હેરફેર કરીને અયોગ્ય લાભ મેળવવા અથવા કોઈ વ્યક્તિગત લાભ હાંસલ કરવા માટે કોઈ એક અથવા તમામ ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા કોઈ કૃત્ય કરવામાં આવે, તો તે માટે અધિનિયમ હેઠળ સુરક્ષાત્મક જોગવાઈઓ પહેલેથી જ ઉપલબ્ધ છે અને અધિનિયમ હેઠળ એવી આંતરિક વ્યવસ્થા પણ છે કે આવા વ્યક્તિઓને કાયદેસર રીતે ચૂંટાયેલા ટ્રસ્ટી તરીકે સ્વીકારવામાં ન આવે અથવા તેમને ટ્રસ્ટીપદ પરથી દૂર પણ કરવામાં આવે. ચેરિટી કમિશનરને આવા મુદ્દાઓનો અધિનિયમ હેઠળ નિવેડો કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. નોંધપત્ર અને રજૂઆતો પરથી એવું જણાય છે કે ચેરિટી કમિશનર સમક્ષ આવી અરજી કરવામાં આવી હતી, જેનો નિર્ણય નવેમ્બર ૨૦૧૧ માં આ નિષ્કર્ષ સાથે કરવામાં આવ્યો હતો કે હાલનો મુદ્દો જિલ્લા અદાલત સમક્ષ પહેલેથી જ લંબિત હોવાથી, તે જ અદાલત દ્વારા તેનો નિર્ણય કરવામાં આવે. યોજના તથા તેના નિયમોને અંતિમ સ્વરૂપ આપવા માટે અદાલતનો

અભિપ્રાય મેળવવાની વ્યવસ્થા પણ અધિનિયમ હેઠળ કરવામાં આવી છે અને સામાન્ય રીતે તે જિલ્લા અદાલત જ હોય છે.

૧૪. નોંધનીય છે કે ધાર્મિક અથવા ધાર્મિક પરોપકારી ટ્રસ્ટોમાં યોજાતી ચૂંટણી પવિત્ર અને પારદર્શક હોવી જોઈએ અને ચૂંટણીમાં કાયદેસર રીતે મતદાતાઓ દ્વારા જે વ્યક્તિ પર વિશ્વાસ મુકવામાં આવ્યો હોય અથવા જે લાભાર્થી હોય, તેવી વ્યક્તિ મારફતે કારભાર સંચાલિત કરવાની સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. અહીં ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય છે કે ધાર્મિક અને પરોપકારી ટ્રસ્ટો ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ – ૨૬ હેઠળની સ્વતંત્રતા ભોગવે છે. બોર્ડની ચૂંટણી પ્રક્રિયા પ્રત્યે વિશ્વાસ પ્રસ્થાપિત થાય તેની કાળજી લેવો તમામ ભાવિકોના હિતમાં છે. એ સાચું છે કે જ્યાં સુધી ચૂંટણીમાં ચેડાં થયાનું સંતોષકારક રીતે દર્શાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ફક્ત અરજીમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે હાલના મંદિર બોર્ડના ટ્રસ્ટીઓ ન્યાયસંગત અને પારદર્શક ચૂંટણી પ્રક્રિયાનું પાલન કરતા નથી, એટલા માત્રથી ચૂંટણીમાં ચેડાં થયાનો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહીં. તે જ સમયે, એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે ચૂંટણી પ્રત્યે વિશ્વાસ પ્રસ્થાપિત થવો એવો એક પાસો છે, જે મોટી સંખ્યામાં મતદાતાઓ અથવા હરિભક્તોમાં ડગમગી શકે છે અને તેથી ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં મતદાતાઓનો વિશ્વાસ પ્રસ્થાપિત કરવો આવશ્યક છે.

૧૫. સીએમે નં. ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ ના અરજદારોની મુખ્ય અને સર્વપ્રથમ ફરિયાદ ચૂંટણી પ્રક્રિયા અંગે મંદિર બોર્ડને સોંપવામાં આવેલી સત્તા વિરુદ્ધ છે અને આજ તારીખે એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે મતદારોની યાદીમાં અનેક એવા મતદારોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, જેઓ તો અસ્તિત્વમાં જ નથી અથવા જેઓની ઓળખ જાહેર કરવામાં આવી નથી અને, તેથી, બોર્ડ દ્વારા ચૂંટણીમાં થયેલી

આવી ગેરરીતિ અથવા હેરફેરને કારણે, સમગ્ર રીતે ચૂંટણીના નિયમોમાં સુધારો કરવાની અને કોઈ સ્વતંત્ર એજન્સી અથવા કોઈ નિવૃત્ત જિલ્લા ન્યાયાધીશને ચૂંટણી આયોગપદે નિયુક્ત કરવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે, જે સમગ્ર ચૂંટણી પ્રક્રિયાનું સંચાલન કરે. બીજી બાજુ, અર્થાત્ હાલના મંદિર બોર્ડે ઉક્ત મુદ્દાનો વિરોધ કર્યો હતો અને એવો દાવો કર્યો હતો કે મંદિર બોર્ડ માત્ર ચૂંટણી જાહેર કરે છે અને ત્યારબાદ ચૂંટણી અધિકારીની નિમણૂક કરવામાં આવે છે, જે સમગ્ર ચૂંટણી પ્રક્રિયા ઉપર દેખરેખ રાખે છે. તેમ છતાં, મંદિર બોર્ડ તરફથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે બોર્ડ માત્ર ચૂંટણીની જાહેરાત કરે છે અને ત્યારબાદ તેમની દ્વારા નિયુક્ત અધિકારીને કામ સોંપવામાં આવે છે, અને ત્યાર પછી પ્રક્રિયા અદાલતની દેખરેખ હેઠળ હાથ ધરવામાં આવે છે, પરંતુ અરજદારોની આશંકા એ છે કે જો બોર્ડને આવી સત્તાઓ સોંપવામાં આવે, તો ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત થયેલ વ્યક્તિની પક્ષદારી મંદિર બોર્ડ તરફ જ રહેશે. તેથી, સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સમગ્ર સંપ્રદાય અને હરિભક્તોના હિતમાં એવી ચૂંટણી કોઈ સ્વતંત્ર વ્યક્તિની દેખરેખ હેઠળ યોજવી યોગ્ય રહેશે, જે ચૂંટણીમાં પ્રતિસ્પર્ધા કરતી કોઈપણ પક્ષકારના પ્રભાવમાં આવ્યા વિના પોતાની ફરજ બજાવે. જો હાલની મંદિર બોર્ડ સમિતિ પોતાની જાતને ચૂંટણી પ્રક્રિયા સાથે સંકળે નહીં, તો તે મતદારોના વિશ્વાસનું પણ સંરક્ષણ કરશે અને તે ચૂંટણી અધિકારીની સ્વતંત્ર કામગીરી પણ દર્શાવશે. નોંધપાત્ર દસ્તાવેજો અને ચૂંટણીના નિયમોમાંથી એવું પ્રગટ થાય છે કે આજદિન સુધી હાલના મંદિર બોર્ડના ટ્રસ્ટીઓ ચૂંટણી પ્રક્રિયા ઉપર નિયંત્રણ ધરાવતા હતા, જેના કારણે સીએમે નં. ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ ના હાલના અરજદારો વિવિધ કારણોસર અસંતોષ અનુભવે છે. છતાં, મંદિર બોર્ડે ચૂંટણી પ્રક્રિયા ઉપર નિયંત્રણ હોવાનો ઇનકાર કર્યો હતો, પરંતુ

નોંધપાત્ર દસ્તાવેજો ચૂંટણી પ્રક્રિયા ઉપરના નિયંત્રણ અંગે વિપરીત હકીકતો દર્શાવે છે.

૧૬. નોંધપોથીમાંથી એ પણ બહાર આવે છે કે અગાઉ અનેક ભક્તો અને અનુયાયીઓ દ્વારા જિલ્લાની અદાલત સમક્ષ એક સી.એમ.એ. દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં વિવિધ ગામોમાં જ્યાં દાનની રકમ (ધર્માદા) વસૂલ કરવામાં આવી હતી પરંતુ ભક્તોને તેની રસીદો આપવામાં આવી નહોતી, ત્યાં રસીદ પુસ્તિકાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવા બાબતે પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી. તેમ છતાં, આ સંદર્ભમાં ભાવનગરના જિલ્લા ન્યાયાધીશે તા. ૩૦-૦૮-૨૦૧૦ના રોજ સી.એમ.એ. ક્રમાંક ૨૧૬/૨૦૦૮માં આદેશ પસાર કરી, શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટને આર.સી.એસ. ક્રમાંક ૧/૧૯૭૫માં ઘડાયેલી યોજના તથા સી.એમ.એ. ક્રમાંક ૫૭/૧૯૮૩માં ઘડાયેલા ચૂંટણીના નિયમોનું કડક પાલન કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો અને મંદિરને દાન આપવા ઇચ્છુક સત્સંગીઓને પડતી મુશ્કેલીઓ ટાળવા માટે વિવિધ ગામોમાં પૂરતી રસીદ પુસ્તિકાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવા બાબતે પણ દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવ્યા હતા. આ પરથી એવું માનવા દોરી જાય છે કે સત્સંગીઓ, ત્યાગીઓ અને હરિભક્તો વગેરેને હાલની વ્યવસ્થાપક મંડળી ઉપર વિશ્વાસનો અભાવ છે અને તેથી જિલ્લામાં અદાલત તથા ઉચ્ચ અદાલતોમાં અનેક વાદવિવાદો દાખલ થયેલા અને બાકી રહેલા હતા.

૧૭. આંક-૧૨૮ દ્વારા અરજાપત્ર નોંધ પર દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં એક સાધુએ નિયમોની રચના પહેલાં જેમ તેમને ૩ મતાધિકાર આપવામાં આવતો હતો તેમ જ આપવા વિનંતી કરી હતી; તેમ છતાં, ઉક્ત અરજી સંબંધે મંદિર બોર્ડ તરફથી તેના વિરુદ્ધ કોઈ રજૂઆતો નોંધ પર મળતી નથી. જોકે, આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે ઉક્ત નિયમ ૧૯૭૫ ના આર.સી.એસ. નં. ૧ માં ઘડાયેલી યોજનામાં લાગુ

પડતો હતો, તે જ તમામ ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં લાગુ થવો જોઈએ અને દરેકને સમાન મતાધિકાર આપવામાં આવવો જોઈએ. નોંધ લેવા જેવી બાબત છે કે મતદાતાઓના હકોનું સંરક્ષણ થાય અને તેમનો વિશ્વાસ પ્રસ્થાપિત થાય તે માટે ચૂંટણી પ્રક્રિયા પારદર્શક, નિષ્પક્ષ અને કોઈપણ પ્રભાવથી સંપૂર્ણપણે પર હોવી આવશ્યક છે. એ નોંધવું પણ પ્રાસંગિક છે કે યોગ્ય અને સક્ષમ ઉમેદવારની પસંદગી કરવા માટે મતદાતાઓ પણ નિષ્પક્ષ અને અસલ હોવા જોઈએ. એવું જણાતું નથી કે મંદિર બોર્ડના વર્તમાન ટ્રસ્ટીઓ ઉક્ત મંદિરમાં નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક ચૂંટણી યોજવામાં ઇનકાર કરશે. આપનો દેશ લોકશાહીમાં વિશ્વાસ રાખે છે, જ્યાં દરેક વ્યક્તિને પોતાની વાત કહેવાનો અને યોગ્ય મંચો સમક્ષ પોતાના ઉપાયો મેળવવાનો અધિકાર છે. એ સુવિખ્યાત છે કે આપણા લોકશાહી દેશમાં સંસદની ચૂંટણીઓ યોજાય છે અને પ્રક્રિયા પારદર્શક રહે તે માટે હંમેશા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે; તેમ છતાં, દરેક એક વ્યક્તિને સંતોષ આપવો શક્ય નથી. તે જ રીતે, હાલના કેસમાં પણ વર્તમાન અરજદારોએ વિવિધ સુધારાઓ માગ્યા છે, જેને મંદિર બોર્ડના ટ્રસ્ટીઓએ આ દલીલ સાથે વિરોધ કર્યો છે કે ચૂંટણી પ્રક્રિયા નિષ્પક્ષ અને સુગમ રીતે હાથ ધરવામાં આવી રહી છે અને આવા કોઈ ફેરફારોની આવશ્યકતા નથી. ભારતીય મતવિસ્તારમાં દરેક નાગરિકને ઉમેદવારને ચૂંટવાનો અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યો છે અને તે કોઈપણ રીતે મર્યાદિત કરી શકાતો નથી, સિવાય કે હાલ અમલમાં રહેલા કોઈ કાયદામાં તે અંગે વિશિષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય. અહીં સુધી કે નિયમો અથવા યોજનાઓ પણ અધિનિયમ અથવા આપણા સંવિધાનના વિરુદ્ધ હોઈ શકતી નથી.

૧૮. વધુમાં, નોંધમાં લાવવામાં આવ્યું છે કે શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિરના પરિસરમાં અંદાજે ૭૦ x ૧૦૦ મીટર જેટલી જગ્યા છે, જે અત્યંત ઓછી છે અને ચૂંટણીના સમયમાં પાર્કિંગ, અન્ય પગપાળા જનારાઓ તથા વાહનોના અવરજવર માટેના માર્ગમાં અવરોધ જેવી અનેક મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય છે; મતદાતાઓને લાંબી કતારમાં ઊભા રહેવું પડે છે, જે અંદાજે લગભગ ૧ કિમી સુધી જાય છે, અને ઉક્ત બાબત ગઢડાના ટ્રાફિકને તેમજ નજીક આવેલી અન્ય દુકાનોને પણ અસર કરે છે. આ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં અનુયાયીઓ અને ભક્તોની વિશાળ સંખ્યા છે અને જ્યાં સુધી ગઢડાના શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં અંદાજે ૫૦,૦૦૦ થી વધુ ભક્તો, અનુયાયીઓ, સંતો વગેરે છે અને, તેથી, ઉક્ત મંદિરની ચૂંટણી પ્રક્રિયા દરમિયાન યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક બને છે, જેથી ગઢડાની અન્ય જનતા તેમજ મુલાકાતીઓ, પર્યટકો અને ત્યાંના રહેવાસીઓને થતી અસુવિધા ટાળી શકાય. જોકે, બીજી બાજુએ, એટલે કે મંદિર બોર્ડે, મંદિર પરિસરમાં ઓછી જગ્યા હોવાનો ઇનકાર કર્યો હતો અને રજૂઆત કરી હતી કે જગ્યા પૂરતી છે અને હંમેશાં ચૂંટણી કોઈ મુશ્કેલી વિના એ જ પરિસરમાં યોજાતી આવી છે. પરંતુ એટલું કહેવું યોગ્ય છે કે દેશની વસ્તી અને તેના અનુસંધાને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં ભક્તો અને હરિભક્તોની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધી રહી છે અને દાયકાથી પૂર્વે જેવી સ્થિતિ હતી તેવી હવે રહી નથી, અને તેથી ચૂંટણી માટે સ્થળની અછત ઊભી થવાની શક્યતા છે. અન્યથા પણ, વ્યવસ્થિત અને સુચારુ ચૂંટણી પ્રક્રિયા માટે જો ચૂંટણી કેન્દ્ર અન્ય સ્થળે પણ વિસ્તૃત કરવામાં આવે, તો તેનાથી વર્તમાન મંદિર બોર્ડને કોઈ અવરોધ થવાનો નથી. અરજદારોએ “લક્ષ્મીવાડી” નામનું એક સ્થળ સૂચવ્યું છે, જે ગોપીનાથજી દેવ મંદિરની નજીક આવેલું છે અને એ જ ટ્રસ્ટના આધિન છે. તે એક ખુદી

જગ્યા છે, જે અંદાજે ૪૦ થી ૫૦ એકર જેટલી છે અને ઉક્ત ખુદ્દી જમીન પર અનેક સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. ચૂંટણી માટે મતદાન મથક તરીકે આ જગ્યા શા માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાતી નથી તે અંગે મંદિર બોર્ડ દ્વારા કોઈ વિશિષ્ટ કારણ રજૂ કરવામાં આવ્યું નથી. મતદાતાઓ તેમજ ગઢડાની સામાન્ય જનતાની સુવિધાને ધ્યાનમાં રાખીને, જો બે કેન્દ્રોને મતદાન મથક તરીકે નક્કી કરવામાં આવે, એટલે કે “ગોપીનાથજી દેવ મંદિર”ના પરિસરમાં સાધુઓની ૩ જગ્યાઓ માટે, એટલે કે ત્યાગી, પારષદ, બ્રહ્મચારી, એક મતદાન મથક અને “લક્ષ્મીવાડી” ખાતે ગૃહસ્થોમાંથી ૪ જગ્યાઓ માટે, એટલે કે સત્સંગીઓ અને હરિભક્તો માટે, બીજું મતદાન મથક નક્કી કરવામાં આવે, તો તે ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટના નિયમો અથવા યોજનાને કોઈ રીતે વિરુદ્ધ નહીં ગણાય અને ગઢડા ખાતે ચૂંટણીના દિવસે તે વહીવટી વ્યવસ્થાને પૂરતું સાબિત થશે.

૧૯. ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણને ધ્યાનમાં લેતાં, ચૂંટણી પ્રક્રિયાને યોગ્ય રીતે ગોઠવી શકાય તે માટે એવી વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક છે કે જે હાલના મંદિર બોર્ડ તેમજ અહીં આક્ષેપકર્તા તરીકે રહેલા અન્ય સંતો અને ભક્તો માટે સુગમ રહે અને સાથે સાથે તે સંબંધિત અન્ય સમુદાયો અને ત્યાંના રહેવાસીઓ માટે પણ સુગમ રહે. આ બાબત વિવાદિત નથી કે સીએમએ નં. ૫૭ ઓફ ૧૯૯૩ માં ઘડાયેલા નિયમો બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમ હેઠળ રચાયેલ યોજનાની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત હતા. તેમ છતાં, ઉક્ત નિયમોમાં કોઈપણ ફેરફાર કરવા માટે જિલ્લાની અદાલતની પરવાનગી આવશ્યક છે. આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટની ચૂંટણી પારદર્શક, સરળ અને નિષ્પક્ષ રીતે યોજી શકાય તે માટે કેટલાક ફેરફારોને મંજૂરી આપી શકાય.

૨૦. સીએમએ નં. ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ના અરજદારોએ મંદિર બોર્ડના ટ્રસ્ટીઓ વિરુદ્ધ અવમાનના અરજી પણ દાખલ કરી હતી, જેમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે અદાલત સમક્ષ વાદવિવાદો બાકી હોવા છતાં મંદિર બોર્ડે ચૂંટણીના હેતુસર રૂપિયા ૨૫૦/- અને રૂપિયા ૩૦૦/- ની રકમ વસૂલ કરવાની શરૂઆત કરી દીધી હતી; તેના સમર્થનમાં અરજદારોએ દાતાઓને જારી કરાયેલ તેવી અનેક રસીદો રજૂ કરી હતી. આ સંદર્ભમાં વિચારવાનું એ છે કે દર્શાવેલ રકમ વસૂલ કરવામાં આવી છે, છતાં તેમાંથી એ નિર્દિષ્ટ થતું નથી કે તે ચૂંટણીના હેતુસર જ વસૂલ કરવામાં આવી છે અને તે વર્તમાન ચૂંટણી પ્રક્રિયાને લાગુ પડશે. તેમ છતાં, મંદિર બોર્ડે ૩૧-૦૩-૨૦૧૮ના રોજ ચૂંટણી યોજવામાં આવશે તેવી જાહેરાત પ્રસિદ્ધ કરી હતી, જે નિશ્ચિતપણે મંદિર બોર્ડના ટ્રસ્ટીઓ તરફથી પ્રતિકૂળ વર્તન દર્શાવે છે. કારણ કે અનેક વાદવિવાદો બાકી છે, તેવી ચૂંટણી જાહેર કરવા માટે કોઈ હોબાળો થવો જોઈએ નહીં, વિશેષ કરીને જ્યારે અરજીઓ નિર્ધારિત થવાની કગારમાં હોય. જોકે, આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે મંદિર બોર્ડે ચૂંટણીના પ્રચલિત નિયમોનો વિચાર કર્યો હતો અને પ્રચલિત નિયમોનો કોઈ ભંગ થયો નહોતો તથા ચૂંટણી યોજવા અંગે કોઈ સ્થગિત આદેશ પણ નહોતો, અવમાનના અરજી સંદર્ભે હવે નક્કી કરવા જેવું કશું બાકી રહેતું નથી. તેમ છતાં, પ્રસિદ્ધ કરાયેલ જાહેરાત પ્રચલિત નિયમો અનુસાર હોવા છતાં અને તેમાં કેટલાક ફેરફારો કરવામાં આવ્યા છે જે હાલની ચૂંટણીને લાગુ પડશે, ૩૧-૩-૨૦૧૮ના રોજ યોજનારી દર્શાવેલ ચૂંટણીની જાહેરાત રદ કરવી યોગ્ય ગણાશે અને અહીં સુધારવામાં આવેલા નિયમોના અમલીકરણ પછી, ચૂંટણી પ્રક્રિયાના હેતુસર એ જ નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે.

૨૧. જોકે, બંને અરજીઓનો નિર્ણય કરવાનું હોવાથી, ભક્તો અને અનુયાયીઓનો વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા જળવાઈ રહે તે માટે ચૂંટણી

પ્રક્રિયામાં નિષ્પક્ષતા, પારદર્શિતા અને પ્રામાણિકતા એવા સર્વોપરી તત્ત્વો છે, જેને ધ્યાનમાં રાખવા આવશ્યક છે. આ સંદર્ભમાં, મંદિર બોર્ડના વર્તમાન ટ્રસ્ટીઓ, જેઓ હંમેશા ચૂંટણી પ્રક્રિયા હાથ ધરતા આવ્યા છે, તેમના સ્થાને કોઈ અન્ય વ્યક્તિને ચૂંટણી પંચ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે તો તે યોગ્ય ગણાય. તેથી, બંને પક્ષોની વ્યથા વચ્ચે સંતુલન જળવાઈ રહે તે માટે, ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટ, ગઢડા ની સમગ્ર ચૂંટણી પ્રક્રિયા માટે બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે, એવો હું અભિપ્રાય ધરાવું છું.”

૩૫. ફેરફારો નીચે મુજબ છે;

“(એ) બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને આથી ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે છે અને તે ચૂંટણીના આયોજન અને સંચાલનનો એકમાત્ર પ્રભાર ધરાવશે, જેને બોટાદના સહાયક ચેરિટી કમિશનર દ્વારા સહાય આપવામાં આવશે.

(બી) ગઢડા ના વર્તમાન મંદિર બોર્ડ દ્વારા ચૂંટણી અંગેની જાણ બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને કરવામાં આવશે અને ચૂંટણીની તારીખ તથા કાર્યક્રમ અંતિમ કરવામાં આવશે, (૧) ગોપીનાથજી દેવ મંદિરના પરિસરમાં, જે સાધુઓની ૩ બેઠકો એટલે કે ત્યાગી, પારષદ અને બ્રહ્મચારી માટે મતદાન મથક રહેશે, અને (૨) લક્ષ્મીવાડી, જે ગૃહસ્થોની ૪ બેઠકો એટલે કે હરિભક્તો અને સત્સંગીઓ માટે મતદાન મથક રહેશે, અને બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટર ચૂંટણી અધિકારી તરીકે પોતાની ફરજ બજાવશે.

(સી) બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટર, બોટાદના સહાયક ચેરિટી કમિશનર સાથે પરામર્શ કરીને, ચૂંટણીના હેતુ માટે અન્ય અધિકારીઓની નિમણૂક કરી શકશે અને આવી રીતે નિયુક્ત થયેલ વ્યક્તિને કોઈ હિતસંઘર્ષ હોવો જોઈએ નહીં તેમજ તેઓ ગોપીનાથજી દેવ મંદિરના સત્સંગી અથવા હરિભક્ત ન હોવા જોઈએ. બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટર, બોટાદના સહાયક ચેરિટી કમિશનર અને અન્ય નિયુક્ત વ્યક્તિ, જો કોઈ હોય, તેમને ચૂંટણી અધિકારી દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે તે મુજબ ટ્રસ્ટની નિધિમાંથી ભથ્થાં અને પરિશ્રમિક ચૂકવવામાં આવશે અને પરિશ્રમિક બાબતે કોઈ વિવાદ ઊભો થાય તો જિલ્લા અદાલતનો આદેશ અંતિમ ગણાશે.

(ડી) હાલના ટ્રસ્ટ બોર્ડ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવનાર પ્રાથમિક મતદાર યાદી સામેની વાંધાઓ પર વિચાર કરવા માટે, તેમજ મતદારોના ફોટોગ્રાફો અને અન્ય અનુસંગિક વિગતો સાથે, ચૂંટણી અધિકારીને બોટાદના સહાયક ચેરિટી કમિશનર અને હાલના મંદિર બોર્ડના અધ્યક્ષની સહાયથી તમામ હકો અને સત્તાઓ રહેશે, અને અંતિમ મતદાર યાદી ચૂંટણી અધિકારીના નિર્દેશ અને આદેશ મુજબ તૈયાર કરવામાં આવશે.

(ઈ) નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક ચૂંટણી યોજવા માટે, બોટાદ જિલ્લાના કલેક્ટર, અર્થાત્ ચૂંટણી અધિકારી, જરૂરી સૂચનાઓ આપવા અને યોગ્ય નિર્ણયો લેવા માટે અધિકૃત રહેશે અને ચૂંટણી પ્રક્રિયા દરમિયાન, વર્તમાન ટેમ્પલ બોટાદના સભ્યોને ચૂંટણીના સંચાલનમાં પોતાને સંકળાવવા અધિકાર રહેશે નહીં, સિવાય કે જ્યાં ચૂંટણી અધિકારી તેમની સહાયતા અથવા હાજરી આવશ્યક ગણે.

(એફ) મંદિર બોર્ડમાં ગૃહસ્થના ૪ સ્થાન ભરવા માટે, ગૃહસ્થ પંથના ઉમેદવારને ૪ મત આપી શકાશે, પરંતુ કોઈપણ વ્યક્તિ દરેક ઉમેદવારને એકથી વધુ મત આપી શકશે નહીં; એ જ રીતે, સાધુ એટલે કે ત્યાગી પંથમાં સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારીના ૩ સ્થાન ભરવા માટે, તેઓને કોઈપણ પંથના ઉમેદવારોને ૩ મત આપવાનો અધિકાર રહેશે, પરંતુ કોઈપણ વ્યક્તિ ત્યાગીના દરેક પંથ એટલે કે સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારીમાં એકથી વધુ મત આપવાની હકદાર રહેશે નહીં.

(જી) મંદિર બોર્ડના બદલે, જ્યાં જ્યાં લાગુ પડે ત્યાં ઉપરોક્ત ચૂંટણી આયોગ દ્વારા ચૂંટણી પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવશે અને બાકીના નિયમો યથાવત્ રહેશે. ”

૩૬. અહીંના અપીલકર્તાઓ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ એકમાત્ર ગંભીર વાંધો આદેશના અમલકારી ભાગના ૩(એફ) માં સમાવાયેલ સુધારા અંગે છે. ૩(એફ) નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે;

(એફ) મંદિર બોર્ડમાં ગૃહસ્થના ૪ સ્થાનો ભરવા માટે, ગૃહસ્થ પંથના ઉમેદવારને ૪ મત આપી શકાશે, પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ દરેક ઉમેદવારને એકથી વધુ મત આપશે નહીં; તે જ રીતે સાધુ એટલે કે ત્યાગી પંથમાં સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારીના ૩ સ્થાનો ભરવા માટે, તેમને કોઈપણ પંથના ઉમેદવારોને ૩ મત આપવાનો અધિકાર રહેશે, પરંતુ કોઈપણ વ્યક્તિ ત્યાગીના દરેક પંથ એટલે કે સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારીમાં એકથી વધુ મત આપવા હકદાર રહેશે નહીં.

૩૭. ઉપર ઉલ્લેખિત કલમ ૩(એફ) માં સમાવાયેલ ફેરફાર અંગે ઘણો હંગામો મચાવવામાં આવ્યો છે, કારણ કે અપીલકર્તાઓના મતે તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ નો ભંગ કરે છે. હું સ્પષ્ટ કરું છું કે ઉપર ઉલ્લેખિત કલમ ૩(એફ) માં સમાવાયેલ ફેરફાર બે સત્સંગીઓ દ્વારા દાખલ

કરાયેલ આંક ૧૨૯ ની અરજીના અનુસંધાને કરવામાં આવ્યો છે. પ્રારંભમાં જોરશોરથી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આંક ૧૨૯ ની અરજી કાયદેસર રીતે ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે તે માત્ર એક સાધુ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે કાનૂની આવશ્યકતા એ છે કે આવી અરજી બે સાધુઓ દ્વારા દાખલ થવી જોઈએ. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે મૂળ અરજી, આંક ૧૨૯ રજૂ કરીને, જેમાં બે સાધુઓના બે હસ્તાક્ષર સમાવિષ્ટ છે, આ પાસું સ્પષ્ટ કર્યું હતું. રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ટ્રસ્ટ બોર્ડ યોગ્ય જવાબ દાખલ કરીને આંક ૧૨૯ ની અરજીનો વિરોધ કર્યો હતો. તેમ છતાં, નીચલી અદાલતે વિવાદિત આદેશ પસાર કરતાં પરિચ્છેદ-૧૭ માં ભૂલથી નોંધ્યું છે કે મંદિર બોર્ડ તરફથી આંક ૧૨૯ ની અરજીના વિરોધમાં કોઈ વિરુદ્ધ રજૂઆતો નોંધપોથી પર જોવા મળતી નથી. વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી છે કે કલમ-૩(એફ) માં સમાવાયેલ નિર્દેશોનો અર્થ એવો થશે કે સાધુઓ, બ્રહ્મચારીઓ અને પાળાઓ જેવા વિવિધ મતવિસ્તારોના મતદારો ત્રણેય મતવિસ્તારોના ઉમેદવારોને મત આપી શકશે, જે સર્વોચ્ચ અદાલતના કિલે સિંહ અને અન્ય વિ. ધ રજિસ્ટ્રાર, કેન કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ (કેન કમિશનર), લખનૌ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૭૫૮ માં અહેવાલિત નિર્ણય અને આ વડી અદાલતની ખંડપીઠના ખાનોદર (ઓલ્ડ) મિલ્ક પ્રોડ્યુસર્સ કો-ઓપરેટિવ સોસાયટી લિ. અને અન્ય વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય, ૨૦૧૨ (૧) જીએલએચ રજપ ના નિર્ણયના વિરુદ્ધ છે. બીજી તરફ, આંક ૧૨૯ અને કલમ ૩(એફ) માં સમાવાયેલ નિર્દેશ અંગે, પ્રતિવાદીઓ તરફથી રજૂ કરાયેલી દલીલો નીચે મુજબ છે;

આંક ૧૨૯ની અરજી બે સાધુઓ દ્વારા કરવામાં આવી હતી, તે છે:
 (૧) શાસ્ત્રી હરજીવનદાસજી ગુરુ પૂજ્ય સ્વામી ભાનુપ્રકાશદાસજી
 અને (૨) સ્વામી ઘનશ્યામપ્રિયાદાસજી ગુરુ પૂજ્ય સ્વામી

દેવાનંદનદાસજી. અરજી ઉપર બંને સાધુઓની સહી છે. તેથી, અરજી યોગ્ય રીતે કરવામાં આવેલી હતી.

આ તબક્કે એ ઉલ્લેખ કરવો સંબંધિત છે કે આ બે સાધુઓ દ્વારા આંક ૧૨૯ની અરજી કરવામાં આવે તે પહેલાં, પક્ષકાર પ્રતિવાદી તરીકે જોડવા માટે આ બે સાધુઓ દ્વારા આંક ૮૮ની અરજી કરવામાં આવી હતી. આંક ૮૮ની અરજી, જેની પ્રમાણિત નકલ આ માનનીય અદાલત સમક્ષ સુનાવણી દરમિયાન રજૂ કરવામાં આવી છે, તેથી બે અરજદારોનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ બંને અરજદારોએ ઉક્ત આંક ૮૮ની અરજી પર પણ હસ્તાક્ષર કર્યા છે. આંક ૮૮ની અરજી માનનીય જિલ્લા દ્વારા તા. ૨૨.૧.૨૦૧૩ના આદેશથી મંજૂર કરવામાં આવી હતી

ન્યાયાધીશ. ઉક્ત આદેશે અંતિમતા પ્રાપ્ત કરી છે.

* તેથી, આંક ૧૨૯ની અરજી નિભાવ્ય હતી.

* મંદિર બોર્ડ દ્વારા જવાબ આપવામાં આવ્યો હોવા છતાં, માનનીય ન્યાયાધીશે આક્ષેપિત ચુકાદામાં નોંધ્યું છે કે મંદિર બોર્ડ તરફથી કોઈ વાંધો લેવામાં આવ્યો નથી, તે દલીલ અંગે રજૂ કરવામાં આવે છે કે પેપરબુકના પૃષ્ઠ ૪૧૮ પર આધાર મૂકી એવું સૂચવવું કે મંદિર બોર્ડે આંક ૧૨૯ની અરજીનો જવાબ દાખલ કર્યો હતો, તે ગેરસમજપૂર્ણ છે, કારણ કે પૃષ્ઠ ૪૧૮ પર રજૂ કરાયેલ દસ્તાવેજ આંક ૧૨૯ની અરજીનો જવાબ નથી. તે તો આંક ૧૨૯ની અરજીના અરજદારો દ્વારા પક્ષકાર તરીકે જોડવા બાબતે દાખલ કરાયેલ આંક ૮૮ની અરજીનો જવાબ હતો. આંક ૮૮ની અરજી આંક ૧૮ની જાહેર નોટિસના અનુસંધાને બે અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. ટ્રસ્ટ બોર્ડે આંક ૧૨૯ની અરજીમાં કરાયેલા નિવેદનો અથવા માગવામાં આવેલી રાહતો અંગે

કોઈ વાંધા દાખલ કર્યા નહોતા. તેથી માનનીય ન્યાયાધીશે આક્ષેપિત ચુકાદાના પરિણેદ ૧૭માં યોગ્ય રીતે નોંધ્યું હતું કે આ આંક ૧૨૮ની અરજીના વિરોધમાં કોઈ રજૂઆતો કરવામાં આવી નહોતી.”

૩૮. કલમ ૩(એફ) અંગે અપીલકર્તાઓની તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોથી હું પ્રભાવિત થતો નથી.

૩૯. યોજનાની કલમ ૧૯(બી) મુજબ, માત્ર બે જ મતવિસ્તારો છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થ મતવિસ્તાર અને સંન્યાસી (ત્યાગી) મતવિસ્તાર. ગૃહસ્થ મતવિસ્તારમાંથી ચાર પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી થવાની છે અને ત્યાગી મતવિસ્તારમાંથી ત્રણ પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી થવાની છે.

૪૦. કલમ (એફ) માં સમાવિષ્ટ નિર્દેશો ત્યાગી મતવિસ્તારને સંબંધિત છે. વધુ ત્રણ મતવિસ્તારો છે, એટલે કે, સાધુ મતવિસ્તાર, બ્રહ્મચારી મતવિસ્તાર અને પાલાસ મતવિસ્તાર, એવો વિવાદવાચક દાવો હકીકતમાં અયોગ્ય છે. ત્યાગી મતવિસ્તારમાં બ્રહ્મચારીઓ, સાધુઓ અને પાલાસનું પ્રતિનિધિત્વ છે. વ્યક્તિઓના આ ત્રણ વર્ગો મળીને એક જ મતવિસ્તાર, એટલે કે, ત્યાગી મતવિસ્તાર, રચે છે.

૪૧. પડકારાયેલા આદેશના કાર્યકારી ભાગની કલમ ૩(એફ) માં સમાવાયેલ નિર્દેશ કોઈ પણ રીતે યોજનાની કલમ ૧૯ સાથે અસંગત નથી. કલમ (એફ) નું સાવધાનીપૂર્વક વાચન કરવાથી એવું સૂચિત થાય છે કે ગૃહસ્થ મતવિસ્તારમાં ૪ બેઠકો ભરવા માટે ગૃહસ્થ મતવિસ્તારના ઉમેદવારોને ૪ મત આપી શકાય. જોકે, તે મતવિસ્તારમાં દરેક ઉમેદવારને માત્ર ૧ મત જ આપી શકાય. તેવી જ રીતે, ત્યાગી મતવિસ્તાર અંગે ૩ બેઠકો ભરવા માટે દરેક મતદાર પાસે ૩ મત હશે. જોકે, મતદારને સાધુઓ, પાલાઓ અથવા બ્રહ્મચારીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા ઉમેદવારોને એક કરતાં વધુ મત

આપવાનો હક રહેશે નહીં. અપીલકર્તાઓની રજૂઆત એવી રીતે આગળ વધેલી હતી કે જાણે ત્યાગી મતવિસ્તારની અંદર ત્રણ મતવિસ્તારો હોય. મારા મત મુજબ, કલમ (એફ) માં સમાવાયેલ નિર્દેશ યોજનાની કલમ ૧૯(બી) સાથે સુસંગત છે. તેથી, મારા મત મુજબ, કલમ (એફ) માં સમાવાયેલ નિર્દેશ વાજબી અને માન્ય છે.

૪૨. આ તબક્કે ઉદ્દેખ કરવો પ્રાસંગિક છે કે કલમ ૩(એફ) ની શરતો મુજબનો નિર્દેશ બે સત્સંગીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અરજી, આંક ૧૨૯, અને તેમાં માગવામાં આવેલ રાહતોના અનુસંધાનમાં આપવામાં આવ્યો છે. પડકારાયેલ ચુકાદાના ફકરા-૧૭ માં નીચલી અદાલતે નોંધ્યું છે કે ટ્રસ્ટ બોર્ડ અરજી, આંક ૧૨૯, માં માગવામાં આવેલ રાહતો અંગે કોઈ વિરુદ્ધ રજૂઆત કરી નહોતી અથવા કોઈ ગંભીર વાંધો ઉઠાવ્યો નહોતો. આ સંદર્ભમાં, અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે હકીકતમાં યોગ્ય જવાબો દાખલ કરીને વિવિધ વાંધાઓ ઉઠાવવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ નીચલી અદાલતે તે વાંધાઓ અવગણ્યા હતા. એ સાચું હોઈ શકે કે અપીલકર્તાઓએ આ બાબતે લેખિતમાં વાંધાઓ ઉઠાવ્યા હોય, પરંતુ, પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, ચુકાદાના સાદા વાંચન પરથી એવું જણાય છે કે મૌખિક રજૂઆતો દરમિયાન આંક ૧૨૯ નો કડક વિરોધ થયો ન હોઈ શકે. આ પરિસ્થિતિમાં, હું સર્વોચ્ચ અદાલતના મોહમ્મદ અકમ વિ. ચીફ ઇલેક્શન ઓફિસર, ૨૦૦૮(૨) એસસીસી ૯૫,ના પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલ એક નિર્ણયનો ઉદ્દેખ કરી શકું છું, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

“....કાયદામાં એવી અનુમાનધારણા છે કે ન્યાયાધીશ તેમની સમક્ષ દબાણપૂર્વક રજૂ કરાયેલા તમામ મુદ્દાઓનો વિચાર કરે છે. ઘણીવાર એવું બને છે કે અરજી અથવા અપીલમાં અરજીપત્ર અથવા અપીલના સ્મરણપત્રમાં અનેક મુદ્દાઓ ઉઠાવવામાં આવે છે, પરંતુ દલીલો વખતે

તેમાંથી માત્ર કેટલાક મુદ્દાઓ જ દબાણપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવે છે. સ્વાભાવિક રીતે, ન્યાયાધીશ દલીલો દરમિયાન પોતાની સમક્ષ દબાણપૂર્વક રજૂ કરાયેલા મુદ્દાઓનો જ વિચાર કરશે અને એવું અનુમાન કરવામાં આવશે કે અપીલકર્તાએ બાકીના મુદ્દાઓ છોડી દીધા હતા; અન્યથા, તેઓએ તેમનો પણ વિચાર કર્યો હોત. જો કોઈ મુદ્દાનો અદાલતના ચુકાદામાં ઉલ્લેખ ન હોય, તો અનુમાન એવું થાય છે કે તે મુદ્દો વિદ્વાન ન્યાયાધીશ સમક્ષ ક્યારેય દબાણપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હતો અને તે છોડી દેવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, આ ખંડનીય અનુમાનધારણા છે. જો અરજદાર એવો દાવો કરે કે તેણે તે મુદ્દો પણ દબાણપૂર્વક રજૂ કર્યો હતો (જેનો વિવાદિત ચુકાદામાં વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી), તો તેને તે જ વિદ્વાન ન્યાયાધીશ (અથવા ખંડપીઠ) સમક્ષ અરજી કરવાનો ખુલ્લો અધિકાર છે કે હકીકતમાં અન્ય મુદ્દાઓ પણ દબાણપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ વિવાદિત ચુકાદામાં તેમનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી; ત્યારે સંબંધિત અદાલત સમીક્ષા આદેશ સહિત યોગ્ય આદેશો પસાર કરી શકે છે. પરંતુ, સામાન્ય રીતે, પક્ષકારને અપીલ દાખલ કરીને એવો મુદ્દો દલીલરૂપે રજૂ કરવાની છૂટ નથી, ભલે તે મુદ્દો નીચલી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલી અરજી અથવા સ્મરણપત્રમાં લેવામાં આવ્યો હોય. જે પક્ષકારને આવી ફરિયાદ હોય, તેણે તે જ અદાલતનો આશરો લેવો જોઈએ જેણે ચુકાદો આપ્યો છે, અને આગ્રહ કરવો જોઈએ કે અન્ય મુદ્દાઓ દબાણપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા પરંતુ તેમનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નહોતો. ”

૪૩. તેથી, ઉપરોક્તના દૃષ્ટિકોણે, અપીલકર્તાઓ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલ ઝિલે સિંહ (ઉપરોક્ત) અને ખાનોદર (જૂની) મિલ્ક પ્રોડ્યુસર્સ કોઓપરેટિવ સોસાયટી લિ. (ઉપરોક્ત) ના કેસોમાં થયેલા બંને નિર્ણયો કોઈ ઉપયોગના નથી. અન્યથા પણ, તે તથ્યોના આધારે ભિન્ન છે અને તેમનો

સિદ્ધાંત હાલના કેસમાં લાગુ પડતો નથી. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬:-

૪૪. પડકારાયેલ આદેશના કાર્યકારી ભાગના પરિચ્છેદ-૩(એફ) માં સમાવિષ્ટ દિશાનિર્દેશોના સંદર્ભમાં ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ બાબતે ઘણો વિવાદ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ચૂંટણીના નિયમોમાં જરૂરી સુધારા સાથે ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬નું કઈ રીતે ઉદ્ધંધન થયું હોવાનું કહી શકાય, તે હું સમજવામાં અસફળ રહ્યો છું. એટલું કહી શકાય કે અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ બંને અનુક્રમે ધાર્મિક સ્વતંત્રતા સાથે સંબંધિત છે, પરંતુ હું હમણાં જ દર્શાવીશ તેમ, આપણા સંવિધાનમાં કલ્પાયેલ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા અમર્યાદિત સ્વતંત્રતા નથી. સંવિધાન દ્વારા સુરક્ષિત કરવામાં આવેલી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા એવી છે કે જેને એક ધાર્મનિરપેક્ષ રાજ્યના પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજવી આવશ્યક છે. ધર્મના દરેક પાસાને સુરક્ષા આપવામાં આવી નથી, તેમજ સંવિધાને એવું પણ પ્રદાન કર્યું નથી કે દરેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકાય નહિ. અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ માં વપરાયેલ “ધર્મ” શબ્દનો કડક અને વ્યુત્પત્તિજન્ય અર્થમાં અર્થઘટન કરવું જોઈએ. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ હેઠળનો અધિકાર અમર્યાદિત અધિકાર નથી. તે જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્યને આધિન એવો અધિકાર છે, અને વધુમાં તે રાજ્યને એવો કોઈપણ કાયદો બનાવવાની મંજૂરી આપે છે કે જે કોઈપણ આર્થિક, નાણાકીય, રાજકીય અથવા અન્ય ધાર્મિકેતર પ્રવૃત્તિનું નિયંત્રણ કરે અથવા તેના પર પ્રતિબંધ મૂકે, ભલે તે ધાર્મિક આચરણ સાથે સંકળાયેલ હોય, અને રાજ્યને વધુ એક અધિકાર પણ અપાયેલો છે, તે છે કે રાજ્ય સામાજિક કલ્યાણ અને સુધારણા માટે કાયદેસર વ્યવસ્થા કરી શકે છે, ભલે તે કરતી વખતે કોઈ વ્યક્તિના ધર્મના સ્વીકાર, આચરણ અને પ્રસારણમાં હસ્તક્ષેપ થતો હોય. જ્યારે આપણે અનુચ્છેદ ૨૬ તરફ વળીએ છીએ, ત્યારે તે કોઈ વ્યક્તિ અથવા નાગરિકના અધિકારો સાથે

સંબંધિત નથી. તે ધાર્મિક સંપ્રદાય અથવા ધાર્મિક સંપ્રદાયના કોઈ વર્ગના અધિકાર સાથે સંબંધિત છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૨૬ જે કાર્ય કરે છે તે એ છે કે તે અનુચ્છેદ ૨૫ દ્વારા સુરક્ષિત વ્યક્તિગત અધિકારોથી ભિન્ન એવા સામૂહિક અધિકારોનું રક્ષણ અને સંરક્ષણ કરે છે, અને જે અધિકારો સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યા છે તે ઉપખંડ (એ), (બી), (સી) અને (ડી) માં દર્શાવવામાં આવેલ છે.

૪૫. બંધારણમાં વપરાયેલ "ધર્મ" અભિવ્યક્તિની વ્યાખ્યા બંધારણમાં કરવામાં આવેલી નથી, તથા બંધારણના અર્થઘટનને લાગુ પડે તેવા કાયદામાં પણ કરવામાં આવેલી નથી. વસ્તુઓના સ્વભાવથી જ "ધર્મ" અથવા "ધર્મસંબંધિત બાબતો" જેવી અભિવ્યક્તિની વ્યાખ્યા કરવી, અશક્ય ન હોય તો પણ, અત્યંત કઠિન રહેશે. મૂળતઃ ધર્મ વ્યક્તિગત શ્રદ્ધા અને માન્યતાનો વિષય છે; વ્યક્તિનો તેના સર્જનહાર અથવા નિર્માતા તરીકે જેને તે માને છે તેના સાથેનો વ્યક્તિગત સંબંધ છે; અથવા તે જે ઉચ્ચ શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખે છે કે જે સજીવ પ્રાણીઓના અસ્તિત્વને અને બ્રહ્માંડની શક્તિઓને નિયંત્રિત કરે છે તેના સાથેનો સંબંધ છે. વધુમાં, એક જ ધર્મ નથી પરંતુ અસંખ્ય ધર્મો છે અને આ દેશમાં તથા આ રાજ્યમાં વસતા વિવિધ વ્યક્તિઓ વિવિધ ધાર્મિક માન્યતાઓ સ્વીકારે છે, અને કેટલીક માન્યતાઓ ધર્મને એવી બાબતો સાથે સમાન ગણાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે જે હકીકતમાં માત્ર ધર્મના પાસાઓ જ હોઈ શકે; તેથી એવી વ્યાખ્યા ઘડવી મુશ્કેલ છે કે જેને સર્વ ધર્મો અથવા ધર્મસંબંધિત બાબતો પર લાગુ પડે એવી માનવામાં આવે.

૪૬. કોઈપણ સંસ્થાની મિલકતના વ્યવસ્થાપન સંબંધિત બાબતોમાં, ભલે તે ધાર્મિક સંસ્થા હોય, તેમ છતાં વ્યવસ્થાપન અથવા વહીવટનો અધિકાર કલમ (ડી) મુજબ દેશના કાયદા અધીન છે. ધાર્મિક પંથોને તેમની

મિલકતોનો વહીવટ કાયદા અનુસાર સિવાય અન્ય રીતે કરવાનો કોઈ અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યો નથી. તેથી, કોઈપણ ધાર્મિક પંથની માલિકીની મિલકતના વહીવટમાં દેશના કાયદા અનુસાર સિવાય અન્ય રીતે મિલકતના વહીવટનો અધિકાર પ્રયોગ કરવાનો કોઈ પ્રયત્ન બંધારણ દ્વારા સુરક્ષિત રાખી શકાય તેમ નથી.

૪૭. તેથી, મારા વિચાર માટે ઊભો થતો પ્રથમ પ્રશ્ન એ છે કે સુધારેલ નિયમો કયા ધાર્મિક કાર્ય અથવા ધાર્મિક પ્રથામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે? શું સુધારેલ નિયમ ધર્મસંપ્રદાય દ્વારા ચલ કે અચલ સંપત્તિના અર્જન અને માલિકી રાખવામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે? શું સુધારેલ નિયમો કોઈપણ રીતે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૬(ડી) સાથે વિસંગત છે?

૪૮. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ સર્વોચ્ચ અદાલતના અનેક અતિમહત્વપૂર્ણ નિર્ણયોના વિષય રહ્યા છે. આ નિર્ણયો પૈકીનો પ્રથમ નિર્ણય ધ કમિશનર, હિંદુ રિલીજિયસ એન્ડોમેન્ટ્સ, મદ્રાસ વિ. શ્રી લક્ષ્મીન્દ્ર તીર્થ સ્વામિયાર ઓફ શ્રી શિરૂર મઠ, (૧૯૫૪) સર્વોચ્ચ અદાલત રિપોર્ટ્સ ૧૦૦૫માં છે. તે કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત મદ્રાસ હિંદુ રિલીજિયસ એન્ડ ચેરિટેબલ એન્ડોમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ (આગળ 'મદ્રાસ અધિનિયમ' તરીકે ઉલ્લેખિત) ની અનેક જોગવાઈઓની બંધારણીય માન્યતા પર વિચાર કરી રહી હતી. જે પ્રથમ સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે તે એવો છે કે, જનહિતમાં, મહાધિપતિ જેવી જાહેર સંસ્થાના પ્રભારી વ્યક્તિના અધિકારો પર હંમેશા વાજબી મર્યાદાઓ મૂકી શકાય, પરંતુ આવી મર્યાદાઓ એવી ન હોવી જોઈએ કે તેને રાજ્યના વિભાગ હેઠળના નોકરના સ્તરે ઉતારી દે. મર્યાદાઓની વાજબીતા આ દૃષ્ટિકોણથી આંકવાની રહેશે. આ અવલોકનો બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૮(૧)(એફ) હેઠળ શ્રી શિરૂર મઠના મહાધિપતિના

અધિકારોના સંદર્ભમાં કરવામાં આવ્યા હતા. અનુચ્છેદ રૂપ અંગે વિચાર કરતાં, શ્રી ન્યાયમૂર્તિ

મુખર્જી, અદાલત તરફથી બોલતાં, નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:

હવે આપણે અનુચ્છેદ રૂપ તરફ આવીએ છીએ, જેની ભાષા દર્શાવે છે તેમ, જાહેર વ્યવસ્થા, આરોગ્ય અને નૈતિકતાને આધિન રહીને, દરેક વ્યક્તિને માત્ર એવી ધાર્મિક માન્યતા રાખવાની સ્વતંત્રતા જ સુરક્ષિત કરે છે, જેને તેના વિચાર અને અંતઃકરણ દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવી હોય, એવું નહીં પરંતુ પોતાની માન્યતાનું તે યોગ્ય માને એવા બાહ્ય કૃત્યો દ્વારા પ્રદર્શન કરવાની અને અન્યના બોધાર્થે પોતાના વિચારોનો પ્રચાર અથવા પ્રસાર કરવાની સ્વતંત્રતા પણ સુરક્ષિત કરે છે. અહીં “વ્યક્તિઓ” શબ્દનો અર્થ માત્ર વ્યક્તિગત મનુષ્યો એવો થાય છે કે તેમાં નિગમિત સંસ્થાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે કે કેમ, તે અંગે પ્રશ્ન ઊભો કરવામાં આવ્યો છે. અમારી દૃષ્ટિએ, વર્તમાન હેતુ માટે આ પ્રશ્ન જરા પણ પ્રસ્તુત નથી. મહાધિપતિ નિશ્ચિતરૂપે કોઈ નિગમિત સંસ્થા નથી; તે આધ્યાત્મિક સંપ્રદાયનો પ્રમુખ છે અને પોતાના પદના બળે તેને ધાર્મિક ગુરુ તરીકેની ફરજો બજાવવાની હોય છે. જે ધાર્મિક સિદ્ધાંતોનો તે અનુયાયી છે, તેમનો આચરણ કરવો અને પ્રચાર કરવો તેની ફરજ છે, અને જો કાયદાની કોઈ જોગવાઈ તેને પોતાના સિદ્ધાંતોના પ્રચારથી અટકાવે, તો તે અનુચ્છેદ રૂપ હેઠળ દરેક વ્યક્તિને બાંધધરી આપવામાં આવેલી ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને નિશ્ચિતપણે અસર કરશે. સંસ્થાઓ સ્વયં ધર્મનું આચરણ કરી શકે નહીં અથવા તેનો પ્રચાર કરી શકે નહીં; તે કાર્ય માત્ર વ્યક્તિગત વ્યક્તિઓ દ્વારા જ થઈ શકે, અને આ વ્યક્તિઓ પોતાના વ્યક્તિગત વિચારોનો પ્રચાર કરે છે કે જે સિદ્ધાંતો માટે સંસ્થા અસ્તિત્વમાં છે

તેમનો પ્રચાર કરે છે, તે અનુચ્છેદ રપના હેતુઓ માટે ખરેખર ગોણ છે. સુરક્ષિત કરવામાં આવેલું તત્વ માન્યતાનો પ્રચાર છે, પછી ભલે તે પ્રચાર ચર્ચ અથવા મઠમાં થાય, અથવા મંદિર કે ગૃહસ્થામાં થાય.

૪૯. કલમ ૨૬(બી) અંગે વિચાર કરતાં, શ્રી ન્યાયમૂર્તિ મુખર્જીએ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

અનુચ્છેદ ૨૬ સંદર્ભે વિચારવાનું જે બીજું બાબત બાકી રહે છે તે એ છે કે, અનુચ્છેદની કલમ (બી) નો વ્યાપ શું છે, જે ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં તેના પોતાના કાર્યોના "વ્યવસ્થાપન" વિશે કહે છે?

ભાષા નિઃસંદેહ એ સૂચવે છે કે ધાર્મિક સંપ્રદાય અથવા તેના કોઈ વિભાગના અન્ય એવા કાર્યો હોઈ શકે છે, જે ધર્મસંબંધિત બાબતો ન હોય અને જેઓ પર આ કલમ દ્વારા આપવામાં આવેલી બાંહેધરી લાગુ પડતી ન હોય. પ્રશ્ન એ છે કે ધર્મસંબંધિત બાબતો કઈ છે અને કઈ નથી, તેના વચ્ચે રેખા ક્યાં દોરવાની?

એવું જણાશે કે ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાનો અધિકાર, જે ખંડ (બી) દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે, તે ઉપરાંત અનુચ્છેદ ૨૬ ના આગળના બે ખંડો ધાર્મિક સંપ્રદાયને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો અને તેની માલિકી રાખવાનો અધિકાર તેમજ કાયદા અનુસાર તેવી સંપત્તિનું વહીવટ કરવાનો અધિકાર બાંધધરી આપે છે. તેથી, ધાર્મિક સંપ્રદાય દ્વારા તેની સંપત્તિના વહીવટને ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાના અધિકારથી ભિન્ન પાયા પર મૂકવામાં આવ્યું છે. ઉત્તરવર્તી અધિકાર મૂળભૂત અધિકાર છે, જે કોઈ વિધાનમંડળ છીનવી લઈ શકતું નથી, જ્યારે પૂર્વવર્તી અધિકાર એવા કાયદાઓ દ્વારા નિયમિત કરી શકાય છે, જે વિધાનમંડળ

વિધિસર રીતે લાદી શકે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે ધાર્મિક સમૂહ અથવા સંસ્થાની માલિકીની સંપત્તિના વહીવટને માત્ર સંબંધિત પ્રશ્નો ધર્મ સંબંધિત બાબતો નથી, જેમા અનુચ્છેદના ખંડ (બી) નો અમલ થાય. તો પછી ધર્મ સંબંધિત બાબતો કઈ છે? “ધર્મ” શબ્દની બંધારણમાં વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી અને તે એવો શબ્દ છે કે જે ભાગ્યે જ કોઈ કડક વ્યાખ્યાને સ્વીકારી શકે. એક અમેરિકન મામલામાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે “‘ધર્મ’ શબ્દ મનુષ્યના પોતાના સર્જનહાર સાથેના સંબંધ વિષેના તેના વિચારોને તેમજ તેની સત્તા અને સ્વભાવ પ્રત્યે આદર દર્શાવવાની અને તેની ઈચ્છાનું પાલન કરવાની જે ફરજો તે લાદે છે તેને સંદર્ભિત કરે છે. ઘણી વાર તેને કોઈ વિશિષ્ટ પંથની વિધીપ્રધાન પદ્ધતિ અથવા ઉપાસના સાથે ગૂંથાઈ જાય છે, પરંતુ તે ઉત્તરવર્તીથી ભિન્ન ઓળખી શકાય તેવો છે.” અમને એવું નથી લાગતું કે ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાને ચોક્કસ અથવા પૂરતી ગણાવી શકાય. અમારી બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ મુખ્યત્વે આચરનાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૪(૨) પર આધારિત છે અને જ્યારે અમારા બંધારણ – નિર્માતાઓએ બંધારણ રચ્યું ત્યારે તેમના મનમાં ઉપર મુજબ આપવામાં આવેલી “ધર્મ” ની વ્યાખ્યા રહી હશે કે કેમ તે અંગે અમને ગંભીર શંકા છે. ધર્મ નિશ્ચિતપણે વ્યક્તિઓ અથવા સમુદાયો માટે શ્રદ્ધાનો વિષય છે અને તે અનિવાર્ય રીતે ઈશ્વરવાદી જ હોય એવું નથી. ભારતમાં બૌદ્ધ ધર્મ અને જૈન ધર્મ જેવા પ્રસિદ્ધ ધર્મો છે, જે ઈશ્વરમાં અથવા કોઈ બુદ્ધિસંપન્ન પ્રથમ કારણમાં માનતા નથી. નિઃસંદેહ, ધર્મનો આધાર માન્યતાઓ અથવા સિદ્ધાંતોની એવી પદ્ધતિમાં હોય છે, જેને તે ધર્મના અનુયાયીઓ તેમના આધ્યાત્મિક કલ્યાણ માટે અનુકૂળ માને છે, પરંતુ એવું કહેવું યોગ્ય નહીં થાય કે ધર્મ માત્ર માન્યતાના સિદ્ધાંત સિવાય બીજું કશું જ નથી. કોઈ ધર્મ તેના અનુયાયીઓએ સ્વીકારવા માટે માત્ર નૈતિક નિયમોની આચારસંહિતા

જ નક્કી કરે એવું નહીં, પરંતુ તે વિધિઓ અને આચરણો, સમારંભો અને ઉપાસનાની પદ્ધતિઓ પણ નિર્ધારિત કરી શકે, જેઓને ધર્મના અભિન્ન અંગો તરીકે માનવામાં આવે છે, અને આ પ્રકારની પદ્ધતિઓ તથા આચરણો આહાર અને વસ્ત્ર સંબંધિત બાબતો સુધી પણ વિસ્તરી શકે છે.

આપણા સંવિધાન હેઠળની બાંધધરી માત્ર ધાર્મિક માન્યતાની સ્વતંત્રતાનું જ સંરક્ષણ કરતી નથી, પરંતુ ધર્મના અનુસરણમાં કરવામાં આવેલા કૃત્યોનું પણ સંરક્ષણ કરે છે અને આ બાબત કલમ ૨૫ માં "ધર્મના આચરણ" એવો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે. ઓસ્ટ્રેલિયાની વડી અદાલતના લેથમ, સી.જે., ઓસ્ટ્રેલિયન સંવિધાનની કલમ ૧૧૬ ની જોગવાઈનો વિચાર કરતાં, જે અન્ય બાબતો સાથે કોમનવેલ્થને "કોઈપણ ધર્મના મુક્ત આચરણ" પર પ્રતિબંધ મૂકવાથી મનાઈ કરે છે, નીચે મુજબની ભારસભર નોંધો કરી હતી:

ધર્મસ્વાતંત્ર્યના વિષયક ચર્ચાઓમાં ક્યારેક એવો સૂચન કરવામાં આવે છે કે, નાગરિક સરકારએ ધાર્મિક મતોમાં હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ, તેમ છતાં ધર્મસ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધાંતનું ઉદ્ધંધન કર્યા વિના ધાર્મિક માન્યતાના અનુસરણમાં કરવામાં આવતા કોઈપણ કૃત્યો સાથે તે પોતાની ઈચ્છા મુજબ વર્તી શકે. મને એવું જણાય છે કે કલમ ૧૧૬ ના અર્થઘટન માટે સંબંધિત ગણાય તેવી આ ભિન્નતા જાળવી રાખવી મુશ્કેલ છે. આ કલમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ધર્મના આચરણનો ઉલ્લેખ કરે છે, અને તેથી તેનો આશય એવો છે કે ધર્મના આચરણ દરમિયાન કરવામાં આવતા કૃત્યોને કોમનવેલ્થના કોઈપણ કાયદાઓના અમલથી સંરક્ષણ આપવામાં આવે. આ રીતે, આ કલમ માત્ર મતસ્વાતંત્ર્યના સંરક્ષણથી ઘણું આગળ જાય છે. તે ધર્મના ભાગરૂપે

ધાર્મિક માન્યતાના અનુસરણમાં કરવામાં આવેલા કૃત્યોને પણ સંરક્ષણ આપે છે.

“આ અવલોકનો ભારતીય બંધારણ દ્વારા ખાતરી અપાયેલા ધર્મના સંરક્ષણ પર સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે. ધર્મના મુક્ત આચરણ પર રાજ્ય દ્વારા મર્યાદાઓ લાદવી, જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્યના આધાર પર, કલમ ૨૫ તથા ૨૬ બંને હેઠળ અનુમત્ય છે. કલમ ૨૫ની ઉપકલમ (૨)(એ) રાજ્યને એવા કોઈપણ આર્થિક, નાણાકીય, રાજકીય તથા અન્ય લૌકિક પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરવાની અથવા મર્યાદિત કરવાની સત્તા અનામત રાખે છે, જે ધાર્મિક આચરણ સાથે સંકળાયેલી હોઈ શકે; અને ઉપકલમ (બી) હેઠળ રાજ્યને વધુમાં એવો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે કે જેના દ્વારા રાજ્ય સામાજિક કલ્યાણ અને સુધારણા માટે કાયદેસર વ્યવસ્થા કરી શકે, ભલે એમ કરતાં તે ધાર્મિક આચારોમાં દખલ પહોંચાડતું હોય. વિદ્વાન એટર્ની-જનરલ કલમની ઉપકલમ (૨)(એ) પર વિશેષ ભાર મૂકે છે અને તેમનો દાવો એવો છે કે બધી લૌકિક પ્રવૃત્તિઓ, જે ધર્મ સાથે સંકળાયેલી હોઈ શકે પરંતુ તેની અનિવાર્ય ભાગરૂપે વાસ્તવમાં રચાતી નથી, રાજ્યના નિયમનાધીન છે.

આટલા વ્યાપક શબ્દોમાં રજૂ કરાયેલો આ વાદ, અમને લાગે છે કે, સમર્થન પામી શકતો નથી. પ્રથમ તો, ધર્મનો આવશ્યક ભાગ કયા બાબતોથી બને છે તે મુખ્યત્વે તે ધર્મના પોતાના સિદ્ધાંતોના સંદર્ભમાં નક્કી કરવાનું હોય છે. જો હિંદુઓના કોઈપણ ધાર્મિક પંથના સિદ્ધાંતો મુજબ દિવસે નિર્ધારિત સમયે મૂર્તિને ભોજનનો નૈવેદ્ય અર્પણ કરવો જોઈએ, વર્ષના નિર્ધારિત અવધિઓમાં નિશ્ચિત રીતથી આવર્તક વિધિઓ કરવી જોઈએ, અથવા પવિત્ર ગ્રંથોનું દૈનિક પાઠન અથવા પવિત્ર અગ્નિને આહુતિ આપવી જોઈએ, તો આ બધું ધર્મના ભાગરૂપ

ગણાશે અને માત્ર એટલા કારણે કે તેમાં નાણાનો ખર્ચ થાય છે અથવા પૂજારીઓ અને સેવકોની નિમણૂક થાય છે અથવા બજારમાં વેચી શકાય તેવી વસ્તુઓનો ઉપયોગ થાય છે, તે વ્યાપારી અથવા આર્થિક સ્વભાવ ધરાવતી લોકિક પ્રવૃત્તિઓ બની જતી નથી; આ બધાં ધાર્મિક આચારો છે અને અનુચ્છેદ ૨૬(બી) ના અર્થમાં ધર્મસંબંધિત બાબતો તરીકે જ ગણવા જોઈએ. અનુચ્છેદ ૨૫(૨)(એ) માં જે કલ્પવામાં આવ્યું છે તે એવી ધાર્મિક આચારોનું રાજ્ય દ્વારા નિયમન નથી, જેઓની સ્વતંત્રતા જાહેર વ્યવસ્થા, આરોગ્ય અને નૈતિકતાને વિરુદ્ધ જાય તે સિવાય બંધારણ દ્વારા હામભરાયેલી છે, પરંતુ એવી પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન છે કે જેઓ તેમના સ્વભાવમાં આર્થિક, વ્યાપારી અથવા રાજકીય હોય, ભલે તે ધાર્મિક આચારો સાથે સંકળાયેલી હોય.

ત્યારબાદ, શ્રી ન્યાયમૂર્તિ મુખર્જીએ એવા થોડાક અમેરિકન અને ઓસ્ટ્રેલિયન કેસોની ચર્ચા કરી છે, જે આર્થિક, વેપારી અથવા રાજકીય સ્વભાવની પરંતુ ધાર્મિક પ્રથાઓ સાથે સંકળાયેલી પ્રવૃત્તિઓના નિયમનને સ્પર્શે છે, અને ત્યારપછી નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે.

જેમ અમે અગાઉથી સૂચવ્યું છે, તેમ આપણા બંધારણમાં ધર્મસ્વાતંત્ર્ય માત્ર ધાર્મિક માન્યતાઓ પૂરતું મર્યાદિત નથી; તે બંધારણે પોતે જ નિર્ધારિત કરેલી મર્યાદાઓને આધીન રહી ધાર્મિક આચરણો સુધી પણ વિસ્તરે છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૨૬(બી) હેઠળ, કોઈ ધાર્મિક પંથ અથવા સંસ્થા, તે માનતા ધર્મના સિદ્ધાંતો અનુસાર કયા વિધિઓ અને ધાર્મિક વિધિવિધાનો આવશ્યક છે તે નક્કી કરવાની બાબતમાં સંપૂર્ણ સ્વાયત્તતા ભોગવે છે અને આવી બાબતોમાં તેમના નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની અધિકારિતા કોઈ બાહ્ય સત્તાને નથી; અલબત્ત, આવા ધાર્મિક આચારો સાથે સંબંધિત જે ખર્ચ થવાનો હોય તેની

માત્રા, તે ધાર્મિક પંથની માલિકીની સંપત્તિના વહીવટની બાબત ગણાશે અને સક્ષમ વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલા કોઈપણ કાયદા અનુસાર ધાર્મિકનિરપેક્ષ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા તેનું નિયંત્રણ થઈ શકે; કારણ કે અનાવશ્યક રીતે વિધિઓ અને ધાર્મિક વિધિવિધાનો પર ખર્ચ કરીને સંસ્થા અને તેની દાનસંપત્તિનો વિનાશ કરવો, એવો આદેશ કોઈપણ ધર્મનો હોઈ શકે નહીં. તેમ છતાં, ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે કે અનુચ્છેદ ૨૬(ડી) હેઠળ, કોઈ ધાર્મિક પંથ અથવા તેના પ્રતિનિધિનો કાયદા અનુસાર તેની સંપત્તિઓનું સંચાલન કરવાનો મૂળભૂત અધિકાર છે; અને તેથી, કાયદાએ વહીવટનો અધિકાર તે ધાર્મિક પંથને જ છોડવો જોઈએ, હા, એવી મર્યાદાઓ અને નિયમનોને આધીન રાખીને, જે લાદવા તે પસંદ કરે. એવો કાયદો કે જે વહીવટનો અધિકાર કોઈ ધાર્મિક પંથના હાથમાંથી સંપૂર્ણપણે છીનવી લે અને તે અન્ય કોઈ સત્તાને સોંપી દે, તે અનુચ્છેદ ૨૬ની કલમ (ડી) હેઠળ ખાતરી આપવામાં આવેલા અધિકારના ઉલ્લંઘન સમાન થશે.

૫૦. બીજો નિર્ણય, જેના પર અપીલકર્તાઓની તરફેણી મજબૂત આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે, તે રતિલાલ પનાચંદ ગાંધી વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે અને અન્ય, (૧૯૫૪) એસ.સી.આર. ૧૦૫૫ માં આવેલો છે. તે કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત એ જ અધિનિયમની સંવિધાનિક વૈધતા પર વિચારણા કરી રહી હતી, જેની સાથે આપણે આ અરજી સંબંધિત છીએ. જોકે, તે સમયે વિવાદિત કલમ ૪૧એ અસ્તિત્વમાં નહોતી. શ્રી ન્યાયમૂર્તિ મુકર્જીએ, અદાલત તરફથી બોલતાં, અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ ની વ્યાપ્તિ અને પરિધિ નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરી છે.

"બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૫ દરેક વ્યક્તિને, અને માત્ર ભારતના નાગરિકોને જ નહીં, અંતરાત્માની સ્વતંત્રતા તેમજ ધર્મને સ્વતંત્રપણે

માનવાનો, આચરવાનો અને પ્રસાર કરવાનો અધિકાર બાંધધરે છે. આ દરેક કિસ્સામાં જાહેર વ્યવસ્થા, આરોગ્ય અને નૈતિકતાને આધીન છે. આ અધિકાર પર વધુ અપવાદો અનુચ્છેદની ખંડ (૨) દ્વારા સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા છે. ખંડ (૨) ની ઉપખંડ (એ) રાજ્યની એવી કાયદા બનાવવાની સત્તાને સુરક્ષિત રાખે છે કે જે ધર્માચાર સાથે સંકળાયેલી કોઈ આર્થિક, નાણાકીય, રાજકીય અથવા અન્ય લૌકિક પ્રવૃત્તિને નિયમિત કરે અથવા મર્યાદિત કરે; અને ઉપખંડ (બી) રાજ્યની એવી કાયદા બનાવવાની સત્તા અનામત રાખે છે કે જે સામાજિક સુધારણા અને સામાજિક કલ્યાણ માટે જોગવાઈ કરે, ભલે તે ધર્માચાર *utpnlul* હસ્તક્ષેપ કરતી હોય. તેથી, આ અનુચ્છેદ જે મર્યાદાઓ લાદે છે તેને આધીન રહીને, દરેક વ્યક્તિને આપણા બંધારણ હેઠળ માત્ર એવો ધાર્મિક વિશ્વાસ રાખવાનો જ નહીં, જે તેની સમજશક્તિ અથવા અંતરાત્મા દ્વારા માન્ય ગણાતો હોય, પરંતુ પોતાના ધર્મ દ્વારા આદેશિત અથવા અનુમોદિત એવા પ્રગટ કૃત્યો દ્વારા પોતાના વિશ્વાસ અને વિચારો વ્યક્ત કરવાનો અને વધુમાં અન્ય લોકોના પ્રબોધન માટે પોતાના ધાર્મિક મતોનો પ્રસાર કરવાનો મૂળભૂત અધિકાર છે. પ્રસાર કોઈ વ્યક્તિએ પોતાની વ્યક્તિગત હેસિયતમાં કર્યો હોય કે કોઈ ચર્ચ અથવા સંસ્થાની તરફેથી કર્યો હોય, તે બાબત પણ અગત્યની નથી. ધર્મના સ્વતંત્ર આચરણનો અર્થ, એટલે કે ધાર્મિક વિશ્વાસના અનુસરણમાં બાહ્ય કૃત્યોનું પાલન, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, લોકોની વ્યવસ્થા, જાહેર આરોગ્ય અને નૈતિકતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે રાજ્ય દ્વારા લાદવામાં આવતા નિયમનને આધીન છે. અનુચ્છેદ ૨૫ ની ખંડ (૨) ની ઉપખંડ (એ) જે બાબતનું અનુમાન કરે છે તે એવી ધાર્મિક પ્રથાઓનું રાજ્યનિયમન નથી, જે જાહેર આરોગ્ય અથવા નૈતિકતાને વિરુદ્ધ ન જાય ત્યાં સુધી સુરક્ષિત છે, પરંતુ એવી પ્રવૃત્તિઓનું છે જે

વાસ્તવમાં આર્થિક, વાણિજ્યિક અથવા રાજકીય સ્વભાવની હોય, ભલે તે ધાર્મિક પ્રથાઓ સાથે સંકળાયેલી હોય.

જ્યાં સુધી અનુચ્છેદ ૨૬ નો સંબંધ છે, તે ધર્મસ્વાતંત્ર્યના વિષયના એક વિશિષ્ટ પાસા સાથે સંબંધિત છે. આ અનુચ્છેદ હેઠળ, કોઈપણ ધાર્મિક પંથ અથવા તેનો કોઈ વિભાગ ધાર્મિક તથા પરોપકારી હેતુઓ માટે સંસ્થાઓ સ્થાપિત કરવા અને જાળવી રાખવાનો તથા ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં તમામ કાર્યોનું પોતાના રીતે સંચાલન કરવાનો બંધારણીય રીતે સુરક્ષિત હક ધરાવે છે. એવા પંથ અથવા તેના કોઈ વિભાગને ચલ તથા અચલ મિલકત સંપાદિત કરવાનો અને તેની માલિકી મેળવવાનો તથા કાયદા અનુસાર તેવી મિલકતોનું વહીવટ કરવાનો હક પણ આપવામાં આવ્યો છે. અનુચ્છેદ ૨૬ ની બે કલમો (બી) અને (ડી) ની ભાષા બંને વચ્ચેનો તફાવત તાત્કાલિક સ્પષ્ટ કરે છે. ધર્મ સંબંધિત બાબતોના કાર્યો બાબતે, ધાર્મિક સંસ્થાને આપવામાં આવેલ સંચાલનનો હક બંધારણીય રીતે સુરક્ષિત મૂળભૂત હક છે, જેને કોઈ વિધાન હરી લઈ શકતું નથી. બીજી તરફ, જે મિલકતનો ધાર્મિક પંથ માલિક બનવા અને સંપાદિત કરવા હકદાર છે, તેવી મિલકતના વહીવટ બાબતે તેને નિશ્ચિતપણે તેનો વહીવટ કરવાનો હક છે, પરંતુ માત્ર કાયદા અનુસાર જ. તેનો અર્થ એ થાય છે કે રાજ્ય માન્ય રીતે પ્રણિત કાયદાઓ દ્વારા ટ્રસ્ટની મિલકતોના વહીવટને નિયમિત કરી શકે છે; પરંતુ અહીં પણ એ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે અનુચ્છેદ ૨૬ (ડી) હેઠળ, રાજ્ય જે કોઈ કાયદો માન્ય રીતે લાદી શકે તે અનુસાર પોતાની મિલકતનું વહીવટ કરવાનો હક ધાર્મિક પંથને જ આપવામાં આવ્યો છે. એવો કાયદો, જે વહીવટનો હક સંપૂર્ણપણે ધાર્મિક પંથ પાસેથી છીનવી લે અને તે કોઈ અન્ય અથવા ધાર્મિકેતર સત્તામાં નિક્ષિપ્ત કરે, તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૬ (ડી) દ્વારા સુરક્ષિત હકનો ભંગ ગણાશે."

૫૧. ધાર્મિક આચારો અને ધાર્મિક માન્યતાઓના પ્રશ્ન અંગે ચર્ચા કરતાં, વધુમાં નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે:

“ધાર્મિક માન્યતાના અનુસરણમાં થતી ધાર્મિક પ્રથાઓ અથવા કૃત્યોનું આચરણ, જેમ વિશિષ્ટ સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અથવા માન્યતા ધર્મનો ભાગ છે, તેમ જ ધર્મનો ભાગ છે. તેથી, જો જૈન અથવા પારસી ધર્મના સિદ્ધાંતો મુજબ નિશ્ચિત વિધિઓ અને સંસ્કારો નિશ્ચિત સમયોએ અને નિશ્ચિત રીતથી કરવામાં આવવાના હોવા નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હોય, તો ફક્ત એટલા માટે કે તેમાં નાણાનો ખર્ચ થાય છે અથવા પૂજારીઓની સેવા લેવાય છે અથવા બજારમાં વેચી શકાય તેવી વસ્તુઓનો ઉપયોગ થાય છે, એમ કહી શકાય નહીં કે આ વ્યાપારી અથવા આર્થિક સ્વરૂપ ધરાવતી ધાર્મિકિતર પ્રવૃત્તિઓ છે. કોઈ બાહ્ય સત્તાને એવું કહેવાનો કોઈ અધિકાર નથી કે આ ધર્મના આવશ્યક ભાગો નથી, અને ટ્રસ્ટ મિલકતના વહીવટના બહાને રાજ્યની ધાર્મિકિતર સત્તાને પોતાની ઈચ્છા મુજબ કોઈપણ રીતે તે પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો અથવા તેને નિષિદ્ધ કરવાનો અવકાશ નથી. અવશ્ય, આવા ધાર્મિક આચારોના અનુસંધાને થનારા ખર્ચની માત્રા ધાર્મિક સંસ્થાઓને સંબંધિત સંપત્તિના વહીવટનો વિષય બની શકે છે અને બને છે; અને જો આ મથકો પરનો ખર્ચ સમર્પિત મિલકતોને ક્ષીણ કરવા સક્ષમ હોય અથવા સંસ્થાની સ્થિરતાને અસર કરતો હોય, તો કાયદો જે જોગવાઈ કરે છે તે મુજબ રાજ્યની સંસ્થાઓ દ્વારા યોગ્ય નિયંત્રણ નિશ્ચિતપણે અમલમાં મૂકી શકાય. આ સંદર્ભમાં અમે જે. દાવર દ્વારા જામશેદજી વિ. સુનાબાઈ ના કેસમાં કરાયેલા અવલોકનનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ; અને ભલે તે અવલોકનો એવા કેસમાં કરવામાં આવ્યા હતા જેમાં પ્રશ્ન એવો હતો કે ઝરથુષ્ટ્રી ધર્મ દ્વારા માન્ય મુકતાદ બાજ, વ્યેઝશ્રી વગેરે જેવી વિધિઓના કાયમી ઉજવણીના હેતુસર

પારસી વસિયતકર્તા દ્વારા મિલકતનું કરાયેલ વસિયતી દાન માન્ય ધાર્મિક દાન હતું કે નહીં, તથાપિ, અમને એવું લાગે છે કે તે અવલોકનો અમારા વર્તમાન હેતુ માટે સંપૂર્ણપણે યોગ્ય છે.

જો આ સમુદાયની માન્યતા હોય," એમ વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું, "અને તે નિશ્ચિતપણે ઝોરોસ્ટ્રિયન સમુદાયની માન્યતા હોવાનું સાબિત થાય, તો એક ધાર્મિક નિરપેક્ષ ન્યાયાધીશ તે માન્યતા સ્વીકારવા બંધાયેલ છે; તે માન્યતા અંગે નિર્ણયાસન પર બેસવું તેનું કાર્ય નથી; જે દાતા પોતાની ધર્મની પ્રગતિ તથા પોતાના સમુદાય અથવા માનવજાતિના કલ્યાણ માટે દાન આપે છે, તેના અંતરાત્મામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો તેને કોઈ અધિકાર નથી." "આ અવલોકનો, અમારા મત અનુસાર, અમારા સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૬(બી) દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલા સંરક્ષણના પરિમાણનો સંકેત આપે છે.

પર. પછીનો નિર્ણય શ્રી વેંકટરમણા દેવરુ અને અન્ય વિ. મૈસૂર રાજ્ય અને અન્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૫૮) સર્વોચ્ચ અદાલત રૂપમાં છે. સર્વોચ્ચ અદાલત તે નિર્ણયમાં, કલમ ૨૫ અને ૨૬ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં, મદ્રાસ ટેમ્પલ એન્ટ્રી ઓથોરાઈઝેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૭ ની બંધારણીય માન્યતા અંગે વિચારણા કરી રહી હતી. તેમાં, ધ કમિશનર, હિંદુ રિલિજિયસ એન્ડોમેન્ટ્સ, મદ્રાસ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપેલા પોતાના અગાઉના નિર્ણયની પુષ્ટિ કર્યા પછી, એમ નિરીક્ષણ કર્યું છે કે કલમ ૨૬(બી) માં "માત્ર ધર્મસંબંધિત સિદ્ધાંત અને માન્યતાના પ્રશ્નો જ નહીં, પરંતુ તેની આચરણપ્રણાલી પણ, અથવા હિંદુ થિયોલોજીની ભાષામાં કહીએ તો, માત્ર તેનું જ્ઞાન નહીં પરંતુ તેના ભક્તિ અને કર્મ કાંડ પણ" સમાયેલ છે. ધ કમિશનર, હિંદુ રિલિજિયસ એન્ડોમેન્ટ્સ, મદ્રાસ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં માનનીય ન્યાયમૂર્તિ મુખરજીના ચુકાદામાંથી એક અવતરણ ઉદ્ઘૂત કર્યા પછી,

તેણે વધુમાં નિરીક્ષણ કર્યું છે કે હવે આ સુસ્થાપિત છે કે કલમ ૨૬(બી) માં ધર્મના પ્રશ્નોમાં એવી આચરણપ્રણાલીઓ પણ સામેલ થાય છે કે જેને સંબંધિત સમુદાય પોતાના ધર્મનો ભાગ માને છે. આગળ વધીને, માનનીય ન્યાયમૂર્તિ વેંકટરામા અચ્યરે કલમ ૨૬(બી) અને ૨૫ નો વ્યાપ નીચેના શબ્દોમાં સમજાવ્યો છે:

પછી એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે જ્યારે અનુચ્છેદ ૨૬(બી) હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ હક તે સંબંધે ઘડવામાં આવી શકે તેવી કોઈપણ કાનૂની જોગવાઈના આધીન છે, ત્યારે અનુચ્છેદ ૨૬(બી) દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ હક ઉપર તેવી કોઈ મર્યાદા નથી. તે અનુસાર દલીલ કરવામાં આવે છે કે અનુચ્છેદ ૨૬(બી) હેઠળના હકમાં કોઈપણ કાયદો હસ્તક્ષેપ કરે તો તે અમાન્ય છે, અને તેથી ૧૯૪૭ ના અધિનિયમ ૫ ની કલમ ૩ શૂન્ય બની ગઈ હોવાનું ઠરાવવું જોઈએ. આ સંદર્ભે આ અદાલત દ્વારા ધ કમિશનર, હિંદુ રિલિજિયસ એન્ડોમેન્ટ્સ, મદ્રાસ વિ. શ્રી લક્ષ્મીન્દ્ર તીર્થ સ્વામિયર ઓફ શ્રી શિરુર મઠ (ઉપરોક્ત) માં પાનું ૧૦૨૩ પર કરાયેલા અવલોકનો ઉપર આધાર મૂકવામાં આવે છે

(એસ.સી.આર.નું) : (એ.આઈ.આર.ના પૃષ્ઠ ૨૮૯-૨૯૦ પર), આ સ્થિતિના સમર્થનમાં. નિઃસંદેહ એ સાચું છે કે અનુ. ૨૬(બી) હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ અધિકાર કોઈપણ વિધાન દ્વારા મર્યાદિત કરી શકાય તેમ નથી, પરંતુ ૧૯૪૭ ના અધિનિયમ ૫ ની કલમ ૩ ની માન્યતા તેની પોતાની જ શક્તિ પર નિર્ભર નથી, પરંતુ સંવિધાનના અનુ. ૨૫(૨)(બી) પર નિર્ભર છે. એ જ સંવિધાન, જેના વિષે એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે તેણે મદ્રાસ અધિનિયમની કલમ ૩ ને અનુ. ૨૬(બી) સાથે અસંગત હોવાથી અમાન્ય બનાવી દીધી છે, તેણે જ અનુ. ૨૫(૨)(બી) દ્વારા તેને માન્યતા પ્રદાન કરી છે, અને તેથી, અપીલકર્તાઓ માત્ર ત્યારે જ સફળ થઈ શકે જ્યારે તેઓ એ સ્થાપિત

કરે કે અનુ. ૨૫(૨)(બી) પોતે જ અમલાતીત છે કારણ કે અનુ. ૨૫ વ્યક્તિગત અધિકારો સાથે સંબંધિત છે, અનુ. ૨૬ પંથોના અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે, અને અપીલકર્તાઓ જે દાવો કરે છે તે ગૌડા સારસ્વત બ્રાહ્મણોને તે પંથ સાથે સંબંધ ન ધરાવતા લોકોને બહાર રાખવાનો અધિકાર છે, તેથી તે અનુ. ૨૫(૨)(બી) થી અસ્પર્શિત રહેશે. આ દલીલ અનુ. ૨૫(૨)(બી) દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારના સાચા સ્વરૂપને અવગણે છે. તે "હિંદુઓના સર્વ વર્ગો અને તમામ વિભાગો" ને જાહેર મંદિરામાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રદાન કરાયેલ અધિકાર છે, અને તે અનુચ્છેદની નિર્વિવાદ શરતો અનુસાર, તે અધિકાર ઉપલબ્ધ હોવો જ જોઈએ, ભલે તે અનુ. ૨૫(૧) હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ સામે અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે કે અનુ. ૨૬(બી) હેઠળ કોઈ પંથ સામે. હકીકત એ છે કે, જો કે અનુ. ૨૫(૧) વ્યક્તિઓના અધિકારો સાથે સંબંધિત છે, અનુ. ૨૫(૨) તેની વિષયવસ્તુમાં ઘણો વિશાળ છે અને સમાજોના અધિકાર સાથે સંબંધિત છે, અને તે અનુ. ૨૫(૧) તેમજ અનુ. ૨૬(બી) બંનેને નિયંત્રિત કરે છે.

(૨૯) તેથી પરિણામ એ થાય છે કે સમાન અધિકારબળ ધરાવતી બે જોગવાઈઓ છે, અને તેમાંથી કોઈપણ બીજીની આધીન નથી. પ્રશ્ન એ છે કે તેમની વચ્ચેનો દરમિયાન વિરોધાભાસ કેવી રીતે નિવારવો. અર્થઘટનનો નિયમ સુસ્થાપિત છે કે જ્યારે કોઈ અધિનિયમમાં એવી બે જોગવાઈઓ હોય કે જે એકબીજા સાથે સમન્વિત થઈ શકતી નથી, ત્યારે તેમનું એવું અર્થઘટન કરવું જોઈએ કે, શક્ય હોય તો, બંનેને અમલમાં મૂકી શકાય. આ જ તે છે જેને સુસંગત અર્થઘટનનો નિયમ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ નિયમ લાગુ કરતાં, જો અપીલકર્તાઓની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે, તો અનુ. ૨૫(૨)(બી) સાંપ્રદાયિક મંદિરો પર તેની લાગુ પડતામાં સંપૂર્ણપણે નિષ્પ્રભ બની

જશે, જોકે, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, તે અનુચ્છેદની ભાષામાં તેમનો સમાવેશ થાય છે. બીજી તરફ, જો પ્રતિવાદીઓની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે, તો અનુ. ૨૬(બી) ને ધર્મ સંબંધિત તમામ બાબતોમાં પૂર્ણ અસર આપી શકાય, ફક્ત આ મર્યાદા સાથે કે તેમનાં એક પાસા તરીકે, પૂજા માટે મંદિરમાં પ્રવેશ અંગે, અનુ. ૨૫(૨)(બી) હેઠળ જાહેર કરાયેલા અધિકારો પ્રબળ રહેશે. અગાઉના પ્રસંગમાં અનુ. ૨૫(૨)(બી) સંપૂર્ણપણે અમલબહાર થઈ જશે, જ્યારે ઉત્તરાર્ધ પ્રસંગમાં, તે જોગવાઈ અને અનુ. ૨૬(બી) બંનેને અસર આપી શકાય. તેથી, અમે આપું ધારણ કરવું જરૂરી માનીએ છીએ કે અનુ. ૨૬(બી) ને અનુ. ૨૫(૨)(બી) ની આધીન રીતે વાંચવો જોઈએ.

૫૩.. વિષય સંબંધિત આગળનો નિર્ણય દુર્ગાહમાં છે

સમિતિ, અજમેર અને અન્ય વિ. સૈયદ હુસેન અલી અને

અન્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૧) સર્વોચ્ચ અદાલત ૧૪૦૨. સર્વોચ્ચ અદાલત

અદાલત, તે મામલામાં, દુર્ગાહ ખ્વાજા સાહેબ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની બંધારણીય માન્યતા પર વિચારણા કરી રહી હતી. પડકાર બે આધાર પર કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રથમ, – એવો વાદ કરવામાં આવ્યો હતો કે વિવાદિત અધિનિયમની કેટલીક જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ સાથે અસંગત હતી

બંધારણની ૨૬(બી), (સી), (ડી). બીજું, કેટલીક અન્ય જોગવાઈઓને અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) થી અધિકસત્તાતીત હોવાનું પડકારવામાં આવ્યું હતું અને

(જી). શ્રી ન્યાયાધીશ ગજેન્દ્રગડકર (જે તે સમયે હતા તે રીતે), કલમ ૨૬ ના વ્યાપ અને પરિઘ અંગે વિચાર કરતાં, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“અમે પ્રથમ ધર્મસ્વાતંત્ર્યના મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘન વિષેની દલીલ પર વિચાર કરીશું. કલમો ૨૫ અને ૨૬ એકસાથે નાગરિકના ધર્મસ્વાતંત્ર્યના અધિકારનું રક્ષણ કરે છે. કલમ ૨૫(૧) હેઠળ, જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્ય તથા ભાગ ૩ ની અન્ય જોગવાઈઓના આધીન રહી, તમામ વ્યક્તિઓ અંતઃકરણની સ્વતંત્રતા અને ધર્મને સ્વતંત્રપણે માનવાનો, આચરવાનો અને પ્રસારવાનો અધિકાર સમાન રીતે ધરાવે છે. આ સ્વતંત્રતા દરેક નાગરિકને માત્ર એવી ધાર્મિક માન્યતાઓ રાખવાનો અધિકાર જ સુનિશ્ચિત કરતી નથી, જે તેના અંતઃકરણને અનુરૂપ લાગે, પરંતુ તે તેને પોતાના વર્તનમાં એવી બાહ્ય ક્રિયાઓ દ્વારા પોતાની માન્યતા વ્યક્ત કરવાનો અધિકાર પણ આપે છે, જે તેને અન્યના હિતાર્થે પોતાના વિચારોના પ્રસાર માટે યોગ્ય જણાય. કલમ ૨૬ એ જોગવાઈ કરે છે કે જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્યના આધીન રહી, દરેક ધાર્મિક પંથ અથવા તેના કોઈપણ વિભાગને નીચેનો અધિકાર હશે –

(એ) ધાર્મિક અને પરોપકારી હેતુઓ માટે સંસ્થાઓ સ્થાપવા અને જાળવવા; (બી) ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવા; (સી) ચલ સંપત્તિ ધરાવવા અને પ્રાપ્ત કરવા; અને (ડી) એવી સંપત્તિનું કાયદા અનુસાર વહીવટ કરવા. આ અનુચ્છેદની ચાર કલમો દરેક ધાર્મિક સંપ્રદાય અથવા તેના કોઈપણ વિભાગને પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાની બાંધધરી આપવામાં આવેલી મૂળભૂત સ્વતંત્રતા રચે છે. તેને ધાર્મિક હેતુઓ માટે સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અધિકાર છે, તેને ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાનો અધિકાર છે, તેને ચલ અને અચલ સંપત્તિ ધરાવવાનો અને પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર છે અને એવી સંપત્તિનું કાયદા અનુસાર વહીવટ કરવાનો અધિકાર છે. "ધાર્મિક સંપ્રદાય" અભિવ્યક્તિનો અર્થ શું થાય છે તે આ

અદાલતે કમિશનર, હિંદુ રિલિજિયસ એન્ડાઉમેન્ટ્સ, મદ્રાસ વિ. લક્ષ્મીન્દ્ર તીર્થ સ્વામિયાર, (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૨૮૨) માં વિચાર્યો છે. મુખર્જિયા, ન્યાયાધીશ, જેમ તેઓ ત્યારે હતા, જેમણે અદાલત તરફથી મત વ્યક્ત કર્યો હતો, તેમણે "સંપ્રદાય" શબ્દનો શબ્દકોશીય અર્થ સમર્થનપૂર્વક ઉદ્ધૃત કર્યો છે, જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "સંપ્રદાય" એટલે "એક જ નામ હેઠળ સાથે વર્ગીકૃત કરાયેલ વ્યક્તિઓનો સમૂહ, સામાન્ય શ્રદ્ધા અને સંગઠન ધરાવતો અને વિશિષ્ટ નામથી ઓળખાતો ધાર્મિક પંથ અથવા સમૂહ." વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં ઉમેર્યું છે કે અનુ. ૨૬ માત્ર ધાર્મિક સંપ્રદાયને જ નહીં પરંતુ તેના એક વિભાગને પણ ધ્યાનમાં લે છે. ધર્મ સંબંધિત બાબતો કઈ છે તે પ્રશ્નો અંગે ચર્ચા કરતાં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું કે "ધર્મ" શબ્દની બંધારણમાં વ્યાખ્યા કરવામાં આવી નથી, અને તે એવો શબ્દ છે જે કોઈ કડક વ્યાખ્યાને સહેલાઈથી વશ થતો નથી. તેમના કહેવા મુજબ ધર્મ વ્યક્તિઓ અથવા સમુદાયો માટે શ્રદ્ધાનો વિષય છે અને તે આવશ્યક રીતે ઈશ્વરવાદી જ હોય એવું નથી. નિશ્ચિતપણે તેનો આધાર અરજીઓ અથવા સિદ્ધાંતોની એવી પદ્ધતિમાં હોય છે જેને તે ધર્મનો સ્વીકાર કરનારાઓ તેમના આધ્યાત્મિક કલ્યાણને અનુરૂપ માને છે, પરંતુ એમ કહેવું યોગ્ય નથી કે ધર્મ માત્ર સિદ્ધાંત અથવા માન્યતા સિવાય બીજું કશું જ નથી. કોઈ ધર્મ પોતાના અનુયાયીઓએ સ્વીકારવા યોગ્ય નૈતિક નિયમોની સંહિતા માત્ર નક્કી કરતો નથી, પરંતુ તે વિધિઓ અને આચારો, સમારંભો અને ઉપાસનાના પ્રકારો પણ નિર્ધારિત કરી શકે છે, જેને ધર્મના અભિન્ન અંગો માનવામાં આવે છે, અને આવા સ્વરૂપો અને આચારો ભોજન અને વસ્ત્ર જેવી બાબતો સુધી પણ વિસ્તરી શકે છે (પૃ. ૧૦૩૨, ૧૦૨૪) (એસ.સી.આર.ના) : (એ.આઈ.આર.ના પૃ. ૨૯૦). એ જ વિષય અંગે, ભલે બીજા પરિપ્રેક્ષ્યમાં, વેંકટરમણા દેવરુ વિ. મૈસુર

રાજ્ય, ૧૯૫૮ એસ.સી.આર. ૮૯૫ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૨૫૫) માં, વેંકટરામ અચ્ચર, ન્યાયાધીશે અદાલત તરફથી એ જ ભાવમાં કહ્યું હતું અને અવલોકન કર્યું હતું કે એ સ્થિર થયેલું છે કે અનુ. ૨૬(બી) માં ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં એવી પ્રથાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે જેને સંબંધિત સમુદાય પોતાના ધર્મનો ભાગ માને છે, અને આ નિવેદનના આધારરૂપે વિદ્વાન ન્યાયાધીશે મુખર્જિયા, ન્યાયાધીશના અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેને અમે પહેલેથી જ ઉદ્ઘૃત કર્યા છે. જ્યારે અમે આ મુદ્દા પર વિચાર કરી રહ્યા છીએ ત્યારે આડકતરી રીતે સાવચેતીનો સંકેત નોંધવો અને અવલોકન કરવું અસ્થાને ગણાશે નહીં કે પ્રશ્નમાં આવેલી પ્રથાઓને ધર્મનો ભાગ ગણાવવા માટે તે સંબંધિત ધર્મ દ્વારા તેના આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ તરીકે માનવામાં આવવી જોઈએ; નહિંતર, સંપૂર્ણપણે ધાર્મિક ન હોય એવી અને ધર્મનો આવશ્યક અથવા અભિન્ન ભાગ ન હોય એવી નિર્વિવાદ લૌકિક પ્રથાઓને પણ ધાર્મિક સ્વરૂપ પહેરાવી દેવામાં આવી શકે અને અનુ. ૨૬ ના અર્થમાં ધાર્મિક પ્રથા તરીકે ગણવાની માંગણી કરવામાં આવી શકે. એ જ રીતે, ધાર્મિક હોવા છતાં કેટલીક પ્રથાઓ માત્ર અંધશ્રદ્ધાસભર માન્યતાઓમાંથી ઉદ્ભવી હોઈ શકે છે અને તે અર્થમાં ધર્મ પર બાહ્ય તથા અનાવશ્યક આવરણરૂપ વધારાઓ હોઈ શકે છે. જ્યાં સુધી આવી પ્રથાઓ ધર્મના આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ તરીકે સ્થિર ન થાય ત્યાં સુધી અનુ. ૨૬ હેઠળ રક્ષણ મેળવવાના તેમના દાવાની સાવધાનીપૂર્વક તપાસ થવી જરૂરી બની શકે; અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, રક્ષણ ફક્ત એવી ધાર્મિક પ્રથાઓ સુધી મર્યાદિત હોવું જોઈએ જે તેના આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ હોય અને અન્ય કોઈ નહીં."

૫૪. તે નિર્ણયમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે વિષય સંબંધિત પોતાના અગાઉના નિર્ણયોનું — જેનો ઉપરોક્ત પરિચ્છેદોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે —

પુનઃસમર્થન જ કર્યું નથી, પરંતુ તેનાથી એક પગલું આગળ જઈ અનુચ્છેદ ૨૬ હેઠળનું સંરક્ષણ માત્ર એવી ધાર્મિક પ્રથાઓ સુધી મર્યાદિત રાખ્યું છે, “જે તેની આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગરૂપ હોય અને તેની સિવાય અન્ય કોઈ નહીં”. પોતાના તમામ અગાઉના નિર્ણયો માં સર્વોચ્ચ અદાલત, જે. મિસ્ટર ન્યાયમૂર્તિ દાવર દ્વારા જામશેદજી વિ. સૂનાબાઈ, આઈએલઆર (૩૩) બોમ્બે ૧૨૨ માં વ્યક્ત કરવામાં આવેલ અભિપ્રાયને સ્વીકારવા કરતાં આગળ ગઈ નહોતી; અને તેમણે તે બાબતને નીચે મુજબ વ્યક્ત કરી હતી:

જો આ સમુદાયની માન્યતા હોય અને તે ઝરથોસ્ત્રી સમુદાયની માન્યતા હોવું નિઃસંદેહ રીતે સાબિત થાય, તો એક ધર્મનિરપેક્ષ ન્યાયાધીશ એ માન્યતાને સ્વીકારવા બંધાયેલ છે; તે માન્યતા અંગે ન્યાયાસન પર બેસીને નિર્ણય કરવો તેનો વિષય નથી, અને જે દાતા પોતાના ધર્મના વિકાસ માટે અથવા પોતાના સમુદાય કે માનવજાતિના કલ્યાણ માટે, એમ તે જે માને છે તેના પક્ષે દાન આપે છે, તેના અંતરાત્મામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો તેને કોઈ અધિકાર નથી.

૫૫. સામાન્ય રીતે, એકવાર કોઈ માન્યતા કોઈ સમુદાય અથવા ધાર્મિક પંથની ધાર્મિક માન્યતા હોવાનું સાબિત થાય, ત્યારે અનુચ્છેદ ૨૬નું સંરક્ષણ આકર્ષવા માટે તે પૂરતું ગણાય છે; પરંતુ દુર્ગાહ કમિટી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય તેનાથી એક પગલું આગળ જઈને એવું સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરે છે કે માત્ર તેવા ધાર્મિક આચારોને જ અનુચ્છેદ ૨૬નું સંરક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે, જે કોઈ ધર્મનો આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ હોય, જે માત્ર અંધશ્રદ્ધાપૂર્ણ માન્યતાઓમાંથી ઊભા થયેલા ન હોય, અને જે તેમાં બાહ્ય તથા અનાવશ્યક ઉમેરાઓ ન હોય.

૫૬. ત્યારબાદનો નિર્ણય સરદાર સૈયદના તાહેર સૈફુદ્દીન સાહેબ વિ. સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૨) સર્વોચ્ચ અદાલત ૮૫૩ માં છે. તે કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત બંધારણની કલમ ૨૫ અને ૨૬ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં બોમ્બે પ્રિવેન્શન ઓફ એક્સકોમ્યુનિકેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની બંધારણીય માન્યતા અંગે વિચારણા કરી રહી હતી. બહુમતીના ચુકાદામાં, અહેવાલના અનુચ્છેદ ૩૪ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતના તેના અગાઉના નિર્ણયોમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોને મંજૂરી આપવામાં આવી છે. તેમના અલગ પરંતુ સહમતિસભર ચુકાદામાં, ન્યાયમૂર્તિ રાજગોપાલ અચ્યંગાર તે કેસના તથ્યોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કલમ ૨૬ ના ખંડ (બી) અને (ડી) ના વ્યાપ અને પરિધિને નીચે મુજબ સમજાવે છે.

અનુચ્છેદ ૨૬ દરેક ધાર્મિક સંપ્રદાયને બે એવા અધિકારો પ્રદાન કરે છે, જે વર્તમાન સંદર્ભમાં સંબંધિત છે, કલમ (બી) દ્વારા – "ધર્મસંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવું" – અને અંતિમ કલમ, કલમ (ડી) દ્વારા – "એવી મિલકતનું વહીવટ કરવું" જે સંપ્રદાયની માલિકીની હોય અથવા તેણે હસ્તગત કરી હોય [જુઓ કલમ (સી)] "કાયદા અનુસાર". અનુચ્છેદ ૩૬ ની વ્યાપ્તિનો વિચાર કરતાં, બે મૂળભૂત પૂર્વધારણાઓ ધ્યાનમાં રાખવી પડે: પ્રથમ, કે ધાર્મિક સંપ્રદાય પાસે એવી મિલકત હોય છે જે નિશ્ચિત હેતુઓ માટે સમર્પિત કરવામાં આવી હોય છે અને જેના વહીવટનો અધિકાર ધાર્મિક સંપ્રદાયને અનુચ્છેદ ૩૬(ડી) હેઠળ છે. તેમાંથી અનુસરશે કે જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અથવા આરોગ્યના આધારે બનાવાયેલા કોઈપણ કાયદાને આધિન રહીને, જે મર્યાદાથી અનુચ્છેદ ૨૬ શરૂ થાય છે, સંપ્રદાયને એ મિલકતનો ઉપયોગ જે હેતુઓ માટે તે સમર્પિત કરવામાં આવી હોય તે હેતુઓ માટે થાય તે સુનિશ્ચિત કરવાનો અધિકાર છે. વર્તમાન કેસના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, મિલકતનું સંચાલન અને તે મિલકતનો

યોગ્ય ઉપયોગ સુનિશ્ચિત કરવાનો અધિકાર તથા ફરજ, સ્વીકાર્ય રીતે, સંપ્રદાયના ધાર્મિક પ્રમુખ તરીકે દાઈમાં નિહિત છે. અનુચ્છેદ ૨૬(ડી) માં મિલકતનો વહીવટ કાયદા અનુસાર થવાનો ઉલ્લેખ છે અને વિદ્વાન એટર્ની-જનરલે એવો સૂચન કર્યો હતો કે એવો માન્ય કાયદો ઘડી શકાય કે જે તે નાણાંને એવા હેતુઓ માટે વાળવાની મંજૂરી આપે, જેને વિધાનમંડળે પોતાની બુદ્ધિપ્રમાણે યોગ્ય ગણીને વિનિયોજિત કરવા યોગ્ય માને. હું આ દલીલ સ્વીકારવામાં સંપૂર્ણપણે અસમત છું. એવો કાયદો, જે સંપ્રદાયમાંથી બહિષ્કૃત કરાયેલા વ્યક્તિઓના ઉપયોગ માટે મિલકતને વાળી દેવાની જોગવાઈ કરે છે અથવા તેની મંજૂરી આપે છે, તે અનુચ્છેદ ૨૬(ડી) દ્વારા કલ્પાયેલ "કાયદો" ગણાવી શકાય નહીં. સંપ્રદાયના ઉપયોગ માટે સમર્પિત મિલકતના ઉપભોગનો બહિષ્કૃત વ્યક્તિઓને અધિકાર છે કે નહીં, તે પ્રશ્નને થોડી ક્ષણ માટે બાજુએ રાખીએ, તો હું એવી વ્યક્તિનું ઉદાહરણ લઈશ જેણે તે ધર્મનો ત્યાગ કર્યો હોય; અને પસારોત્તર રૂપે એ નોંધવું યોગ્ય છે કે ધર્મત્યાગીના કેસમાં પણ, દાઉદી બોહરા સંપ્રદાયને શાસન કરનાર સિદ્ધાંતો અનુસાર, અધિકારોનો આપોઆપ નાશ થતો નથી; માત્ર ધર્મત્યાગ બહિષ્કાર માટેનું એક આધાર છે, જો કે એવો બહિષ્કાર નોટિસની તામિલ અથવા તપાસ વિના પણ થઈ શકે. એવું દલીલ કરી શકાય નહીં કે ધર્મત્યાગી વ્યક્તિને દાઉદી બોહરા સમુદાય માટે સમર્પિત મિલકતના હિતલાભકારી ઉપયોગનો અધિકાર હશે, ભલે તે ઉપાસના થતી મસ્જિદ હોય કે પવિત્ર કરાયેલા કબ્રસ્તાન જેવી અન્ય પ્રકારની મિલકત વગેરે. એ સ્પષ્ટ છે કે જો દાઈ, કોઈ ધર્મત્યાગીને બહિષ્કૃત કર્યા વિના, તેને મિલકતનો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપે, તો તે ધર્મના સર્વોચ્ચ પ્રમુખ તરીકે પોતાની ફરજમાં ઉપેક્ષા કરશે; હકીકતમાં તે વિશ્વાસભંગનો દોષિત બનવા ઉપરાંત પવિત્રતાભંગ સમકક્ષ કૃત્ય પણ ગણાશે. મારા મતે એ દર્શાવવા માટે વિશેષ

દલીલની જરૂર નથી કે જો કોઈ કાયદો સંપ્રદાયની માલિકીની મિલકતનો ઉપયોગ ધર્મત્યાગી દ્વારા કરવાની મંજૂરી આપે અથવા એવો ઉપયોગ ફરજિયાત ઠરાવે, તો તે સંપૂર્ણપણે અનધિકૃત વાળછૂટ ગણાશે, જે અનુચ્છેદ ૨૬(ડી) નો અને અનુચ્છેદ ૨૬(સી) નો પણ ભંગ ગણાશે, અનુચ્છેદ ૨૫(૧) ની તો વાત જ શું. બીજી પૂર્વધારણા દાઈની, ધાર્મિક સંપ્રદાયના પ્રમુખ તરીકે તથા આધ્યાત્મિક કૃપા સમુદાય સુધી પહોંચાડનાર માધ્યમ તરીકેની સ્થિતિ છે, અને આ વાત ધર્મનો કેન્દ્રીય અંગ છે તેમજ તે આસ્થાના મુખ્ય સિદ્ધાંતોમાંથી એક છે. આ સ્થિતિનો કોઈપણ ઇનકાર, વાસ્તવમાં, ધાર્મિક સંપ્રદાયના વિશ્વાસના અતિમૂલભૂત આધારના ઇનકાર સમાન છે.

૫૭. ટીલકાયત શ્રી ગોવિંદલાલજી મહારાજ વગેરે વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્ય, એ.આઈ.આર.માં સમાન પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો.

(૧૯૬૩) સર્વોચ્ચ અદાલત ૧૬૩૮ – જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલત રાજસ્થાન નાથદ્વારા મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૯ ની સંવિધાનિક માન્યતા પર વિચારણા કરી રહી હતી. સંવિધાનિક પડકાર, અન્ય બાબતો સાથે, અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ પર આધારિત હતો. શ્રી ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકર (ત્યારે તેઓ જે હતા તે રીતે) જેઓએ અદાલતનો ચુકાદો આપ્યો હતો, તેમણે આ બંને અનુચ્છેદોનું વિશ્લેષણ કર્યા પછી અને કમિશનર, હિંદુ રિલિજિયસ એન્ડોમેન્ટ્સ, મદ્રાસ (ઉપરોક્ત) તથા શ્રી વેંકટરમણ દેવરુ અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસોમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના અગાઉના બે નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, ધાર્મિક આચરણ, જેને કલમ ૨૫(૧) સંદર્ભે ઉલ્લેખે છે, અને ધર્મસંબંધિત બાબતોમાં કાર્યો, જેને કલમ ૨૬(બી) સંદર્ભે ઉલ્લેખે છે, તેમાં એવી આચરણ-પ્રથાઓનો સમાવેશ

થાય છે કે જે ધર્મનો જ અભિન્ન ભાગ છે, અને કલમ ૨૫(૧) તથા કલમ ૨૬(બી) દ્વારા બાંધધરી અપાયેલું રક્ષણ આવી પ્રથાઓ સુધી વિસ્તરે છે.

"(૫૮) કોઈ નિશ્ચિત ધાર્મિક પ્રથા ધર્મનો આંતરિક ભાગ છે કે નહીં, તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરતાં હંમેશાં કસોટી એ જ રહેશે કે તે ધર્મનું અનુસરણ કરતો સમુદાય તેને તે રીતે માને છે કે નહીં. આ સૂત્ર અમુક ક્રિસ્તીઓમાં તેના અમલમાં મુશ્કેલીઓ ઊભી કરી શકે છે. ખોરાક અથવા વસ્ત્ર સંબંધિત પ્રથાઓ દાખલો લો. જો કોઈ નિશ્ચિત કાર્યવાહી માં, સમુદાયનો એક વર્ગ એવો દાવો કરે કે અમુક વિધિઓ કરતાં વખતે સફેદ વસ્ત્ર ધર્મનો અભિન્ન ભાગ છે, જ્યારે બીજો વર્ગ એવો તર્ક કરે કે સફેદ નહીં પરંતુ પીળું વસ્ત્ર જ ધર્મનો આવશ્યક ભાગ છે, તો અદાલત આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કેવી રીતે કરશે? આવાં જ વિવાદો ખોરાક અંગે પણ ઊભા થઈ શકે છે. જ્યાં પરસ્પર સ્પર્ધાત્મક ધાર્મિક પ્રથાઓ અંગે વિરોધાભાસી દલીલોના સમર્થનમાં વિરોધી પુરાવા રજૂ થાય છે, ત્યાં માત્ર આ સૂત્રનો અંધપણે અમલ કરીને કે સમુદાય નક્કી કરે છે કે કઈ પ્રથા તેના ધર્મનો અભિન્ન ભાગ છે, તે આધારે અદાલત વિવાદનો ઉકેલ લાવી શકશે નહીં, કારણ કે સમુદાય એક કરતાં વધુ સ્વરે બોલી શકે છે અને તેથી આ સૂત્ર નિષ્ફળ સાબિત થઈ શકે છે. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય હંમેશાં અદાલતે જ કરવો પડશે અને તે કરતી વખતે અદાલતે પૂછપરછ કરવી પડી શકે કે વિવાદિત પ્રથા સ્વભાવથી ધાર્મિક છે કે નહીં અને જો છે, તો શું તેને તે ધર્મનો અભિન્ન અથવા આવશ્યક ભાગ માનવામાં આવી શકે કે નહીં; અને આવા મુદ્દા પર અદાલતનું તારણ હંમેશાં તેની સમક્ષ રજૂ કરાયેલા પુરાવા પર નિર્ભર રહેશે, જે સમુદાયની અંતરાત્મા તથા તેના ધર્મના સિદ્ધાંતો અંગે હોય. અમુક ક્રિસ્તીઓમાં ઊભી થઈ શકતી આ સંભવિત જટિલતાને ધ્યાનમાં રાખીને જ આ અદાલતે દુરગાહ કમિટી અજમેર વિ. સૈયદ હુસૈન અલી, ૧૯૬૨-૧

એસ.સી.આર. ૩૮૩, પૃ. ૪૧૧ : એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૪૦૨, પૃ. ૧૪૧૫ ના કેસમાં સાવચેતીનો સ્વર ઉચ્ચાર્યો હતો અને નોંધ્યું હતું કે પ્રશ્નમાં આવેલી પ્રથાઓને ધર્મનો ભાગ માનવા માટે જરૂરી છે કે સંબંધિત ધર્મ દ્વારા તે પ્રથાઓને તેનો આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ ગણવામાં આવતી હોય; નહિતર, જે પ્રથાઓ મૂળરૂપે સંપૂર્ણપણે લૌકિક છે અને ધર્મનો આવશ્યક અથવા અભિન્ન ભાગ નથી, એવી પ્રથાઓને પણ ધાર્મિક સ્વરૂપ પહેરાવી દેવામાં આવી શકે અને તે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૬ ના અર્થમાં ધાર્મિક પ્રથાઓ તરીકે ગણવાની માંગ કરી શકે.

"(૫૯) આ સંદર્ભમાં, એ બાબત અવગણવામાં આવી શકતી નથી કે અનુક્રમે કલમ ૨૫(૧) અને ૨૬(બી) હેઠળ જેનું સંરક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે તે ધાર્મિક આચારો અને ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં વ્યવસ્થાપન કરવાનો અધિકાર છે. જો પ્રશ્નાધીન આચાર સંપૂર્ણપણે લૌકિક હોય અથવા જે બાબત પર અધિનિયમ દ્વારા નિયંત્રણ મૂકવામાં આવ્યું છે તે સ્વભાવથી મૂળભૂત રીતે અને સંપૂર્ણપણે લૌકિક હોય, તો એવું રજૂ કરી શકાય નહીં કે કલમ ૨૫(૧) અથવા કલમ ૨૬(બી) નો ભંગ થયો છે. સંરક્ષણ ધર્મના આચરણને તથા પંથને ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાનો અધિકારને આપવામાં આવ્યું છે. તેથી, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિગત નાગરિક તરફથી એવો દાવો કરવામાં આવે કે પડકારાયેલ અધિનિયમ તેના ધર્મનું આચરણ કરવાનો મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ કરે છે અથવા કોઈ પંથ તરફથી એવો દાવો કરવામાં આવે કે ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાનો તેને બાંહેધરી આપવામાં આવેલ મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો છે, ત્યારે એ વિચારવું આવશ્યક બને છે કે પ્રશ્નાધીન આચાર ધાર્મિક છે કે નહીં, અથવા જે બાબતો અંગે સંચાલનનો અધિકાર ભંગ થયો હોવાનો આક્ષેપ કરવામાં

આવે છે તે બાબતો ધર્મ સંબંધિત બાબતો છે કે નહીં. જો આચાર ધાર્મિક આચાર હોય અથવા બાબતો ધર્મ સંબંધિત બાબતો હોય, તો નિશ્ચિતપણે, કલમ ૨૫(૧) અને કલમ ૨૬(બી) દ્વારા બાંહેધરી આપવામાં આવેલ અધિકારનો ભંગ થઈ શકતો નથી.

(૬૦) કોઈ નિશ્ચિત પ્રથા ધાર્મિક પ્રથા છે કે નહીં તે પ્રશ્નનો નિર્ણય, તેમજ પ્રશ્નાધીન બાબત ધર્મસંબંધિત મુદ્દાઓની બાબત છે કે નહીં તે પ્રશ્નનો નિર્ણય, કેટલીક વાર મુશ્કેલીઓ ઉભી કરી શકે છે, કારણ કે કેટલાક પ્રસંગોમાં ધાર્મિક અને લૌકિક પ્રથાઓ એવો રીતે એકબીજા સાથે ગૂંથાઈ ગયેલી હોય છે કે તેમને અલગ પાડવું અતિ દુષ્કર બને છે. હિંદુ ધર્મના સંબંધમાં તો આ વાત વિશેષરૂપે સાચી છે, કારણ કે સર્વવિદિત છે કે પ્રાચીન સ્મૃતિઓની જોગવાઈઓ હેઠળ જન્મથી મરણ સુધીની તમામ માનવીય ક્રિયાઓ અને દિનપ્રતિદિનની બહોળી વ્યક્તિગત ક્રિયાઓને ધાર્મિક સ્વરૂપની માનવામાં આવે છે. ઉદાહરણરૂપે, આપણે આ હકીકતનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ કે સ્મૃતિઓ લખને કરાર તરીકે નહીં પરંતુ સંસ્કાર તરીકે ગણે છે. ભલે લૌકિક બાબતોને ધાર્મિક બાબતોથી અલગ કરવાની જવાબદારી સરળ ન હોય, તેમ છતાં કલમો ૨૫(૧) અને ૨૬(બી) હેઠળ સંરક્ષણના દાવાઓનો વિચાર કરતી વખતે એવો પ્રયાસ કરવો જ પડે. જો પૂર્વવર્તી જોગવાઈ હેઠળ સંરક્ષિત પ્રથા ધાર્મિક પ્રથા હોય, અને જો અનુવર્તી જોગવાઈ હેઠળ સંરક્ષિત અધિકાર ધર્મસંબંધિત મુદ્દાઓની બાબતોનું સંચાલન કરવાનો અધિકાર હોય, તો તે સંબંધે કરવામાં આવેલા દાવાના ગુણદોષ અંગે નિર્ણય કરતી વખતે અદાલત આ બાબતે સંતોષ પામે તે આવશ્યક છે કે તે પ્રથા ધાર્મિક છે અને તે બાબતો ધર્મસંબંધિત મુદ્દાની જ બાબતો છે. કલમો ૨૫(૧) અને ૨૬(બી) હેઠળ આ પ્રશ્નનો વિચાર કરતી વખતે, લેથમ સી.જે. દ્વારા એડેલેડ કો. ઓફ જેહોવાઝ વિટનેસિસ વિ. કોમનવેલ્થ, ૧૯૪૩-૬૭ કોમ-

ડબ્લ્યુએલઆર ૧૧૬, પૃષ્ઠ ૧૨૩ પર કરાયેલ આ નિરીક્ષણ કે- "જે એક માટે ધર્મ છે તે બીજા માટે અંધશ્રદ્ધા છે", જેના પર શ્રી પાઠક નિર્ભર રહે છે, તેનું કોઈ પ્રાસંગિક મહત્વ નથી. જો સ્પષ્ટપણે લૌકિક બાબતને ધર્મસંબંધિત બાબત ગણાવી દાવો કરવામાં આવે, અથવા જો સ્પષ્ટપણે લૌકિક પ્રથાને ધાર્મિક પ્રથા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે, તો અદાલત એવો દાવો નામંજૂર કરવામાં યોગ્ય ગણાશે, કારણ કે ધર્મસંબંધિત બાબતો ન હોય તેવી પંથીય બાબતો અંગેની લૌકિક પ્રથાઓ અને બાબતોને આવી કોઈ બાંહેધરી આપવામાં આવેલી નથી; તેથી, કોઈ નાગરિક દ્વારા કરવામાં આવેલો એવો દાવો કે સંપૂર્ણપણે લૌકિક બાબત ધાર્મિક પ્રથામાં આવરી લેવાય છે, અથવા સમાન પ્રકારનો એવો દાવો કે સંપૂર્ણપણે લૌકિક બાબત ધર્મસંબંધિત મુદ્દાઓની બાબત છે, જે કોઈ પંથના તરફથી કરવામાં આવે, તે એ આધાર પર નામંજૂર કરવો પડે કે તે અવિવેકી વિચારણાઓ પર આધારિત છે અને કલમ ૨૫(૧) અથવા કલમ ૨૬(બી)ની જોગવાઈઓને આકર્ષી શકતો નથી. કલમ ૨૫(૧) અને કલમ ૨૬(બી)ના સાચા વ્યાપ અને અસરનો વિચાર કરતી વખતે આ પાસું ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે.

૫૮. દુર્ગાહ કમિટી (પૂર્વોક્ત) ના કેસમાં પ્રતિપાદિત થયેલો જે સિદ્ધાંત છે કે અનુચ્છેદ ૨૬(બી) હેઠળ તે જ ધાર્મિક પ્રથાઓને રક્ષણ મળે છે જે કોઈ સંપ્રદાયની ધાર્મિક માન્યતાઓનો આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ હોય, તે આ નિર્ણયમાં પુનરોચ્ચારિત કરવામાં આવ્યો છે. બીજો પ્રતિપાદિત થયેલો સિદ્ધાંત એ છે કે જ્યારે અનુચ્છેદ ૨૬(બી) હેઠળનું રક્ષણ કોઈ સંપ્રદાય દ્વારા માંગવામાં આવે, ત્યારે ધાર્મિક પ્રથાઓથી ધાર્મિકેતર પ્રથાઓને અલગ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ, ભલે આવું કાર્ય કઠિનાઈઓ ઉપસ્થિત કરતું હોય. અહેવાલના અનુચ્છેદ ૬૧ માં વધુમાં, નાથદ્વારા મંદિરની

મિલ્કતોના સંચાલનના અધિકાર અંગે, નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે.

મંદિરની મિલ્કતોનું સંચાલન કરવાનો અધિકાર સંપૂર્ણપણે લૌકિક બાબત છે અને અમારી દૃષ્ટિએ તેને અનુચ્છેદ ૨૫(૧) હેઠળ આવતી ધાર્મિક પ્રથા તરીકે કે ધર્મસંબંધી બાબતોના વ્યવહાર તરીકે ગણાવી શકાય નહીં ધાર્મિક એવી પ્રથા અને એવી બાબતને લગતી પ્રથા, જે સંપૂર્ણપણે લૌકિક હોય અને જેના સાથે ધર્મનો કોઈ તત્વ સંકળાયેલો ન હોય, એમ બંને વચ્ચે હંમેશા ભેદ રાખવો જોઈએ.

૫૯. તે નિર્ણયમાં, બે ભિન્ન ક્ષેત્રો, જેમાં કલમો

અનુચ્છેદ ૨૬ના (બી) અને (ડી) અમલમાં આવે છે, તે આ મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:

સંયોગવશાત્, આ ઉપખંડ કલમ ૨૬(બી) ની જોગવાઈઓની વ્યાપ્તિ અને અસર નક્કી કરવામાં મદદરૂપ થશે. આ ઉપખંડનો વિષય બનેલી પંથની સંપત્તિનું સંચાલન સ્પષ્ટપણે કલમ ૨૬(બી) ની વ્યાપ્તિની બહાર છે. પંથની સંપત્તિના સંચાલન સંબંધિત બાબતો કલમ ૨૬(ડી) દ્વારા શાસિત થવાની છે અને કલમ ૨૬(બી) ની જોગવાઈઓને આકર્ષી શકતી નથી. કલમ ૨૬(બી) ધર્મસંબંધિત બાબતોમાંના કાર્યો સાથે સંબંધિત છે, જેમ કે ધાર્મિક વિધિઓ અથવા સમારોહોના નિર્વહણ, અથવા ધાર્મિક ઉત્સવોના પાલન અને તે જેવી અન્ય બાબતો; તે સંપત્તિના સંચાલનનો સર્વથા ઉદ્દેશ કરતી નથી. તેથી, કલમ ૨૬(ડી) પંથની સંપત્તિના સંચાલનને વિનિયમિત કરવા માટે કાયદો ઘડવાનું સમર્થન આપે છે અને વર્તમાન કેસમાં અધિનિયમે યથાર્થપણે એ જ કરવાનો દાવો કર્યો છે. જો "ધર્મસંબંધિત

બાબતોમાંના કાર્યો” શબ્દસમૂહનો સમાવેશ સર્વ પ્રકારની બાબતો સંબંધિત કાર્યોમાં, ભલે તે ધાર્મિક હોય કે ન હોય, કરવામાં આવે, તો પંથની સંપત્તિના સંચાલનના ધારાસભીય વિનિયમાન માટે કલમ ૨૬(ડી) હેઠળની જોગવાઈ ભ્રામક બની જાય.

૬૦.. ઉપર ઉલ્લેખિત સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉપરોક્ત તમામ નિર્ણયોમાંથી જે સ્પષ્ટ થાય છે તે એ છે કે કલમ ૨૬ ની ચારેય ઉપકલમો પરસ્પર આવરી લેતી નથી. તે ધાર્મિક પંથને ખાતરી આપવામાં આવેલ ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવાની સ્વતંત્રતાના ચાર પાસાઓને સ્પષ્ટપણે અલગ પાડી દર્શાવે છે. તેથી, જ્યારે કોઈ ચોક્કસ “બાબત” આ ચાર ઉપકલમોમાંની કોઈ એક હેઠળ આવે છે, ત્યારે તેને બીજી ઉપકલમ હેઠળ આવે તેમ વિસ્તારી શકાતી નથી. (જુઓ સૈયદના મહમ્મદ બુરહાનુદ્દીન વિ. ચેરિટી કમિશનર, ૧૯૯૨ જી.એલ.એચ. (૧) ૩૩૧)

૬૧. મને સમજાતું નથી કે કઈ રીતેથી વહીવટનો અધિકાર ટ્રસ્ટ બોર્ડ પાસેથી, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ધાર્મિક પંથ પાસેથી છીનવી લેવાયો હોવાનું કહી શકાય. મારા મત મુજબ, નીચેની અદાલતે જે દિશાનિર્દેશો આપ્યા છે તે કોઈપણ રીતે વહીવટના અધિકારોમાં હસ્તક્ષેપ કરતા નથી. બધા દિશાનિર્દેશો નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક ચૂંટણી સુનિશ્ચિત કરવાની દિશામાં છે. સુધારેલા ચૂંટણી નિયમો અથવા કહીએ તો યોજના કોઈપણ રીતે મુલાકાતીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી ભેટ-ચઢાવાઓનું નિયમન અથવા નિયંત્રણ કરવાનો હેતુ ધરાવતા નથી. તેનો હેતુ મુલાકાતીઓના આવાગમનનું નિયમન અથવા નિયંત્રણ કરવાનો પણ નથી. તે ટ્રસ્ટના માધ્યમથી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયામાં પણ કોઈપણ રીતે, ક્યારેય, હસ્તક્ષેપ કરતું નથી. કારણ કે આ સુધારો કોઈપણ રીતે, ક્યારેય પણ, ધાર્મિક પંથ દ્વારા સંપત્તિ હાંસલ કરવાની બાબતનું નિયમન કરતો નથી અને તેના માલિકી હક્કના નિયમન માટે પણ જોગવાઈ કરતો નથી, તેથી

અનુચ્છેદ ૨૬ નો ખંડ (સી) ત્યારે જ લાગુ પડે, અને તો પણ ભંગ થયો ગણાય, જ્યારે કોઈ પંથને સંપત્તિના વહીવટથી સંપૂર્ણપણે વંચિત કરવામાં આવે. જિલ્લા અદાલતે આપેલો આક્ષેપિત ચુકાદો અને આદેશ માત્ર નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક ચૂંટણીની પદ્ધતિ વિકસાવે છે. મતદાર યાદીમાં બનાવટ અને હેરફેર સંબંધિત આક્ષેપોની ગંભીર પ્રકૃતિ તેમજ નોંધપોથી પરના પુરાવાથી તે સમર્થિત હોવાનું ધ્યાનમાં લેતાં, જો નીચેની અદાલતે ચૂંટણી અધિકારીને મતદાર યાદી તૈયાર કરવા અને તેને અંતિમ સ્વરૂપ આપવા જણાવ્યું હોય, તો મારા મત મુજબ, તે જ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૬નું ઉલ્લંઘન કરતું નથી.

૬૨. ચુકાદા અને આદેશનો, અથવા વધુ યોગ્ય રીતે કહીએ તો નિર્દેશોનો, એકમાત્ર જે ભાગમાં હું હસ્તક્ષેપ કરવો અથવા ફેરફાર કરવો પ્રસ્તાવિત કરું છું, તે બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવાનો છે. મારા મત મુજબ ન્યાયના હિતો સિદ્ધ થશે અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ પણ રહેશે કે જિલ્લા ન્યાયાધીશના દરજ્જાના નિવૃત્ત ન્યાયિક અધિકારી અથવા નિવૃત્ત સિટી સિવિલ જજને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે. “મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી” નો તત્ત્વ લોકશાહીના આધારસ્તંભોમાંનો એક છે. લોકશાહીના એક મૂળભૂત લક્ષણ તરીકે, મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીનો તત્ત્વ, જે તેનો અનિવાર્ય અનુસંગ અને ગુણધર્મ છે, તેમાં ચૂંટણીના સંચાલન માટે સ્વતંત્ર, નિષ્પક્ષ અને ઇમાનદાર ચૂંટણી અધિકારીનો સમાવેશ થાય છે. કોઈપણ ચૂંટણી પ્રક્રિયાની શુદ્ધતા અને પારદર્શિતા જાળવવી અત્યંત પડકારજનક ફરજ છે અને તેમાં અનેક સ્વભાવજ જટિલતાઓ સંકળાયેલી હોય છે. ભારતમાં વ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવવા અને મુક્ત તથા નિષ્પક્ષ ચૂંટણી સુનિશ્ચિત કરવામાં ઊભી થતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે, જિલ્લા ન્યાયાધીશના દરજ્જાના નિવૃત્ત ન્યાયિક અધિકારી અથવા નિવૃત્ત સિટી સિવિલ જજની નિમણૂક મતદારો તથા અન્ય સહભાગીઓના મનમાં વિશ્વાસ પેદા કરશે એટલું જ નહીં, પરંતુ ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં પક્ષપાત, હેરફેર, કોઈપણ

ગેરરીતિ અથવા તરફદારીના આક્ષેપો મૂકવાની શક્યતા પણ ઘટાડશે. ટ્રસ્ટ બોર્ડ એવો જિલ્લા ન્યાયાધીશના દરજ્જાનો નિવૃત્ત ન્યાયિક અધિકારી અથવા નિવૃત્ત સિટી સિવિલ જજની નિમણૂક કરશે, જે કોઈપણ રીતે ધાર્મિક સંપ્રદાય સાથે અથવા ટ્રસ્ટના કારોબાર સાથે સીધા કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલા કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ સાથે જોડાયેલા ન હોય. એવો ચૂંટણી અધિકારી ચૂંટણીના સંચાલનનો એકદંત્ર પ્રભારી રહેશે. ચૂંટણીના સંચાલન દરમિયાન ટ્રસ્ટ બોર્ડના સભ્યો અથવા અન્ય કોઈપણ પદાધિકારી ચૂંટણીના સંચાલનમાં પોતાને સંકળાવશે નહીં, સિવાય અને જ્યારેજ ચૂંટણી અધિકારી તેમની હાજરી અથવા કોઈ ને કોઈ રીતે તેમની મદદ જરૂરી માને. આ રીતે ચૂંટણીની શુદ્ધતા જળવાશે અને ચૂંટણી વખતે થયેલી હેરફેર બાબતે પ્રતિવાદીઓએ ઉઠાવેલી ફરિયાદોમાંનો મોટો ભાગ ત્યારબાદ ટકશે નહીં. હું ચૂંટણી અધિકારીને આ છૂટછાટ આપવી પણ યોગ્ય અને ઉપયુક્ત માનું છું કે જો એવો ચૂંટણી અધિકારી માને કે ચૂંટણી પ્રક્રિયાની પવિત્રતા જાળવી રાખીને અને ચૂંટણીના નિયમો અનુસાર ચૂંટણી યોજવા બાબતે મતદારો દ્વારા તેના ઉપર મુકવામાં આવેલા વિશ્વાસને યોગ્ય રીતે નિભાવવામાં, પોતાની ફરજો બજાવવા માટે કોઈ નિર્દેશ જરૂરી છે, તો તે ભાવનગરની જિલ્લા અદાલત સમક્ષ આવા નિર્દેશ માટે અરજી કરી શકે. આથી ચૂંટણી અધિકારીને પોતાની ફરજો બજાવતાં પૂરતું સંરક્ષણ મળશે અને કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા, ભલે તે સત્તામાં રહેલા જૂથનો હોય કે સત્તાધારી જૂથનો પ્રતિસ્પર્ધી હોય, કોઈપણ પ્રકારનો હસ્તક્ષેપ નહીં થાય, તેમજ કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા ચૂંટણી અધિકારીને પોતાની ફરજોનું યોગ્ય પાલન કરવામાં અવરોધ ઉભો કરવાની સંભાવના પણ નકારી કાઢવામાં આવશે.

૬૩. મારા અંતિમ નિષ્કર્ષોનું સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ સારાંશ આપી શકાય છે;

(૧) યોજનાની કલમ-૪૮નો આશ્રય લઈને ચૂંટણીના નિયમોમાં યોગ્ય દિશાનિર્દેશો અને ફેરફારો માગતી, મૂળ અરજદારો દ્વારા ભાવનગરની જિલ્લા

અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલ નાગરિક વિવિધ અરજી નં. ૧૪૦/૨૦૧૧ કાયદેસર રીતે જાળવી શકાય તેવી હતી. મૂળ અરજદારો માટે બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૫૦ હેઠળ દાવો દાખલ કરવો આવશ્યક નહોતો.

(૨) વર્તમાન કેસમાં અધિનિયમની કલમ ૫૦ લાગુ પડતી નથી.

(૩) ચૂંટણીના નિયમોમાંનો ફેરફાર અથવા ચૂંટણી સંબંધિત કોઈપણ નિર્દેશ યોજનાની કલમ ૪૮માં વાંચી શકાય છે. નિયમો યોજનાની હેઠળ ઘડવામાં આવ્યા છે. તેઓ યોજનાનો ભાગ છે. યોજનાની કલમ ૪૬ માત્ર ટ્રસ્ટ બોર્ડમાં નિહિત સક્ષમકારી સત્તા છે. તેમ છતાં, ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફાર અંગે યોજનાની કલમ ૪૮નો આશરો લેવા માટે યોજનાની કલમ ૪૬ અવરોધરૂપ બનશે નહીં.

(૪) જિલ્લા અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા આક્ષેપિત નિર્દેશો કોઈ પણ રીતે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬નું ઉલ્લંઘન કરતા નથી.

(૫) મારી દૃષ્ટિએ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશો એક બાબત સિવાય ન્યાયસંગત, યોગ્ય અને કાયદેસર રીતે ટકાઉ છે અને તે ચૂંટણી અધિકારી સંબંધિત છે. બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરની બદલે, ટ્રસ્ટ બોર્ડ જિલ્લા ન્યાયાધીશના દરજ્જાના નિવૃત્ત ન્યાયિક અધિકારીને અથવા નિવૃત્ત સિટી સિવિલ ન્યાયાધીશને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિમણૂક કરશે.

(૬) નીચલી અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલો આક્ષેપિત આદેશ ડિકી તરીકે ગણાવી શકાય અને તે અપીલયોગ્ય આદેશ છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, આ અપીલો કાયદેસર રીતે ટકાઉ છે.

૬૪. પરિણામે, ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૭૬૫/૨૦૧૮, ૭૭૧/૨૦૧૮, ૭૭૩/૨૦૧૮ અને ૭૮૦/૨૦૧૮ આંશિક રીતે મંજૂર કરવામાં આવે છે. દિશાનિર્દેશ નં. ૩(એ), જેમાં બોટાદના જિલ્લા કલેક્ટરને ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરીને ચૂંટણીના આયોજન અને સંચાલનની સંપૂર્ણ જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી, તે હેતુસર આથી રદ કરવામાં આવે છે. જિલ્લા ન્યાયાધીશના દરજ્જાના નિવૃત્ત ન્યાયિક અધિકારી અથવા નિવૃત્ત સિટી સિવિલ જજને ટ્રસ્ટ બોર્ડ દ્વારા ચૂંટણી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવશે અને ચૂંટણીના આયોજન અને સંચાલનની સંપૂર્ણ જવાબદારી તેના એકમાત્ર હવાલે રહેશે. આ રીતે નિયુક્ત થયેલ ચૂંટણી અધિકારીને સહાયક ચેરિટી કમિશનર, બોટાદ દ્વારા સહાય આપવામાં આવશે. બાકીના દિશાનિર્દેશો આથી યથાવત્ રાખવામાં આવે છે અને તેમનું કડકપણે પાલન કરવામાં આવશે.

ફર્સ્ટ અપીલ ક્રમાંક ૮૦૭ ઓફ ૨૦૧૮

૬૫. સી.પી.સી., ૧૯૦૮ ની કલમ ૯૬ તથા બોમ્બે જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૭૬ સાથે વાંચી આ ફર્સ્ટ અપીલ ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા કરવામાં આવી છે અને તે નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૧૬/૨૦૧૧ માં ભાવનગરના અધિક જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા તા. ૧૭મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૮ ના રોજ આપવામાં આવેલા આદેશ સામે નિર્દેશિત છે. નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૧૬/૨૦૧૧ હાલના અપીલકર્તાઓએ શ્રી ગોપીનાથજી દેવ મંદિર ટ્રસ્ટની ચૂંટણી યોજના હેઠળની કલમ-૪૮ મુજબ, સી.એમ.એ. ક્રમાંક ૫૭/૧૯૯૩ માં તા. ૯મી માર્ચ, ૧૯૯૪ ના રોજ આપવામાં આવેલા આદેશથી ઘડાયેલી ચૂંટણી યોજનાના નિયમ ૧૨(૩) (એ) (બી) માં ફેરફાર કરવા માટે જિલ્લા અદાલત સમક્ષ રજૂ કરી હતી. જિલ્લા અદાલત સમક્ષ એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે વર્તમાન પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈને અને ટ્રસ્ટના વહીવટની સુવિધા માટે, ધર્માદા (દાન) ની

રકમમાં વધારો કરીને નિયમો ૧૨(૩)(એ) અને (બી) માં ફેરફાર કરવો જરૂરી છે. વધુમાં એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે (એ) નિયમ-૧૨(૩) (એ) માં એવો સુધારો કરવામાં આવે કે જ્યાં સતત ૫ વર્ષ સુધી દર વર્ષે રૂપિયા ૨૫/- હોય ત્યાં સતત ૫ વર્ષ સુધી દર વર્ષે રૂપિયા ૨૫૦/- કરવામાં આવે અને નિયમ-૧૨(૩)(બી) માં એવો સુધારો કરવામાં આવે કે જ્યાં સતત ૫ વર્ષ સુધી દર વર્ષે રૂપિયા ૫૦/- હોય ત્યાં સતત ૫ વર્ષ સુધી દર વર્ષે રૂપિયા ૩૦૦/- કરવામાં આવે”; અને (બી) નિયમ ૧૨(૩)(એ) અને (બી) પછી (બીબી) ઉમેરવામાં આવે તે રીતે કે “ચૂંટણી વખતે, ગૃહસ્થ વિભાગ દ્વારા તૈયાર કરાયેલી મતદાર યાદી મુજબ મતદારોએ પોતાનું ઓળખપત્ર સાથે રાખવાનું રહેશે, અને તે વગર કોઈપણ વ્યક્તિ મતદાન કરવા હકદાર નહીં ગણાય અને (સી) આવી સુધારેલી યોજનાને તા. ૨૭.૮.૧૧ એટલે કે સંવત ૨૦૬૮ ના કારતક સુદથી અમલમાં મૂકવા બાબતનો આદેશ પણ કરવામાં આવે.

૬૬. નીચલી અદાલતે સીએમએ નં.૧૧૬ ઓફ ૨૦૧૧ આંશિક રીતે મંજૂર કરી હતી. સીએમએ નં.૧૧૬ ઓફ ૨૦૧૧માં નીચલી અદાલતે પસાર કરેલો આદેશ નીચે મુજબ છે;

સી.એમ.એ. નં.૧૧૬/૧૧ માં, દાનની રકમમાં વધારો કરવા બાબતે, ઉક્ત રકમમાં રૂ.૨૫/- ના સ્થાને રૂ.૧૨૫/- અને રૂ.૫૦/- ના સ્થાને રૂ.૧૫૦/- સુધી ફેરફાર કરવામાં આવે છે, જે ચૂંટણી નિયમો અનુસાર વર્તમાન ચૂંટણી પછી ૫ વર્ષ બાદ યોજનારી આગામી ચૂંટણી માટે લાગુ પડશે. અને વર્તમાન ચૂંટણીમાં, હાલના નિયમો અનુસાર, મતદાર અને ઉમેદવાર બનવા માટે અનુક્રમે ધર્માદા (દાન) ની રૂ.૨૫/- અને રૂ.૫૦/- ની રકમ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.

૬૭. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી માંગુકિયાએ રજૂ કર્યું કે નીચલી અદાલતે ધર્માદા તરફે રૂ.૧૨૫/- ની રકમ વધારીને રૂ.૨૫૦/- કરવી જોઈતી હતી.

૬૮. જ્યાં સુધી આ અપીલનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી બીજી તરફથી તેના વિરોધમાં કોઈ ગંભીર વિવાદ અથવા પડકાર કરવામાં આવેલ નથી. વર્તમાન સમયને ધ્યાનમાં લેતા હું પણ આ મતનો છું કે રકમ રૂ.૧૨૫/- માંથી વધારીને રૂ.૨૫૦/- કરવામાં આવવી જોઈતી હતી.

૬૯. પરિણામે, ધર્માદા તરફની રકમમાં વધારો કરવાની હદ સુધી આ ફર્ટ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે, એટલે કે, રૂપિયા ૧૨૫/- માંથી રૂપિયા ૨૫૦/- સુધી.

૭૦. આ તબક્કાએ એ જણાવવું અસંગત નહીં બને કે ફર્ટ અપીલ નં. ૮૦૭ ઓફ ૨૦૧૮ નીચલી અદાલતે સિવિલ મિસ્ટ્ર. અરજી નં. ૧૧૬ ઓફ ૨૦૧૧ માં કરેલા આદેશમાંથી ઊભી થાય છે. આ અરજી પણ નિયમોમાં જરૂરી સુધારો કરવા માટે, અર્થે, ચૂંટણી યોજનાના નિયમ ૧૨(૩)(એ)(બી) માટે દાખલ કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તાઓના જણાવ્યા મુજબ, અરજી નં. ૧૪૦ ઓફ ૨૦૧૧ ચલણી હોવાનું કહી શકાય તેમ નહોતું, કારણ કે તે ચૂંટણીના નિયમોમાં ફેરફાર માટે હતી અને યોજનાની કલમ-૪૮ માં નિયમોને સમાવી લેવા જોઈએ નહીં. જો એવું હોય, તો અરજી નં. ૧૧૬ ઓફ ૨૦૧૧ ચલણી હોવાનું કેવી રીતે કહી શકાય, કારણ કે તે પણ ચૂંટણી યોજનાના નિયમ ૧૨(૩)(એ)(બી) માં ફેરફાર માટે જ હતી. અપીલકર્તાઓની તરફથી આવી દલીલ કેમ રજૂ કરવામાં આવી તે હું સમજી શક્યો નથી.

૭૧. મુખ્ય મામલાઓમાં પસાર કરાયેલ આદેશને ધ્યાનમાં લેતાં, સંબંધિત અરજીઓ હવે જીવંત રહેતી નથી અને તે અનુસાર તેમનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(જે.બી. પારડીવાળા, ન્યાયમૂર્તિ)

*The translation of this judgment has been provided by M/s.
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.